

JAMES THOMSON

**LA INDÚSTRIA D'INDIANES
A LA BARCELONA DEL SEGLE XVIII**

CÒRSIA, 4

L'Avenç
SCEH

LA INDÚSTRIA D'INDIANES A LA BARCELONA DEL SEGLE XVIII

Còrsia, 4

This One

BUBE-GCO-GCHC

LA INDÚSTRIA D'INDIANES A LA BARCELONA DEL SEGLE XVIII

JAMES THOMSON

**L'AVENÇ
i la
SOCIETAT CATALANA D'ESTUDIS HISTÒRICS
filial de l'Institut d'Estudis Catalans
Barcelona, 1990**

Consell editor: Daniel Fernández, Jesús Mestre, Manel Risques i Lluís Roura

• 1990, James Thomson i pel que fa a aquesta edició la SCEH i L'Avenç

Disseny i realització de la col·lecció: L'Avenç, S.A.

Consell de Cent, 278 - 08007 Barcelona

Fotocomposició: Master-Graf, S.A.

ISBN: 84-85905-76-8

Dipòsit legal: B-40.078-1990

PRESENTACIÓ

La Societat Catalana d'Estudis Històrics organitzà el novembre de 1988 el seminari sobre "La manufactura a Barcelona el segle XVIII" al qual corresponen les dues intervencions de James Thomson que recull aquest volum. Hem cregut que calia posar-les a l'abast d'un públic més ampli, tant per la novetat i la qualitat de la investigació que s'hi presenta com pel relleu que el seu objecte té dins la història econòmica de Catalunya i el debat a què ha donat lloc en la historiografia.

James Thomson ensenya història econòmica a la universitat de Sussex, a Anglaterra, i és conegut sobretot pel seu important llibre sobre la indústria llanera del Llenguadoc en els segles XVII i XVIII.* En els darrers anys ha treballat també sobre els inicis de la fabricació d'indianes a Catalunya, amb el rigor i la finesa d'anàlisi que els lectors d'aquest volum podran apreciar.

El primer capítol fa una repassada atenta de les contradictòries versions de l'establiment original de la manufactura d'indianes a Barcelona, en una forma que aclareix confusions i que també ajuda a entendre millor els problemes que plantejava aquest establiment. El segon capítol ofereix una detallada com-

(*) J.K.J. THOMSON: *Clermont-de-Lodève 1633-1789. Fluctuations in the prosperity of a Languedocian cloth-making town*. Cambridge University Press 1982.

paració, a diversos nivells, entre les fàbriques barcelonines d'indianes i les d'altres llocs d'Europa. Això dóna a l'estudi de la primera indústria moderna a Catalunya una dimensió fins ara mai coneguda i obre interrogants que incitaran a aprofundir-lo.

Amb la publicació d'aquests treballs de James Thomson, la col·lecció Còrsia afegeix al seu perfil una altra faceta, més orientada cap a la intervenció en les discussions sobre temes d'història de Catalunya. I la iniciativa manifesta alhora la voluntat de la Societat Catalana d'Estudis Històrics de contribuir a facilitar la comunicació entre els investigadors i la difusió de la seva feina.

Jaume Torres

**ELS ORÍGENS DE LA INDÚSTRIA D'INDIANES
A BARCELONA**

A la història econòmica i social hi ha la tradició de donar importància als fundadors de les indústries i als introductors de noves tècniques. Igual que a la història política, hom pot fer una aproximació "heroica" per tal d'explicar el canvi. Aquesta tradició, com la major part de les pràctiques historiogràfiques, té un origen llunyà. Era natural que, a mesura que sorgien indústries noves i amb prestigi —que proporcionaven llocs de treball i poder, fonts de riquesa i nous models socials—, es despertés un interès envers llurs fundadors. Aquesta curiositat encara es féu més versemblant en el període de la Revolució Industrial, quan fou una cosa clara que allò que hom havia fundat anava posant les bases d'una nova estructura social i econòmica destinada a convertir-se en predominant. Sota aquesta visió sorgiren les ideologies industrialitzadores, i les invencions i les innovacions es convertiren en motiu de recompensa i atorgament de privilegis socials, cosa que contribuï a estimular l'actuació dels fundadors.

Hom podia pensar que la identificació correcta dels fundadors, inventors o innovadors importants seria relativament fàcil d'aconseguir. Nogensmenys, aquest ha es-

tat lluny d'ésser el cas. El millor exemple de les dificultats que es poden trobar és la confusió que regna al voltant dels avenços tècnics del filat del cotó a Anglaterra entre els decennis del 1760 i el 1770. Dels tres invents més importants, la *spinning jenny*, la *water-frame* i la *spinning mule*, solament és acceptada de forma indiscutida l'autoria de la tercera.¹ Una de les raons que es presentin aquesta mena de problemes —i que és vàlida per a aquest cas— és la freqüència de les invencions simultànies o gairebé simultànies, que ha servit sovint per posar l'accent en les causes econòmiques i socials dels invents, i deixar al marge explicacions de caràcter èpic.²

Més difícil pot ésser, encara, la identificació de l'inventor o l'innovador en una indústria com la que tracta aquest llibre, quan acabava d'entendre la química actual dels processos tècnics i n'aconseguia la difusió per mitjà del desplaçament de treballadors sovint anònims, que obteniren habilitat en oficis mitjançant l'experiència i les fórmules apreses de memòria envoltades de secret. Tenint això en compte, no és estranya en absolut la confusió que ha existit al voltant de la data del seu establiment i la identitat precisa del fundador, les diverses atribucions de la qual es troben en el quadre 0. Els mateixos dubtes

1. Sobre aquesta qüestió, vegeu A.P. Wadsworth i J.L. Mann, *The Cotton Trade and Industrial Lancashire, 1600-1780*, Manchester 1981, pp. 472-85; P. Mantoux, *The Industrial Revolution in the Eighteenth Century*, edició del 1961, Londres, pp. 220-43; R.L. Hills, "Hargreaves, Arkwright and Crompton. Why Three Inventors?", *Textile History* 10, 1979, pp. 114-26; H. Catling, "The Development of the Spinning Mule", *Textile History* 9, 1978, pp. 35-37.

2. Així Peter Mathias parla de "l'elevada taxa d'invencions simultànies fetes per diferents persones, que constitueixen reaccions constructives davant problemes similars". *The First Industrial Nation*, 2a ed., Londres 1983, p. 124.

existien pel que feia a la història més antiga de la indústria anglesa, fins que el difunt P.C. Floud féu, l'any 1960, una versió dels fets, investigada amb molta cura, on exposava allò que ell descrivia com "les llegendes més conegudes".³

Allò que intentarem de fer en aquest capítol serà posar ordre en una part de les dades aparentment contradictòries sobre els orígens de la indústria cotonera a Barcelona. La forma que hem adoptat per a fer aquest intent és la següent: en una primera part fem un resum de les diverses afirmacions que han estat en relació amb el fundador i sobre la data de fundació de la indústria. En una segona part identifiquem els problemes que requereixen solució si hom vol oferir una versió acurada dels fets. En una tercera part aclarim aquests problemes en la mesura que m'ho permeten les fonts que he localitzat i en una quarta part intentem de demostrar que la confusió que ha envoltat aquests problemes té a veure amb algunes de les dificultats que sorgiren en establir la indústria i les documentem.

1. DIFERENTS PARERS SOBRE EL FUNDADOR I LA DATA DE FUNDACIÓ

Com podem veure a la taula, les primeres atribucions relatives a l'establiment de la indústria es varen fer durant el segle XVIII. L'ocasió en què Joan Pau Canals

3. Vegeu P.R. Schwarz, "Contribution à l'histoire de l'application du bleu d'indigo (bleu anglais) dans l'indiennage européen", *Bulletin de la Société industrielle de Mulhouse* 2, 1953, pp. 63-79, per tenir un bon exemple de la rivalitat en la reivindicació de la primacia en aquest aspecte del progrés tècnic en l'estampació d'indianes, i de les dificultats que implica descabellar aquesta qüestió. L'article de Floud, "The Origins of English Calico Printing", es publicà a *The Journal of the Society of Dyers and Colorists* 76, 1960, pp. 275-81.

QUADRE 0

DIFERENTS AFIRMACIONS RELATIVES AL FUNDADOR I A LES DATES DE FUNDACIÓ DE LA INDÚSTRIA D'INDIANES DE BARCELONA.

Dates	Individu(s)	Origen de l'afirmació
—	Esteve Canals	Joan Pau Canals (1761)
1738	Esteve Canals i Josep Canaleta	A. Ponz (1788)
1746	Joan Pau Canals	Gassó (1816)
1738	Esteve Canals	Ruiz i Pablo (1919)
1730	—	Carrera i Pujal (1947)
1734	"Soldados suizos"	Carrera i Pujal (1947)
1737	Jacint Esteve	Carrera i Pujal (1947)
1741?	Serra, Canals, Canet	Carrera i Pujal (1947)
pre 1737	Serra, Canals, Canet	Romeva i Ferrer (1952)
dec. 1730	"Algunos franceses"	Vicens i Vives (1959)
pre 1738	Esteve Canals	Vicens i Vives (1959)
1738	Canals, Canet	Molas i Ribalta (1970)
1728	Bernat Glòria	Duran i Sanpere (1973)
1736	Jacint Esteve	Duran i Sanpere (1973)
1738	Canals, Canet	Alier (1974)

Nota: Les referències bibliogràfiques són donades en el punt en què hom comenta aquestes atribucions al text.

féu aquesta afirmació, fou en la petició de renovació del privilegi de què gaudia la seva manufactura des del 1741: en aquesta declarava que Esteve Canals, el seu pare, "*fue el primero que estableció en España este artefacto*". La pretensió és confirmada tant per la resposta reial que va rebre: "*ha mantenido*", es deia de Canals, "*con el mayor auge y perfección la primera Fábrica de Indianas que en España estableció su padre*", com pel privilegi que concedia la noblesa a Canals: "*tenéis vós, Juan Pablo Canals, en Barce-*

lona una Fábrica de Indianas que es la primera que de estos géneros se estableció en la ciudad", deia el preàmbul d'aquest document.⁴ Pierre Vilar pren nota de la pretensió de Canals a la seva *Catalunya dins l'Espanya moderna*. "L'home", escriu de Joan Pau Canals, "era fill d'un dels iniciadors (ell deia: de l'únic iniciador) de la indústria d'indianes barceloneses".⁵

Aquest Canals, com és sabut, es convertí en el més eminent dels implicats en el desenvolupament de la indústria, i aconseguí diversos honors addicionals als seus dos títols de noblesa ("ciudadà honrat" de Barcelona, el 1760, i baró de Vallroja, el 1780), que comportaven la pertinença a l'Academia de San Fernando (1760) en consideració als seus assoliments artístics, i la col·locació a l'administració reial com a "Visitador General de Tintas" el 1764.⁶ Sembla que aquesta fama podria haver estat la causa que hom li atribuís la fundació de la indústria en lloc de fer-ho al seu pare. Com es pot veure al quadre 0 el responsable d'aquesta imputació fou Antoni Bonaventura Gassó, secretari de la Junta de Comerç en una primerenca publicació sobre la industrialització espanyola: Joan Pau Canals, afirmava, fundà la seva manufactura el 1746 després d'un viatge a Marsella durant el qual comprà l'utilatge d'una fàbrica d'indianes que havia fet falli-

4. Aquestes afirmacions es troben a R. Aliet, "La fàbrica d'indianes de la família Canals", *Recerques* 4, 1974, p. 59 i M.A. Cilleruelo, "Los fabricantes y su ennoblecimiento. Los Canals", *Segon Congrés d'Història Moderna de Catalunya, Pedralbes, Revista d'Història Moderna* 8, 1988, I, p. 49.

5. "La Catalogne dans l'Espagne moderne. Recherches sur les fondements économiques des structures nationales". SEVPEN, París 1962, II, pp. 312-13. Edició catalana *Catalunya dins l'Espanya moderna, Barcelona 1964*.

6. Vegeu per exemple P. Molas i Ribalta, *Los gremios barceloneses del siglo XVIII*, Madrid 1970, p. 521.

da. No queda clar si el llibre de Gassó és la font o simplement el reflex de la confusió, però és gairebé fora de dubte que la seva afirmació categòrica sobre els orígens de la indústria⁷ fou d'allò més influent: el seu llibre fou una de les primeres publicacions sobre la industrialització espanyola que tingué àmplia difusió. Ruiz i Pablo corregí l'error en la seva història de la Junta de Comerç (1919) i donà, alhora, una data per a la fundació de la manufactura de Canals (1738), en fer la següent corroboració: "*Generalmente se cree y han dicho muchos autores que D. Juan Pablo Canals fue el primer fabricante de indianas.*"⁸

L'associació de Josep Canaleta amb Canals, com a fundadors de la indústria, la va fer Antonio Ponz en la descripció de Barcelona escrita el 1788 després de la seva visita a la ciutat publicada en la seva obra, *Viaje de España*. Ponz escollí el Canals correcte, i tenint en compte que la seva informació relativa a la indústria sembla procedir d'una conversa —la xifra de 150 manufactures que donava era "*como me han dicho*"—, sembla probable per tant, que la confusió entre el pare i el fill tingués lloc en un moment posterior.⁹

L'obra de J. Carrera i Pujal, *Historia política y económica de Cataluña*, publicada en quatre volums entre els anys 1946 i 1947, fou el primer estudi acurat de dades d'arxiu relatives als primers anys de desenvolupament de

7. A.B. Gassó, *España con industria, fuerte y rica*, Barcelona 1816, p. 75: "*No se estampaba en Cataluña una vara de tela, ni un pañuelo al espirar Felipe V en 1746. Don Juan Pablo Canals, comerciante de Barcelona, en un viaje casual a Marsella... etc.*".

8. A. Ruiz i Pablo, *Historia de la Real Junta Particular de Comercio de Barcelona, 1758-1847*, Barcelona 1919, p. 59.

9. Madrid, 1788, XIV, 45.

la indústria. Tanmateix, l'augment de dades que aquesta investigació aportà contribuï, més que a aclarir el tema, a complicar-lo molt més. El mateix Carrera i Pujal citava quatre possibles punts de partida.

El primer d'aquests era el 1730, data en la qual, segons afirmava, l'estampat ja havia començat a Barcelona. Allò que justificava aquesta afirmació era un edicte que aquell any havia fet públic Antonio de Sartine, intendent de Barcelona, establint com s'havia de disposar de les existències d'indianes estrangeres introduïdes abans que el Reial Decret del 1728 no hagués ampliat la prohibició del 1717 sobre la importació de les imitacions europees del producte indià.¹⁰ En el decret, hom explicava que la intenció d'aquestes mesures era l'establiment de "*nuevas fábricas y que florezcan y aumenten las que se hallan ya principiadas y corrientes*". Basant-se en aquesta darrera afirmació, Carrera i Pujal concloïa que: "*ya se había introducido en Barcelona la nueva industria algodonera*".¹¹

Aparentment la font (no identificada) d'on surt l'atribució que Carrera i Pujal fa per al 1734 haurien estat les mesures addicionals connectades amb l'entrada en vigor de la legislació protectora. En aquesta fase, feia constar, "*ya funcionaban en Barcelona algunas fábricas de indianas*", i donava alguns detalls relatius al caràcter de la indústria —"*Las había que sólo estampaban telas blancas importadas, pero otras tejían el algodón hilado procedente de Malta*"— i també els seus orígens —"*en Barcelona hubo*

10. Sobre la legislació proteccionista sota la qual es desenvolupà la indústria, vegeu C. Martínez Shaw, "Los orígenes de la industria algodonera catalana y el comercio colonial", dins J. Nadal i G. Tortella (eds.), *Agricultura, comercio colonial y crecimiento económico en la España contemporánea*, Barcelona, 1974, p. 244.

11. IV, 135.

comerciantes que se dieron cuenta del gran porvenir de la moderna industria algodonera... y se decidieron a implantarla, procurándose el concurso de algunos soldados suizos de guarnición en la ciudad, que conocían la manipulación de los estampados"—.¹² En el cas de Jacint Esteve, que també apareix en el relat de Carrera i Pujal com un dels possibles fundadors de la indústria, hom cita la font documental següent: la referència a la manufactura prové d'una demanda que Esteve adreçà el febrer del 1737 a la Reial Audiència per tal que hom li concedís permís per armar dos sentinelles que protegissin els seus prats de blanqueig durant la nit. Aquests estaven situats al costat de la seva fàbrica, construïda fora de les muralles de la ciutat tocant al "Portal Nou" —o, per situar-ho en termes de la geografia urbana actual, tocant a l'Arc de Triomf, on en el Barri Antic connecta amb l' Eixample— i, per tant, clarament exposats al robatori o altres prejudicis.¹³

A la quarta referència fou quan Carrera i Pujal va ésser més a prop de comprometre's designant un fundador per a la indústria. Immediatament després de mencionar la manufactura d'Esteve, feia notar que "*Otra fábrica que funcionava, y es muy posible que fuese la primera, era la de Antonio Serra y Compañía, instalada también fuera de la Puerta Nueva. Los dos socios se llaman Esteban Canals y Buenaventura Canet, que la continuaron después de muerto aquél*". En aquest cas la informació procedia de l'edict del 1741 pel qual aquesta manufactura era elevada a la categoria de manufactura reial, i la utilitzava per donar una descripció completa de l'empresa: tenia 12 telers, 700 motlles d'estampar, sis taules d'estampar, una calan-

12. III, 15.

13. IV, 135.

dra, una premsa, quatre tines de tenyir, un prat de blanqueig fora les muralles de la ciutat “*circundado de agua cristalina*”, i entre els treballadors tenia un estampador suís, “*seguramente... de las guardias valonas*”.¹⁴

Romeva i Ferrer, que escriví el 1952, va seguir la interpretació de Carrera i Pujal, atribuint l'establiment de la indústria a Canals i Canet, clarificant les relacions d'aquells amb Antoni Serra; en el darrer —observava— donà la raó social a la companyia de Canals i Canet; i també donant suport a la idea que l'estampació es realitzava abans de la fundació d'aquesta empresa: “és possible que a Catalunya es teixissin i pintessin indianes ja abans d'aquella data”.¹⁵

Val la pena de citar el relat complet que Vicens i Vives fa de la introducció de la indústria a la seva obra *Historia Económica de España*, publicada per primera vegada l'any 1959: “*El margen de beneficio que provocó el cierre del mercado*” —es referia a les prohibicions d'importació del 1717 i el 1728— “*alentó no sólo al comercio de contrabando en la frontera pirenaica i costa mediterránea, sino la decisión de algunos industriales franceses que establecieron los primeros telares y mesas de estampar en Barcelona... Tal establecimiento fue la clave de la difusión de la industria de las indianas catalanas. Su desarrollo no fue espectacular, ya que se precisaban técnicos, máquinas, dibujantes, químicos, sentido de la organización y del mercado, etc., todo lo cual no podía improvisarse. Sólo a lo largo de numerosas fatigas pudieron superarse esos obstáculos. Antes de 1738, y quizás como heredero del establecimiento francés..., funcionaba en Barcelona la fábrica de indianas de Esteban Canals. Este fue sin duda el*

14. IV, 135-36.

15. *Historia de la industria catalana*, Barcelona 1952, I, p. 156.

primer centro industrial moderno en España.” L’obra de Vicens és un llibre de text, una obra de “divulgació”, i per tant no conté notes a peu de plana, però són evidents els lligams d’aquest relat amb la versió dels fets que donava Carrera i Pujal. Així i tot, en la seva versió hi ha algunes petites variacions en els fets: la interpretació del procés d’establiment de la indústria que ell fa va d’alguna manera cap a la unificació de les aparents contradiccions que presenten les dades de Carrera i Pujal.¹⁶

La investigació d’arxiu fou represa posteriorment per P. Molas i Ribalta en el seu estudi sobre els gremis de Barcelona, i per A. Duran i Sanpere en *Barcelona i la seva història*. En el capítol dedicat a la indústria, Molas no mencionava Serra i era menys categòric pel que fa a la primacia de Canals: “*La primera fábrica conocida parece ser la de Esteban Canals i Buenaventura Canet... hacia 1738*”, però clarificava les bases de l’associació entre aquests dos individus, en observar que Canals era un important “botiguer de tall” i com a tal, “*interesado en disponer de tejidos que no fueran tan caros como los procedentes de Extremo Oriente*”, i que l’altre soci, Canet, era un “*corredor de cambios*”, gendre de Jaume Ferrusola, representant dels comerciants maltesos que proveïen la ciutat de cotó filat, i per tant en bona situació a l’hora de proveir la manufactura d’aquesta primera matèria.¹⁷

Les troballes de Duran i Sanpere, igual que havia succeït amb les de Carrera i Pujal, contribuïren més a embolicar que a simplificar el problema. Per dur a terme l’estudi havia utilitzat dues fonts no emprades fins aleshores: les concessions d’aigües fetes per la Corona i ad-

16. P. 487.

17. *Los gremios*, p. 520.

ministrades per la Batllia General de Catalunya, i els arxius notariais. La primera va revelar dues peticions de regatge relacionades amb l'establiment de prats de blanqueig propers al poble de Sant Martí de Provençals. La primera petició era d'Antoni Serra, el 1737, per a "una fàbrica d'indianes, tapisseries, mocadors i altres teixits estampats". L'altra, un any més tard, de Bernat Glòria, que a la seva petició feia constar que ja havia estat compromès en altres intents d'introduir la indústria des del 1728, i que establia el nou prat de blanqueig per consell d'un estampador, procedent d'Hamburg que ell havia introduït. Als arxius notariais, Duran i Sanpere localitzà l'autèntic contracte de fundació de la manufactura de Jacint Esteve juntament amb dos vidriers de llum, Josep Sala i Jeroni Aranyó el 1736, i també l'origen tècnic d'aquesta manufactura: Esteve havia contractat un estampador, un tal Joan Benedict Huvet, de Marsella.

Les noves dades localitzades per Duran i Sanpere contradien les anteriors versions sobre la introducció de la indústria. Les conclusions que va extreure'n eren les següents: la fundació de la indústria es podia atribuir a Glòria (1728), però "més prudent seria de fixar els inicis... l'any 1736, data de la constitució de la companyia de Jacint Esteve", encara que "cal suposar l'existència d'una o més fàbriques poc o molt anteriors". La suposició de l'existència de manufactures més antigues que l'empresa d'Esteve no solament era deguda a les afirmacions de Glòria, sinó també al fet que el contracte notarial que registrava la fundació de la manufactura d'Esteve revelava que ell ja tenia ofici en la producció de motlles d'estampació, "tècnica que podia haver après en alguna empresa anterior, desconeguda, d'indianes". Una

justificació addicional per destacar la importància de l'empresa d'Esteve era el seu convenciment que havia prosperat: "L'any 1768... consta existent la fàbrica de Jacint Esteve amb 17 telers actius", observava. En canvi, el seu relat rebaixava, encertadament, les pretensions de l'empresa de Canals ja que, prenent com a base la petició de prats de blanqueig feta el 1737, constatava que la manufactura de Serra estava separada de la de Canals i Canet, i endarreriria la fundació de la seva manufactura l'any 1741, ignorant així les opinions de Ruiz i Pablo, Vicens i Vives i Molas i Ribalta.¹⁸

Un darrer contribuent a la discussió ha estat Roger Aliet sobre la base d'una acuradíssima recerca, feta en gran mesura en arxius notariais, sobre la família Canals. Obviament no va tenir accés a les troballes de Duran i Sanpere, però fa un bon resum de les opinions més importants sobre el tema anteriors a l'aparició del treball d'aquest historiador: "Hi ha elements suficients per admetre que (la fàbrica de Canals) fou la primera dels Països Catalans... si no en termes absoluts, almenys com a primera fàbrica arrelada i amb influència en la vida econòmica del país." A més, presentava noves dades relatives a l'empresa Canals: dos documents —un contracte entre Canals i Serra i un estampador francès, Joan Iber, signat el maig de 1738, i el document amb el qual quedava definitivament establerta l'associació entre Canals i Canet— donaven informació addicional sobre els orígens d'aquesta manufactura i semblaven confirmar les anteriors atribucions de la seva fundació a l'any 1738. Un tercer document —un contracte pel qual Serra comprava un edifici per a la manufactura— dóna llum sobre

18. II, 293-96.

el tipus de relació que existia entre tots tres socis: en el contracte, Serra declarava que en la compra de la propietat ell actuava estrictament en representació, i amb els diners, dels seus dos associats. Això suggeria, segons Aliet, que Serra era, simplement, l'agent d'aquests dos rics promotors.¹⁹

2. ELS PROBLEMES A RESOLDRE

De tot això exposat fins ara es desprèn que una bona part del temps hom ha sostingut una visió totalment equivocada —la d'Antoni Bonaventura Gassó— sobre la data, el fundador i la manera de fundar aquesta indústria. L'estudi de la bibliografia haurà servit per demostrar com es va originar aquesta versió "legendària" dels fets. Hom pot veure que tots els detalls del relat de Gassó contenen algun element de veritat. Un Canals estigué d'alguna manera implicat en la fundació de la indústria, un català (que no era Joan Pau Canals sinó Jacint Esteve) va anar a Marsella a contractar un estampador; hi hagué també, sembla, una compra a l'engròs de motlles i eines d'estampat a una casa marsellesa (de quina altra manera es pot explicar, si no, el volum de les existències de motlles d'estampació que la manufactura Canals tenia el 1741?). Les distorsions que hi ha en aquesta versió deuen haver-se produït en el procés d'elaboració d'una explicació complexa sobre els orígens de la indústria, basant-se en mitges veritats recollides de la memòria popular.

Des de la correcció que Ruiz i Pablo féu d'aquesta interpretació, és clar que els historiadors han estat més a prop del consens sobre la qüestió, bé que encara queden alguns problemes per resoldre. Els més importants són

19. "La fàbrica de Canals", pp. 59-63.

els següents. ¿Hi hagué, realment, estampació d'indianes abans de la fundació de la manufactura d'Esteve, de la primera de la qual hi ha proves clares que existí? Va reeixir aquesta empresa d'Esteve? Si fou així, podríem, seguint Duran i Sanpere, considerar-la la primera, en lloc de la manufactura de Canals. ¿Hi hagué alguna mena de lligam entre l'estampació anterior al 1737 i les manufactures posteriors?, Vicens i Vives formula aquesta hipòtesi en relació amb els estampadors francesos i l'empresa de Canals, però també podria haver-hi un lligam similar entre els primers i els posteriors intents de Bernat Glòria. Finalment, quines eren les característiques de l'empresa de Canals? Com hem vist, quan la família Canals afirmava haver fundat la indústria, no feia cap referència a la contribució de Canet i Serra, mentre que els historiadors han atribuït diversos graus d'importància al paper dels associats.

Per respondre a aquestes qüestions no comptem amb gaire informació completament nova, i cap per al període més interessant, l'anterior al 1737. Així, haurem de conformar-nos, en primer lloc, a relacionar entre elles les interpretacions existents i, en segon lloc, a recollir informació addicional de les fonts que ja han estat localitzades, per tal de reconciliar les diverses interpretacions. La intenció del procés no és actuar com un Sherlock Holmes de la història o, més adient per al context de Barcelona, com un Pepe Carvalho, sinó il·lustrar allò que Vicens i Vives, d'una forma intuïtiva, captà que hi havia al darrera de tota la informació confusa, les múltiples dificultats amb què topà aquesta complexa indústria, al llarg dels anys, per introduir-se a la ciutat. La natura d'aquestes dificultats, la veuren en el capítol següent,

que és on fem l'intent de resoldre totes les qüestions enumerades a les planes anteriors. A les conclusions, les tractarem d'una forma més sistemàtica.

3. ACLARINT LA CONFUSIÓ

Pel que fa a la primera qüestió —l'existència o no de manufactures anteriors al 1737—, no sembla que hi hagi cap raó per dubtar de l'afirmació, feta per Glòria el 1738, que el convertiria en el primer que va intentar l'estampació a la ciutat, immediatament després del Reial Decret del 1728. Un any després la va repetir, quan parlà d'una "*fábrica de Indianas y Lienzos pintados que des del año 1728 he fomentado*", en la correspondència intercanviada amb la Junta General de Comercio.²⁰ La fundació d'aquesta manufactura era coherent amb els seus orígens socials, la seva situació comercial i els seus recursos. Com ha demostrat Roberto Fernández, procedia dels gremis industrials, el seu pare havia estat velluter, havia progressat fins a convertir-se en un dels comerciants més importants de la ciutat, i tenia una situació administrativa distingida com a ministre d'una Junta Particular de Comercio Marítimo y Terrestre establerta a Barcelona el 1735. Era responsable de la fundació d'una altra manufactura de draperia fina, el 1732 i, com ell mateix assenyala en aquella carta, la seva situació administrativa el col·locava en una posició privilegiada per ajudar que s'acomplissin els plans mercantilistes de la monarquia. Des de l'obtenció del càrrec, observava, "*como a tan propio al ejercicio de mi empleo, para exemplar de los demás, han crezido mis alientos en ampliar mis ideas que han sido siempre*

20. Archivo General de Simancas (AGS), Superintendencia de Hacienda, llig. 1103, carta de Glòria a Juan Bautista de Iturralde, 22 d'agost del 1739.

del aumento y plantación de fábricas en Ntra. España y a que tan propicias son las demás naciones en sus países".²¹

Queda encara un dubte en relació amb la paraula "fomentar". ¿Significa que realment va fundar una manufactura el 1728, o simplement significa que va començar a planificar-ne una? Nogensmenys, la qüestió de l'èxit o no d'aquesta primera empresa es pot resoldre: va fracassar. Glòria mateix ho aclareix en la petició feta el 1738 de drets d'aigua per poder establir un prat de blanqueig, quan exposa que els seus primers esforços d'estampació havien "*padecido algunas suspenciones*", com a conseqüència de la "*impericia de los operarios no cursados en este ejercicio*". La dificultat radicava, concretament, en la manca d'una persona que conegués l'ofici de barrejar i aplicar els colors i els mordents; d'un "*sugeto*", continuava Glòria, "*de cabal conocimto y experiencia en la practica del assierto de colores y la perpetuidad y permanencia de estos*".²² Aquest era el problema tècnic fonamental i, per tant, sembla que els primers intents de Glòria en l'estampació d'indianes es poden qualificar d'experimentació fallida.

És difícil jutjar les afirmacions de Vicens i Vives i Carrera i Pujal sobre l'existència d'estampacions en els primers anys del decenni dels trenta, per tal com no citen fonts documentals. Pot ésser que es tracti dels infructuosos esforços de Glòria. Les afirmacions més detallades són les de Carrera i Pujal. Esmenten, com ja ha estat assenyalat, dos anys diferents, 1730 i 1734. En el primer cas, ja hem mencionat en què es basava Carrera

21. R. Fernández, "La burguesía barcelonesa en el siglo XVIII: la familia Glòria", dins P. Tedde (ed.), *La economía española al final del Antiguo Régimen*, II, 33-78.

22. Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA), Batllia General, Aa 52, 26 Nov. 1738, ff. 441-52.

i Pujal per a les seves conclusions sobre l'existència de l'estampació d'indianes: l'al·lusió de l'intendent en el decret destinat a regular la liquidació de les existències d'indianes importades, per tal d'acomplir el desig reial d'encoratjar l'establiment de noves manufactures, i també l'expansió de les ja existents. Les proves són certament molt febles, perquè no hi ha una documentació addicional que demostrï l'existència d'aquesta manufactura —el mateix Carrera i Pujal subratllava que no n'havia trobat indicis ni a la Intendència, ni als arxius de l'Audiència,²³ com ja hem fet constar—, i la fiabilitat del coneixement oficial sobre les activitats manufactureres, que és a primera vista la base d'aquesta afirmació, no era molt gran en aquells moments. Una carta escrita el 1737 pel sotsdelegat de Rentas Generales de la Superintendencia de Hacienda, encarregat de supervisar el compliment de la prohibició d'importar durant aquells anys, i dirigida a l'intendent Sartine, suggereix que el govern posseïa poca informació —si és que en tenia cap— sobre la reacció obtinguda per les mesures proteccionistes.²⁴ Dos anys més tard, quan s'exercia un control sobre totes les existències d'indianes que quedaven a Espanya, no es varen trobar, al Principat, indianes estampades de producció local, tot i que hi havia motiu per declarar-les, perquè

23. *Historia política*, IV, 135.

24. La carta fa referència a una nova manufactura d'estampació. Entre d'altres qüestions, Canaveras demanava a l'intendent que li donés informació sobre "*con que facultades se ha reedificado, trabajado, y puesto en la positura que hoy se halla esta fábrica, bien sea por Reales Zedulas, ó por resoluciones de la Junta de Comercio de esta Corte, ó de la de ese Principado*". El caràcter de la pregunta també suggereix una manca de coordinació en l'aplicació de la política comercial i industrial a nivell governamental. (AGS, Dirección General de Rentas, Segunda Remesa, llig. 438, carta del 17 d'agost de 1737).

quedaven exemptes de les restriccions.²⁵ A la vista d'això, sembla aconsellable prescindir d'aquesta referència, si hom no en troba nova informació.

Pel que fa a la segona atribució, no s'accepta que manquin evidències documentals, però no se'n donen. Això és particularment frustrant, pel fet que, com hom ja haurà observat, Carrera i Pujal en fa una descripció precisa i completa. Aquesta informació, la presenta en el context de la discussió sobre un decret posterior al 1734, destinat a reforçar la vigilància sobre la venda d'indianes de contraban. És possible, per tant, que en l'aplicació d'aquesta mesura hom descrivís la producció de les primeres manufactures catalanes i les distingís de les importacions il·legals. Si realment existeix una font documental per a l'afirmació de Carrera i Pujal, aleshores és possible de precisar que, en algun moment, entre els anys 1732 i 1734 es van començar a fer intents d'estampació d'indianes, potser a mesura que disminuïen gradualment les existències d'indianes importades abans del 1728, i milloraven les possibilitats d'obtenir un benefici elevat de la producció d'aquest article. Ha estat esmentada ja una altra informació relativa als possibles esforços d'estampació fets durant aquests anys, que ara podem afegir: la visita d'Esteve a Marsella per tal de contractar Huvet uns dos mesos abans de fundar la seva companyia. També hi ha el fet que en el contracte d'establiment d'aquesta hom el designés com a "fabricant d'indianes", i no com a "esparter" (la seva professió original): ambdues coses suggereixen una anterior dedicació a l'estampació.²⁶

25. AGS, Dirección General de Rentas, llig. 4907.

26. Arxiu Històric de Protocols de Barcelona (AHPB), Severo Pujol, dues actes del 4 de setembre del 1736, ff. 446-47: en la segona hom

Quan Joan Iber signà l'acord de treballar per a Canals i Serra el maig del 1738, posseïa ja un taller d'estampació independent i en ple funcionament a la ciutat, i en el contracte es comprometé a estampar solament per a Canals i Serra. La seva presència i la del seu taller a Barcelona, així com la natura d'aquest compromís, impliquen l'existència d'una activitat d'estampació anterior, i també d'altres estampadors diferents de Serra i Canals.²⁷ Per últim, quan el tècnic d'Hamburg contractat per Glòria arribà a la ciutat, va mostrar una opinió crítica, segons informació de Glòria, envers l'àrea de blanqueig utilitzada per "*otros fabricantes fuera de la puerta nueva de esta ciudad*"; aquesta afirmació semblaria implicar l'existència de diversos estampadors actius.²⁸

Tots els indicis porten a concloure que, a Barcelona, abans del 1736 tenia lloc alguna mena d'estampació d'indianes, encara que probablement a petita escala i sense gaire èxit.

No es discuteix l'existència de l'empresa Esteve, com ja ha estat assenyalat; els interrogants a què cal respondre per tal d'establir la importància del seu paper en la fundació de la indústria són relatius al seu èxit o al seu fracàs. La resposta és senzilla: la consulta dels registres notariais on consten les clàusules originals de la companyia revelen que va fer fallida. La companyia havia estat fundada per a un període de tres anys, però es dissolgué en 10 mesos. Huvet, l'estampador francès, es va morir uns dos mesos més tard, i deixà un fill orfe a cura

fa referència a "Lo acte de conveni sobre això fet entre ells (Esteve i Joan Benet Huvet) per dos anys en Marsella a deu de juliol prop pasat".

27. AHPB, Josep Cols, acta del 16 de maig del 1738, ff. 122-23.

28. Com la nota 22.

d'Esteve.²⁹ La vinculació que estableix Duran i Sanpere entre aquesta manufactura i una altra de dirigida per un Esteve en el decenni del 1760 és equivocada; no es tractava de la mateixa empresa, i la darrera era dirigida per un tal Josep (i no Jacint) Esteve.³⁰ La brevetat del període de funcionament de l'empresa Esteve ens autoritza a classificar-la com un altre dels exemples d'experimentació fracassada.

D'aquesta manera queden eliminats els possibles rivals de les afirmacions de la família Canals d'haver fundat la indústria. Continua existint, però, la possibilitat de trobar vincles entre aquests diversos intents primerencs i la posterior manufactura reeixida. Què es pot dir sobre això?

En primer lloc, pel que fa a la manufactura de Serra/Canals/Canet, que segons Vicens podria tenir l'origen en les activitats d'estampadors francesos, no existeixen proves que representés el creixement d'una empresa ja existent. En la seva demanda d'establir un prat de blanqueig, Serra afirmava que tenia "*permiso de legitimo superior para formar la nueva fabrica de Indianas*" i sembla que era "*nueva*" de veritat, car els seus vincles amb el passat aparentment no eren sinó la probable compra d'estris d'estampació i la col·laboració inicial amb Joan Iber (que era potser la font per a la especulació de Vicens).³¹

Tampoc no sembla que hi hagués molts més vincles

29. AHPB, Severo Pujol, actes del 21 de juliol, 10 de setembre i 26 d'octubre del 1737, ff. 284, 360, 406.

30. La llista dels stampadors l'any 1768, incloent-hi Josep Esteve, ha estat publicada per Fernández, "La burguesía barcelonesa", p. 67.

31. Sol·licituds de drets d'aigua: ACA, Batllia General, Aa 51, 11 d'agost del 1737, ff. 285-93; el contracte d'Iber: AHPB, Josep Cols, 16 de maig del 1738, ff. 122-23; provisió de motlles: Carrera i Pujal, *Historia política*, IV, 136.

que aquests indirectes entre els primers intents de Glòria i la seva fundació d'una manufactura el 1738. També la darrera va ésser una nova iniciativa. Per tal d'establir-la, Glòria s'havia associat amb cinc més: Pere Gecseli, comerciant com ell mateix i company de ministeri a la Junta Particular de Comercio, dos comerciants més, Joan Pau Gispert i Sebastià Vidal, i Sala i Aranyó, de la companyia d'Esteve. La nova manufactura va ésser finançada i planificada conjuntament, fent constar en una de les clàusules de les condicions d'associació de la companyia (que són reproduïdes senceres al final d'aquest capítol) que "lo dit Bernat Glòria de consentiment de dits companys ha fet venir de Hamburgo un pratich estampador de Indianas". Ara bé, si, des del punt de vista dels primers intents de Glòria a l'estampació d'indianes, la fundació de la seva manufactura el 1738 representava fonamentalment un nou començament, la presència entre els seus aïssos tant de Sala com d'Aranyó suscita la possibilitat que hi hagi lligams d'alguna mena amb l'empresa Esteve. Diversos detalls dels termes del contracte donen suport addicional a aquesta hipòtesi. En primer lloc, a Sala i Aranyó se'ls encarregava d'organitzar les operacions del teixit per a la nova companyia (vegeu la clàusula 3), atès que Sala havia dirigit també aquest procés a l'empresa Esteve, sembla probable que això donés lloc a elements de continuïtat entre ambdues manufactures. En segon lloc, la clàusula número 5 fa constar que Sala tenia un "compte pendent" amb la companyia "dels efectes que ha venut de dita comp' y així mateix del que interinament ha pagat del producto de aquells"; sembla, doncs, que inicialment fou utilitzada la xarxa comercial de l'empresa Esteve; per fi els termes revelen que hom concedí

a Sala un tractament excepcionalment favorable pel que fa a les noves tècniques d'estampació que s's'anaven introduint (vegeu la clàusula 11): seria l'únic dels associats que rebria instrucció en aquelles tècniques de part de l'estampador d'Hamburg, Joan Frederic Hartung, tot i que el germà de Glòria, Jeroni, un teixidor de seda, es va veure també beneficiat de la mateixa manera: sembla possible que Glòria li oferís aquest tractament de favor a Sala per tal de persuadir-lo a incorporar-se a la nova companyia aportant els valuosos coneixements, experiència i bagatge que hauria obtingut del seu anterior compromís amb Esteve.³²

Així doncs, els lligams més directes entre la primera estampació d'indianes i les manufactures posteriors es trobaven probablement en les connexions entre les manufactures Esteve i Glòria. Tanmateix, aparentment en cap cas les manufactures reeixides del període posterior al 1737 es desenvoluparen directament a partir d'una empresa anterior. Sembla que els lligams no foren altres que la utilització per part de les noves companyies d'alguns dels coneixements i els materials que s'havien anat acumulant a la ciutat, i, com a tals, no representen un fonament suficient per desqualificar la pretensió de la manufactura Serra/Canals/Canet de tenir la primacia en l'establiment de la indústria.

32. AHPB, Duran Quatrecases, acta del 13 d'agost del 1744, ff. 323-27, còpia dels termes d'associació entre Glòria i els seus socis, acordats el 6 de juliol del 1739 (en les citacions, el subratllat és meu). Sobre les professions de Gecseli i Gispert, vegeu P. Molas i Ribalta, "La Junta de Comerç de Barcelona. Els seus precedents i la seva base social" al seu *Comerç i estructura social a Catalunya i València als segles XVII i XVIII*, Barcelona 1977, pp. 254-56, 260, 281; sobre Vidal, P. Vilar, *La Catalogne dans l'Espagne Moderne*, París 1962, III, 387, i Fernández, "La burguesía", p. 111.

Per tal d'aclarir la confusió que existeix al voltant de la identitat d'aquesta darrera manufactura, m'he de concentrar en primer lloc en la relació que existia entre Serra, Canals i Canet. La raó de la confusió que envolta aquests tres personatges són les aparents contradiccions d'algunes de les dades referents als vincles que existien entre ells. D'una banda, fins a la mort de Serra el 1740 hom esmenta la companyia com a Antoni Serra i Cia, i el privilegi reial que hom li concedí fou donat inicialment a aquest nom; d'altra banda, les famílies Canals i Canet van declarar més endavant, com va descobrir Aliet, haver format l'any 1738 "entre si comp^a de fàbrica de indianas que ha corregut en nom de Canals i Canet" sense esmentar Serra i, com ja ha estat assenyalat, la família Canals mai no va reconèixer la contribució de cap dels seus associats en la fundació de la manufactura. Hem observat que Aliet afirmava haver resolt el problema identificant el paper de Serra com el d'un simple agent de Canals i Canet.³³ No obstant això, és poc probable que hagués arribat a aquesta conclusió si hagués tingut accés al capítol de Duran en el qual, com hem vist, hom presentava la documentació de la demanda de drets d'aigua que Serra havia fet el 1737 per al seu prat de blanqueig en nom propi —en la seva petició no esmenta Canals ni Canet—; i el fet que el prat de blanqueig en qüestió formés part de l'herència en el moment de la

33. Carrera i Pujal, *Historia política*, IV, pp. 135-36; AHPB, Josep Cols, Registro de la fàbrica de indianas, té una còpia de l'edicta reial pel qual hom transfereix a Canals i Canet el privilegi concedit a A. Serra i Cia. el 5 d'abril del 1741; AHPB, Duran Quatreccases, acta del l'1 de setembre del 1759, f. 147: divisió de l'empresa Canals i Canet en la qual hom fa referència als seus orígens; Aliet, "La fàbrica d'indianes", pp. 62-63.

seva mort el 1740 demostra que en aquell moment no actuava simplement com a representant dels seus associats més acabdalats.³⁴ A més, hi ha dades addicionals de la independència de Serra l'any 1737. El 12 de setembre d'aquest any registrà una acta notarial en la qual feia el primer pas per aconseguir un privilegi reial nomenant un agent comercial a Madrid per tal de negociar "*gracias & mercedes acerca la nueva fabrica de Indianas Mi dicho constituyente emprendida y empezada*".³⁵

No és possible de resoldre aquesta confusió completament, però una reconstrucció de la història més antiga d'aquesta manufactura sobre la base de la documentació dispersa que existeix permet de fer una suposició raonable sobre la natura d'allò que fou clarament una relació canviant entre Serra i els seus associats. Serra inicià la manufactura pel seu compte, però possiblement amb la promesa de facilitats de crèdit i d'assistència en la comercialització de la producció de manufactures per part de Canals, que era un draper ric i estava per tant en situació d'ajudar en ambdós aspectes. És improbable que Serra hagués tingut els recursos necessaris per actuar sense cap ajut; ell s'anomenava comerciant o negociant però la seva posició i els seus recursos eren els d'un artesà, que és allò que per naixement era: el fill d'un "barreter d'agulla".³⁶ Cap al maig de 1738, la col·laboració entre els dos homes havia esdevingut més formal: l'acord que en

34. AHPB, Josep Cols, 11 d'abril de 1740, ff. 41-43.

35. AHPB, Josep Bosom, 12 de setembre de 1737, ff. 43-44.

36. AHPB, Josep Bosom, llibre de testaments i inventaris, 1728-51; f. 78, 24 de febrer de 1740: testament de Serra. El seu pare es deia Joan; el seu oncle, Josep Serra, un "negociant", li havia deixat una casa d'un valor de 800 lliures; el seu germà, Joan, era capellà, i les seves dues germanes, Rosa i Isabel, no eren casades. El seu fill i hereu solament tenia dos anys en el moment de la seva mort.

aquest mes es va fer amb l'estampador francès Iber, el signaren conjuntament. El tipus d'acord ens dona una lleugera idea del caràcter d'allò que hom anomenava la "fàbrica de Indianas" en aquella fase. Iber era un artesà independent, hom li pagaria a preu fet per l'estampació "*a sus costas y con sus Instros*" de 500 peces d'indianes que li proporcionarien Serra i Canals "*assi como saldran de casa de los texedores*". Les indianes acabades s'havien de lliurar a la casa de Canals. En aquesta fase, resta clar que la "fàbrica" era en petita escala, la producció no estava concentrada i els processos d'estampació fonamentals eren subcontractats a un estampador francès independent que treballava amb les seves pròpies eines a la ciutat. En el document hom no menciona Canet, i per tant és probable que la seva incorporació formal a la companyia es fes el mateix any en una data més tardana.

Al final del 1738, la manufactura es va expandir. Darrera aquesta expansió podem trobar diversos factors: l'associació de Serra amb Canals i Canet, que amplià els recursos amb els quals hom comptava; el desig de crear una manufactura d'una qualitat que fos mereixedora del privilegi reial que Serra negociava; la comprensió que solament amb una producció a gran escala es podien aconseguir bons resultats; la rivalitat amb Glòria, etc. El moment d'expansió de les dues manufactures coincidí gairebé amb exactitud; probablement es tractà d'una barreja de tots aquests elements. L'expansió prengué la forma de construcció d'un edifici per albergar un molí draper en el prat de blanqueig de la companyia, compra d'un edifici i un hort en el carrer del Portal Nou el 2 de març de 1739 —aquesta fou la transacció que dugué a terme Serra en nom dels seus associats— i l'escomesa de

reformes i millores d'aquesta propietat que incloïen la creació d'"una oficina per plantar telers, per fer Indianas, altra oficina per estamparles, una cuyna per fer colors..."³⁷ Tanmateix, els recursos de Serra eren sens dubte insuficients per permetre-li de participar en aquesta expansió en una situació d'igualtat; i, després de la seva mort, el març de 1740, la seva vídua es veié obligada a abandonar la societat. Ella és absolutament explícita pel que fa a les raons que la dugueren a fer-ho: es trobava, segons declarava, "*imposibilitada por falta de bienes y caudales assi propios como de dichos mis hijos para continuar en dicha fabrica*".³⁸ Tanmateix, seria equivocat de treure'n la conclusió que o bé la posició de Serra era totalment subordinada en el moment que la manufactura s'expandí el 1739, o bé que sorgiren tensions a mesura que Canet i Canet assoliren allò que efectivament era la part majoritària de l'empresa. Com ja hem fet notar, Serra mantingué la propietat independent del prat de blanqueig de la companyia fins a la seva mort, i les instruccions relatives a aquesta propietat que ell mateix donà des del seu llit de mort són mostra de l'esperit amb què s'havia desenvolupat la col·laboració entre els associats: "prego & encardiment encomano a d^a Rosa carissima muller mia y a tots meos hereus... que tot lo temps durara la Compa. tenia feta ab dit Bonava. Canet... & demes companys acerca la fabrica de Indianas tingan a bé lo no traurer a dits meus companys del prat y Barraca tinch en lo lloc anomenat la granota pues es ma voluntat que aquells continuen en servirse de d^s cosas de la manera que desdeque comensa la Comp^a. ha fet". També queda pa-

37. AHPB, Josep Cols, 2 de març del 1739, f. 57, i 7 d' agost de 1740, ff. 102-104.

38. AHPB, Josep Cols, 5 de maig del 1741, ff. 92-93.

lesa la confiança que tenia en els seus associats en el nomenament d'aquests com a tutors dels seus fills.³⁹

És a dir, la primera manufactura catalana d'estampació d'indianes que reeixí pot haver estat la iniciada per Serra tot sol, però l'expansió que li conferí importància i que li permeté d'aconseguir el seu privilegi reial fou el resultat d'una col·laboració tripartida.

Queda encara la qüestió de si la família Canals estava justificada per ignorar en la pràctica la contribució dels seus dos associats en la pretensió d'ésser la fundadora de la indústria. Per aclarir això cal intentar una anàlisi més detallada de les contribucions respectives dels tres associats a la manufactura. En primer lloc, hom pot establir amb facilitat que Canals féu una contribució de major importància que Canet a la manufactura. No solament figura com el primer en la col·laboració amb Serra, sinó que, al llarg de l'existència de la companyia, hi actuà com a administrador, guardant la "caixa" a casa seva i rebent de manera continuada el producte acabat al mateix lloc. El paper de Canet fou secundari, i potser per aquest motiu els seus descendents mai no contestaren les pretensions dels Canals. Tanmateix, la qüestió de la relativa atribució de mèrit entre Serra i Canals no és tan senzilla. Serra morí, la qual cosa significa que la seva participació fou solament per un període limitat; però havia estat ell qui, com ha estat assenyalat abans, fundà la manufactura i era ell qui s'ocupava realment dels processos materials de la producció; residia a la manufactura amb la seva família, actuava com a "fabricant", i allí fou on traspassà el 1740.⁴⁰ Per contrast, Canals continuà

39. Com la nota 36.

40. Així a l'acta de divisió de la manufactura que seguí la mort de

vivint a la seva llar origiària, damunt una de les seves draperies al carrer de Canvis, propera a Santa Maria del Mar i a una distància considerable del carrer del Portal Nou, on s'havia establert la manufactura, i el seu paper es limità a les esferes comercial i financera.⁴¹ Quan Serra morí, qui assumí temporalment el paper de fabricant fou un germà de Canet, Tomàs.⁴² És a dir que, si Canals fou l'introduïdor de l'estampació d'indianes a Barcelona, ho fou en conjunció amb Serra. Es tractà d'una aliança d'un comerciant i un artesà, l'associació tradicional gràcies a la qual s'introduïren noves indústries a la ciutat. Si Serra hagués viscut, probablement la seva contribució hauria rebut un major reconeixement.

Hom podria pensar que l'aparellament que Ponz fa de Canaleta amb Canals com a fundadors conjunts de la indústria (vegeu la segona entrada al quadre) és simplement en reconeixement del paper capdavanter que el primer va tenir en la introducció del filat del cotó a la indústria, que començà al decenni del 1760.⁴³ Però, mal-

Canals el 1756 hom consigna que "Mariangela Canals (vidua de Canals)... volent conservar dita compa procura que la fabrica corregues del mateix modo... cuidant ella dela administració, y tenint en sa casa la caixa de la compa..." (AHPB, Duran Quatreccases, acta del 1 de setembre del 1759, f. 147). El lloc on morí Serra consta en el seu testament (la font és la mateixa que la de la nota 36).

41. Això es posa de manifest a l'inventari de les seves possessions que hom realitzà després de la seva mort (AHPB, Duran Quatreccases, Libro de inventoris i encants, 18 de novembre de 1756, ff. 246-65). Les referències a (i els resums de) aquesta documentació sobre la família Canals es poden trobar a R. Aliet, "Juan Pablo Canals. Un 'ilustrado' Catalán del siglo XVIII" (tesi de llicenciatura inèdita, Barcelona 1971).

42. Pagès d'origen però descrit com a "fabricator de indianas", 10 de novembre del 1742, i instructor de Josep Canaleta en l'estampació d'indianes, 8 de novembre del 1743, (Josep Cols, manual per al 1742, f. 252 i 1743, ff. 275-76).

43. Sobre aquesta qüestió vegeu Carrera i Pujal, *Historia política*,

grat que aquesta pot haver estat una de les raons per als qui, consultats per Ponz, l'informaren en aquest sentit, no hauria estat l'única. Canaleta tingué també un paper crucial, per bé que segons el que sabem no estava documentat anteriorment, en la manufactura Serra/Canals. Essent un jove teixidor de seda, sembla que degué ésser contractat per la manufactura durant l'any 1739, sens dubte a la secció de teixit. El març del 1740 era realment present en el llit de mort de Serra, actuant com a testimoni del seu testament,⁴⁴ i això era l'adequat perquè fou qui heretà el lloc de Serra dins la manufactura. El 1743 signà un acord amb Canals i Canet pel qual a canvi que Tomàs Canet, el germà de Bonaventura que havia ocupat temporalment el càrrec de Serra com a director de la manufactura, l'ensinistrés en els processos de tenyida i estampat sense cobrar-li, accedí a treballar d'una manera exclusiva per a Canals i Canet per un salari anual de 250 lliures i la provisió d'acomodament lliure a la manufactura. Hom l'ensinistrava per ocupar el càrrec de fabri-

IV, 146; Ruiz-Pablo, *Historia de la Real Junta*, pp. 100-101; i actualment, J. Albarada Salvadó i Sancho Valverde, "Catalunya el 1765: un informe econòmic i polític" dins *Segon Congrés d'Història Moderna de Catalunya, Pedralbes, Revista d'Història Moderna* 8, 1988, I, 293.

44. Així Canaleta, que havia nascut pels voltants del 1714, vivia l'any 1736 al carrer de Montcada, però el 1739 s'havia traslladat al carrer del Portal Nou i no treballava pel seu compte. Que treballava a l'empresa Serra, situada en aquest carrer, es pot suposar per la seva presència a la signatura del testament de Serra, 24 de febrer de 1740, la seva actuació com testimoni en una acta notarial que concernia la vídua de Serra, Canals/Canet, 5 de maig de 1741, i, per fi, per l'acord del 8 de novembre de 1743 pel qual hom el contractava com a "fabricant" (P. Voltes i Bou, article sobre Canaleta a *La Vanguardia*, 5 de març de 1967; Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona, Cadastre del 1739; AHPB, Josep Bosom, I llibre de testaments, f. 78, Josep Cols, 5 de maig del 1741, ff. 92-93 i 8 de novembre del 1743, ff. 275-76).

cant. La descripció de les tècniques que Canaletà hauria d'aprendre i després posar en pràctica ens proporciona una visió interessant del vocabulari tècnic de la nova indústria: el contracte estipulava que aprendria "lo secret de fer los colors per pintar, o estampar las Indianas, com així mateix lo modo de fer los bullisatjes, trempatjes, lluminatjes, masticatjes, y demes necessari fins a posar ditas Indianas a la perfecció en que dehuen quedar".⁴⁵ Canaletà treballà amb aquesta qualificació fins al 1752, durant el període de creixement més ràpid de l'empresa de Canals, quan el seu nombre de telers s'expandí fins arribar al centenar, i la seva mà d'obra triplicava aquesta xifra.⁴⁶ Fou aleshores quan fundà la seva pròpia manufactura, alhora que aconseguia d'alliberar-se del compromís de treballar solament per a la manufactura Canals/Canet per mitjà d'una acta notarial, on ambdues parts expressaven llur completa satisfacció per l'acompliment dels termes de l'acord original.⁴⁷ La contribució de Canaletà havia estat sens dubte essencial. Si hom subratlla la importància tant del paper comercial com de l'artesanal en la fundació de la indústria, la versió segons la qual fou introduïda per Canals i Canaletà, tal com Ponz la documenta, es va convertir en la més satisfactòria.

4. COMPLEXITATS DE LA INTRODUCCIÓ DE LA NOVA INDÚSTRIA

Tal com ha estat subratllat en l'apartat 2 d'aquest

45. AHPB, Josep Cols, 8 de novembre de 1743, ff. 275-76.

46. El nombre de 300 de mà d'obra consta a Duran i Sanpere, *Barcelona*, II, 296. El 1747 hom descriu a ell i Fermín Pujol com a directors de l'empresa Canals/Canet (AHPB, Josep Cols, 27 d'abril de 1747, f. 93).

47. La fi de l'acord és registrat en una acta del 21 de juliol del 1752 (AHPB, Josep Cols, f. 321).

capítol, i com també s'ha posat de manifest en els apartats anteriors, la causa principal de la confusió relativa als primers anys de la indústria fou l'existència de diversos intents fracassats d'introduir els nous oficis d'estampació d'indianes a Barcelona.

Allò que hom posa en relleu és que, realment, hi hagué dues etapes diferents en la introducció de la indústria. La primera, àmpliament fallida, en la qual aparentment l'escala de la producció era petita; i la segona, després del 1737, aquest cop amb èxit, en la qual succeí el contrari: les manufactures de Canals i Glòria, i d'altres que hom fundà durant el decenni del 1740, devien ésser d'una magnitud sense precedents.⁴⁸

Es podria argumentar que aquest és un model típic per a una nova indústria —inicialment hom tendeix a subestimar els problemes que la innovació implica—, però sembla probable que l'abast del contrast entre les primeres fundacions i les posteriors tingui una explicació addicional, que rauria en el caràcter de l'estampació d'indianes. Era una indústria aparentment d'un tipus simple d'establir, que no requeria altra cosa sinó motlles d'estampació, tints, mordents i agents espessidors que es podien obtenir, tots ells, en els mercats internacionals; aquestes característiques són coherents amb una resposta ràpida per part dels petits productors davant l'oportunitat de substitució d'importacions que proporcionava el decret del 1728.⁴⁹ D'altra banda era una indústria en la

48. Precisament hom acaba d'esmentar la mà d'obra de l'empresa Canals/Canet. La manufactura de Glòria tenia 34 telers el 1747; això representava una força de treball d'unes cent persones (Carrera Pujal, *Historia política*, IV, 138).

49. Sobre les tècniques d'estampació de les indianes, vegeu P.R.

qual l'assoliment d'una producció d'elevada qualitat, adient per satisfer uns consumidors acostumats a un producte importat, era tècnicament difícil, en conseqüència costosa, i solament beneficiosa si es duia a terme a gran escala —les manufactures d'estampació d'indianes es trobaven entre les més grans d'Europa al segle XVIII—. ⁵⁰ Característiques que són coherents amb el fracàs d'aquests primers esforços a petita escala i la posterior organització de la producció, a una escala completament diferent, quan es posaren en evidència els requisits necessaris per a l'èxit. En altres paraules, el contrast entre l'aprenentatge i el mestratge tendia, per les característiques de l'ofici, a ésser particularment agut.

Si ara ens centrem en els problemes que hi ha al darrera de la inestabilitat de les primeres empreses, podem identificar-hi quatre tipus de dificultats fonamentals: el fracàs inicial en el domini de les tècniques del color, la deficiència de les instal·lacions dels locals de blanqueig, la poca qualitat de les indianes sobre les quals es feia l'estampat, i els problemes financers i de gestió que presentava l'organització d'uns tipus d'unitat de producció de la qual no existia una experiència prèvia. Seguidament tractarem una per una aquestes dificultats i les solucions que hom els trobà.

a) *Les tècniques del color.* Aquestes deficiències han constituït el problema més destacat en les anteriors seccions d'aquest capítol. No és sorprenent, car l'element

Schwarz, "La coloration partielle des étoffes" dins M. Daumas (ed.), *Histoire générale des techniques*, París 1968, III, pp. 704-28.

50. Sobre aquesta qüestió, vegeu S.D. Chapman, "The Textile Factory Before Arkwright: A Typology of Factory Development", *Business History Review* 48, 1974, pp. 451-73.

central de la indústria d'estampació d'indianes era la tecnologia del tint i l'estampat. La barrera fonamental, per a la introducció de l'ofici arreu, era la manca de mestratge en les habilitats bàsiques de barrejar mordents, combinar-los amb espessidors i aplicar-los al teixit, i en la preparació del bany de rúbia en què es bullia tot seguit la tela tractada. És evident que aquesta és l'explicació més important del fracàs inicial de la introducció de la indústria a Barcelona.

La solució donada a aquest problema ja ha estat descoberta, i també era igualment universal. Consistia a introduir treballadors qualificats estrangers, en un primer moment de Marsella, però posteriorment de centres d'estampació d'indianes de gran reputació com és el cas d'Hamburg, que segons Glòria era *"el parage donde se imprimen los colores con la mayor perfección y primor que exeden a los de olanda"*,⁵¹ i, en el cas de la companyia Serra, de Suïssa. La identitat exacta de l'individu del qual s'utilitzaven les destreses en la manufactura posterior queda consignada en el preàmbul del seu privilegi reial; era Pedro Genus, *"sujeto practico en pintar qualesquier colores en los lienzo, y abrir todo genero de diseños, y dibujos para estampar, y dar la mayor perfección a los colores de que usa para la pintada con cierto secreto"*.⁵² Un cop havien arribat els treballadors qualificats, el pas següent era assegurar que llurs habilitats es transmetrien: Huvet es comprometé a ensenyar *"la habilidad de pintar y fer las Indianas veritables a Jacintho Esteve"*,⁵³ Genus, tal com

51. Comentari inclòs en la petició de dret d'aigua del 1738; vegeu la nota 22.

52. AHPB, Josep Cols, Registro de la Fábrica de Indianas, còpia del privilegi del 28 de maig del 1741.

53. AHPB, Severo Pujol, acta del 4 de setembre de 1736, f. 447.

consta en el seu privilegi,⁵⁴ revelà les seves tècniques a Serra i els seus associats, “*para asegurar... sin ninguna contingenzia, tan espezial circunstanzia para la bondad y mayor perfección de estos generos*”, i Hartung, com abans hem assenyalat, instruiria Sala i Jeroni Glòria.

Els termes de la societat entre Glòria i els seus associats serveix per il·lustrar d’una manera vívida la centralitat del domini d’aquestes habilitats tècniques per implantar la indústria. Hartung, es fa constar (clàusula 9), havia signat un contracte de tres anys amb Glòria a canvi del que era un immens salari anual de 1.200 pesos o aproximadament 1.680 lliures catalanes,⁵⁵ compromentent-se així a “ensenyar y instruhir un o dos subjectes capassos y suficientes... manifestantlos tots los secrets y habilitats dependents del officio de estampar y blanquejar Indianas composició de colors y demes dependents”. Els seus alumnes haurien de prendre nota de “les habilitats”, i particularment “los secrets de la composició dels colors, la qualitat y quantitat dels materials” que els ensenyava, en un llibre que els proporcionaria i que havia de restar sempre en poder de la companyia. La intenció d’aquesta darrera mesura era d’impedir la difusió de les habilitats a les empreses rivals. Amb la mateixa finalitat, aquells qui havien d’ésser ensinistrats en les noves tècniques estaven obligats al secret per contracte. El caràcter de la nova tecnologia, que tanta influència va tenir en el procés del

54. Com la nota 52.

55. El salari no és esmentat en els termes de la companyia sinó en la sol·licitud de dret d’aigua feta per Glòria el 1738 (ACA, Batllia General, Aa, 52, 26 de novembre del 1738, ff. 441-52). El salari és tan elevat (el salari anual mitjà d’un treballador en aquella època era, a la regió, de 120 lliures i el que cobraven normalment els “fabricants” eren de 250-300 lliures; Vilar, *La Catalogne*, III, 200-201, 385) que sembla possible que el pagament fos per a tot el període de tres anys.

canvi tècnic i, particularment, en connexió amb l'establiment de vincles entre ciència i tecnologia, queda molt ben expressat en l'afirmació que Jeroni Glòria, com a conseqüència de la seva instrucció, assoliria un mestratge de "las dos qualitats de la practica y especulatiu".⁵⁶

b) *La qualitat dels prats de blanqueig*. Darrera les peticions presentades per tal d'establir camps de blanqueig a Sant Martí de Provençals rau la deficiència de les instal·lacions originals. Com ja heu degut observar, el blanqueig era dut a terme inicialment a les proximitats del Portal Nou de la ciutat. Hom hi utilitzava el proveïment d'aigua, i un autèntic equipament d'irrigació que anteriorment havia estat dedicat a finalitats agrícoles; en el lloguer de la terra que Esteve arrendà per establir-hi la seva manufactura l'any 1736, hi havia inclòs tant el dret a utilitzar "la regadora que va al safareig fins a topar la tanca del camí real de Horta, y del Clot" com una cisterna privada, i una sínia que anteriorment havia estat utilitzada amb finalitats agrícoles.⁵⁷ Hartung, en arribar a la ciutat, havia assenyalat les deficiències d'aquest arranjament; es queixà a Glòria que, si estava obligat a utilitzar "*el parage y agua de que se valen otros fabricantes fuera la puerta nueva*", el resultat seria que "*toda su aplicación y habilidad fuese infructuosa echando a perder los colores*". El problema era que la utilització d'aquest proveïment d'aigua amb finalitats agrícoles tenia com a conseqüència la pol·lució dels dits colors. La puresa era essencial si hom volia aconseguir la lluminositat desitjada després del bany de rúbia.⁵⁸

56. AHPB, Duran Quatrecases, acta del 13 d'agost del 1744, ff. 323-27. El subratllat de la darrera citació és meu.

57. AHPB, Severo Pujol, 24 d'agost del 1736, f. 430.

58. ACA, Batllia General, Aa 52, 26 de novembre de 1738, ff.

Aquest problema es resolgué amb la construcció de nous prats de blanqueig separats de les activitats agrícoles. El prat de Glòria fou instal·lat en un "*terreno perdido y arenoso sinque jamas haya sido de cultiva ni puede reducirse a ella*", i el de Serra es descrivia també, abans ja se n'ha fet esment, com "*circundado de Agua Christalina*". La presència de tècnics estrangers degué ésser un ajut en la construcció de prats i de llurs sistemes hidràulics. Una descripció del prat de blanqueig de Glòria, feta el 1740, enumera els propòsits amb què havia estat establert, i com es resolien les seves necessitats d'irrigació: servia, hom observava, "*para el blanqueo de las piezas de Indianas, assi antes de poderse pintar como despues de ser pintadas por haver sido tendidas al sol y sereno por muchos dias y haverles de dar en este Intermedio el riego de las aguas para cuyo fin se han formado, y forman diferentes canales que cruzan el Prado en el qual se estienden dr's piessas*".⁵⁹ La descripció és útil per il·lustrar la centralitat dels processos de blanqueig i en l'estampació d'indianes —precedia i seguia els processos de tenyit i estampat—, i la complexitat de l'arranjament de la irrigació dels prats de blanqueig.

c) *La qualitat de les indianes que s'estampaven.* La compra de tela de la qualitat adient per a l'estampació fou un problema que es plantejà igualment arreu d'Europa on s'introduïa l'estampació d'indianes. Aquesta era una con-

441-52. En posar-ho a discussió, els participants al seminari comentaren els punts següents: 1) que l'existència de manganès a l'aigua del Reg Comtal la feia inadequada per a l'ús en l'estampació; 2) que allò que contaminava l'aigua era l'existència de fàbriques de pólvora; 3) que generalment els estampadors obtenien llur proveïment d'aigua dels pous.

59. Igual que la nota anterior i AHPB, Josep Cols, Registro de la Fábrica de Indianas, còpia del privilegi del 28 de maig del 1741; ACA, Batllia General, Aa 54, 27 de juny del 1740, ff. 278-88.

sideració important, perquè l'èxit dels processos d'estampació depenia de la qualitat del teixit on s'aplicaven. Això subratllava Jean Rhyner, estampador suís, en un antic tractat d'estampació d'indianes —“com més fina i atapeïda és la tela”, escrivia, “més lluminosos resulten els colors”, i continuava explicant les raons d'això: “com més junts estan els fils i menys espai hi ha entre l'un i l'altre, més ha de destacar el color del qual se'ls ha teinyit... Fins i tot trobem que, si es fan treballs fins sobre teles primes, una part del gravat i sobretot els punts es perden en els espais buits de la tela i interrompen el dibuix, el qual perd una part de la seva bellesa”.⁶⁰

En aquest cas es tracta d'una dificultat que fou experimentada al llarg de tota la història de la indústria, fins que la mecanització del filat, per a la qual havia constituït l'estímul principal, forní una font barata d'indianes de qualitat.⁶¹ En el cas de Catalunya, la situació s'agreuà pel caràcter de la legislació proteccionista del 1728. Aquesta legislació havia prohibit la importació tant de les indianes estampades com de les blanques, i solament permetia la introducció d’“*algodón sin labrar, del producto de la isla de Malta*”, una concessió que s'interpretava com incloent la importació de cotó filat.⁶² El fet que a Barcelona manqués una indústria cotonera important —solament dos mestres componien el gremi de cotoners el 1729, encara que existia un gremi de teixidors de lli més gran, que tenia trenta-quatre mestres—⁶³ sig-

60. J. Rhyner, “Traité sur la fabrication et le commerce des toiles peintes” dins D. Dollfuss-Ausset, *Matériaux pour la coloration des étoffes*, París 1885, II, p. 51.

61. Vegeu S.D. Chapman i S. Chassagne, *European Textile Printers in the Eighteenth Century*, Londres 1981, pp. 3-4, 37-38.

62. Carrera i Pujal, *Historia política*, IV, p. 134.

63. Molas i Ribalta, *Los gremios*, pp. 255-56.

nificava que s'havien d'establir tant la indústria de teixit del cotó com la de l'estampació d'indianes. Les dificultats per aconseguir-ho es fan paleses en les peticions dels estampadors sol·licitant quedar exempts de la legislació del 1728, per tal d'importar indianes blanques. Esteve féu una d'aquestes peticions l'any 1737 —potser les dificultats per adquirir teixit adient per a l'estampat foren un factor que contribuí a la fallida de la seva empresa—, i el 1739 Glòria en féu una de similar.⁶⁴

El problema principal no rau tant en l'escassetat de teixidors —la presència de teixidors tant de lli com de seda en les primeres manufactures demostra que es podia atraure treball d'altres oficis— com en l'obtenció d'un proveïment de fil de cotó fi. La plaça de Bonaventura Canet a la companyia Serra/Canals, com s'ha observat, s'explica en termes de la necessitat de resoldre aquesta dificultat. En el cas de la companyia de Glòria, la clàusula 7 del contracte de fundació revela la prioritat que hom donava a assegurar un proveïment de fil adient. En aquesta, com podem veure, hom disposa l'establiment d'un "*repuesto*" d'un proveïment anual de cotó filat d'una banda, i traça els procediments per a la inversió d'un capital extra amb tal finalitat. Així i tot, aquestes precaucions no tingueren un èxit complet, com dóna a entendre la petició d'exempció de la legislació del 1728 feta l'any 1739. La carta de Glòria justificant la seva petició ens mostra que el problema que això implicava representava la barrera principal per a l'èxit de la indústria: "*La experiencia ha ensenayado que son menester algodones hilados muy finos, para fabricar Lienzos de la mayor perfección y*

64. AGS, Consejo Supremo de Hacienda, reg. 248, ff. 176 i Secretaría y Superintendencia de Hacienda, llig. 1103, carta de Glòria a Ituralde, 22 d'agost del 1739.

fineza, iguales a los extranjeros que se introducen", escrivia, "y no podran estos desterrarse", continuava, "hasta que logremos la fabrica de dichos Lienzos de igual perfección, porque en quanto a colores les igualamos y en quanto a precios haremos tan barato como ellos..." Per tal de resoldre el problema, Glòria havia enviat el director de la seva manufactura drapera de llana, Rafael Guardans, a Malta per tal de posar-se en contacte amb els filadors de cotó d'allà i "deixar establecida la calida, y fineza, que han (els fils) de tener".⁶⁵

d) *Les dificultats financeres i de gestió.* Des de l'època de l'expansió de les empreses Canals i Glòria l'any 1739, la indústria d'estampació d'indianes de Barcelona es caracteritzà per les dimensions excepcionals de les seves manufactures. Una dificultat que sorgí fou clarament la del finançament. Una altra dificultat fou la de la gestió. La manca de precedents pel que feia a organitzacions industrial a tan gran escala significava que no hi havia individus amb la preparació necessària per dirigir-les.

El tipus de solució adoptada per superar aquestes dificultats ha estat també anotada en les planes precedents d'aquest capítol: l'ús de la institució comercial de la companyia, que Pierre Vilar descrivia com "des del gran període de l'Edat Mitjana... la forma fonamental, el quadre gairebé universal de tota l'activitat econòmica catalana"⁶⁶ fou la que permeté mobilitzar els recursos i les habilitats necessaris (un aspecte de l'organització de la companyia que potser se subratlla amb menor freqüència). El procés ha estat seguit acuradament en el cas de la manufactura de Serra, i els termes de l'associació entre

65. Com les notes 56 i 64.

66. *La Catalogne*, III, p. 383.

Glòria i els seus socis serveixen per il·lustrar-lo per a la seva empresa. Mitjançant l'elecció de socis, Glòria s'havia assegurat que la seva empresa tindria una àmplia reserva financera; Gecseli, Gispert, Vidal i ell mateix es trobaven entre els 37 majors contribuents d'impostos comercials, i feren una inversió inicial de 8.000 lliures.⁶⁷

Els llocs de direcció es dividiren entre els associats: Glòria actuava com a administrador i director dels processos d'estampat, Sala i Aranyó, com s'ha dit, organitzà el teixit, Pere Gecseli, en nom de Pere Gecseli i Cia (podem suposar que es tractava de la seva companyia drapera de venda a l'engròs), s'encarregava de vendre la producció de la manufactura, heretant aquest càrrec de Sala, i Gispert administrava el pagament als obrers dels prats de blanqueig (vegeu les clàusules 1-6). Un cop establerta la indústria, els seus directius es formaren al seu si. Jeroni Glòria va fer el paper de "fabricant" a l'empresa Glòria⁶⁸ i, com ha estat dit, Canaleta, un cop ensinistrat, va fer per a la manufactura Canals.

Així les noves manufactures d'estampació d'indianes funcionaven integrant oficis del sector comercial i artesanal de l'economia barcelonina, d'una forma que probablement hauria estat impossible anteriorment a causa de les restriccions dels gremis. Un petit trencaclosques, que és una de les causes fonamentals de la confusió, i l'aclariement del qual ha justificat l'elaboració d'aquest capítol, és per què en un primer moment hom utilitzava els noms dels membres "socialment menys considerats" de les societats, els artesans, per donar nom a les companyies d'estampació d'indianes: aquest és el cas, com ja

67. Fernández, "La burguesía barcelonesa", p. 111.

68. Com la nota 56.

heu degut notat, de les manufactures Esteve i Serra. També fou el de la manufactura de draperia fina de Glòria, que funcionava amb el nom de Guardans,⁶⁹ encara que no ho era el de la seva manufactura d'estampació d'indianes, probablement perquè no tenia un associat artesà. Aquesta pràctica semblaria representar una continuació de la tradició, seguida en la majoria de fundacions de companyies, d'utilitzar el nom del director de l'empresa —que realment vivia als seus locals i li conferia així la seva identitat— com a nom del negoci, tant si hi contribuïa amb capital com si no. En els seus inicis aquest costum rauria també, aparentment, en les actituds tradicionals envers la posició social que hom associava a les activitats de venda al detall i manufactureres: els comerciants importants a l'engròs no volien que llurs noms fossin connectats amb humils sortides de productes al detall o amb empreses industrials artesanals. Aquesta pràctica degué caure aviat en desús per a les manufactures d'estampació d'indianes. Un factor que probablement contribuï a això fou l'existència dels privilegis reials concedits a nom del negoci de les companyies d'indianes—; que conferiren categoria a l'activitat manufacturera i, també, a causa dels possibles problemes d'herència, que serviren d'incentiu al principal inversor per insistir en la utilització del seu nom.⁷⁰ Aquesta pràctica, i el canvi que

69. La seva producció s'inscrivía sota el nom de Guardans; vegeu Molas i Ribalta, *Los gremios*, p. 402.

70. La preocupació per aquest problema es manifesta en els casos de les dues primeres manufactures. Els termes de l'associació de la companyia de Jacint Esteve contienien una clàusula que afirmava que tots tres associats participarien en "qualsevol privilegi que en algun temps se digne concedir lo Rey... a la Comp^a" (AHPB, Severo Pujol, acta del 4 de setembre del 1736, ff. 446-47), i Canals i Canet, a la mort de Serra, es veyeren obligats a sol·licitar al Consejo de Hacienda la transferència del

s'hi produí, és un bon exemple de com la nova indústria, malgrat que s'establí dins el marc de les pràctiques comercials tradicionals de la ciutat, va contribuir a l'aparició de noves normes.

privilegi d'aquell a llurs noms (AHPB, Josep Cols, Registro de la Fábrica de Indianas).

DOCUMENT

El document que reproduïm a continuació és l'“escriptura privada” en la qual són definits els termes de l'associació entre Bernat Glòria i cinc dels seus associats per a l'estampació d'indianes. La inversió inicial fou per una suma de 800 lliures.

Aquest contracte no és el més antic dels que han estat descoberts (vegeu més enrera les notícies sobre la troballa feta per Duran i Sanpere d'un document similar relatiu a la companyia Esteve de l'any 1736), però és el primer d'una companyia important que tingué un paper significatiu en la indústria. Al llarg del text ens hi hem referit diverses vegades, i té un interès particular per la informació que proporciona sobre:

1) la forma en què hom utilitzava les tradicions associatives del capitalisme comercial en l'establiment de la indústria (vegeu la introducció al document i les clàusules 8 i 11).

2) la forma en què es dividien les funcions de direcció entre els associats (clàusules 1-6). Vegeu els amplis poders que hom concedia a Glòria i Sala i Aranyó per a contractar mà d'obra en els processos d'estampat i teixit respectivament.

3) les possibles vinculacions amb una manufactura més antiga (clàusula 5).

4) la preocupació per assegurar un proveïment adient de cotó filat, i una supervisió acurada dels processos de teixidura (clàusules 3 i 7). Vegeu la recomanació relativa a la centralització dels darrers a la clàusula 3.

5) (per damunt de tot) el caràcter i l'origen de les habilitats en l'estampació d'indianes, la manera en què s'organitzà llur transmissió als treballadors catalans, i el secret que hom mantingué per tal d'impedir-ne la difusió als competidors (clàusules 9-11).

"Explicació del que se deu executar per lo bon regimen y administracio de la fàbrica de Indianas que fins vuy ha corregut baix lo nom y libre administració de Bernat Glòria y comp^a essent los interessats següents

Lo Sr Bernat Glòria interessa per	
quatre set-sens	4/16
Lo Sr Pere Gecseli interessa per	
tres set-sens y mitg	3 1/2/16
Lo Sr Joan Pau Gispert interessa per	
tres set-sens	3/16
Lo Sr Joseph Sala interessa per	
tres set-sens y mitg	3 1/2/16
Lo Sr Geronim Aranyó interessa per un setsè	1/16
Lo Sr Sebastià Vidal interessa per un setsé	1/16

16

parts

1. Primerament los sobredits interessats convenen en que la dita administració continue en avant, baix lo mateix nom del dit Bernat Glòria y Comp^a cedint la libre administració de aquella al dit Bernat Glòria, sens

que estiga obligat axis per las compras de cotons tant que se fassen venir de fora Regne, o las que se fassian en esta ciutat, com tambe dels demes generos se necessitian per son abast, en haver de juntar la comp^a ni donar compte ni rahó a ningun company, y axi mateix lo dit Bernat Glòria deura cuydar de la direcció de dita fàbrica, posant en ella aixi per lo treball de estampadors y blanquisatge, com per qualsevol altra cosa que li apareguia ser convenient los subjectes que ben vistos li apareixara y despedir aquells quant no li gustian, o no sian necessaris, assenyalantlos los salaris proporcionals sempre que ningun dels sobredits companys puga entremetzerse ni perturbarli la dita libre administració, si sols que en lo cas que mes avall se explicara deura lo dit Administrador Bernat Glòria donar compte y rahó del que li haura entrat y exit del resultat de dita comp^a per qual efecte ne deu portar compte formal y segons estil.

2. Item aixi mateix es convingut y pactat que totas las pessas Indianas després de perfetamt. concluhidas se deguan entregar al dit Sr Pere Gecseli lo qual ab libre y general administració deura cuydar de beneficiarlas, venentlas a las personas a ell ben vistas aixis de comptants com ab los pasos que li apareixaran, firmantse los albarans en nom de Pere Gecseli y Comp^a, havent ell mateix de tenir lo cuydado de sa cobrança y deura entregar son producte al dit Bernat Glòria Administrador portant compte formal de la venda y entregas que haura fet al dit Glòria, per haversen rahò en son cas.

3. Item es convingut y pactat que lo dit Sr Joseph Sala y Geronim Aranyó deguan rebre los cotons quels entregara, o fara entregar-lo dit Bernat Glòria y cuydar de fer teixir aquells per los subjectes mes pratichs que a

ells ben vistos los seran, formant una fàbrica de texidors tots en una o dos oficinas en las quals patentament pogan veurer los dits Joseph Sala y Geronim Aranyó los officials que treballaran si son a sa satisfacció cedint los la comp^a la libre administració de dits texits prenent los officials que los apareguian convenient, ajustant aquells als preus regulars y mes ventatjos per la utilitat de dita comp^a.

4. Item aixi mateix es convingut y pactat que lo dit Joseph Sala deguia portar compte formal dels cotons que se li aniran entregant y de las pessas que fara fabricar de aquells, prenent compte y rahó dels officals del pes y canas de las pessas fabricadas y així mateix del que anira pagant a aquells qual import li deura satisfer mensualment lo dit Bernat Glòria Administrador predit dels diners de dita comp^a.

5. Item aixi mateix es convingut y pactat que respecte de trobarse un compte pendent ab lo Sr Joseph Sala, dels efectes que ha venut de dita comp^a y aixi mateix del que interinamt ha pagat del produto de aquells, deguia primeramt lo dit Sr. Joseph Sala entregar lo dit compte y trobantse acrehedor deguia la comp^a o be lo dit Glòria per ella satisferlo lo que alcansia y en cas de trobarse ser debitor deguia entregar la resta al dit Glòria y los efectes existents los deguia entregar al Sr. Pere Gecseli a fi de beneficiarlos a utilitat y benefici de la comp^a.

6. Item aixi mateix es convingut y pactat que de aqui aldevant Joan Pau Gispert cuydia de pagar a tots los que treballaran en la fàbrica de blancaria, sos salaris o jornals, ajustantlos los comptes segons lo que haura acor-

dat dit Bernat Glòria, havent de portar compte formal lo dit Joan Pau Gispert a fi entregarlo després al dit Glòria per a ferne carrega als gastos de la comp^a.

7. Item per quant la d^a comp^a necessita per son augment y per que se puga continuar lo treball dels estampadors de tenir pessas fabricadas per que a lo menos pugan treballar dos taulas continuas, es precis providenciarse dels cotons necessaris per la manutenció dels telers que se han de mantenir corrents que han de esser vint y quatre poch mes o menos y com per dit effect es precis tenir lo repuesto dels cotons a lo menos per lo abast de un any y per sas compres sie precis desembolsarse lo que se judiquia necessari per lo empleo de cent y cinquanta quintars de cotons filats, en atenció que por lo pñt los capitals no poden suportar semblant gasto se ha acordat que rata a proporció del que cada hun interessa se fassia los forniments necessaris per ditas compres.

8. Item es convingut y pactat que per Nadal proxim vinent de 1739 deguia lo dit Bernat Glòria Admor formar los comptes de sa administració y així mateix un bilans del estat en que se trobara la dita comp^a y si se concidera tenir aquella excessius capitals per rahò dels beneficis se hauran experimentat de ella, o al contrari que se necessitia de majors capitals, se fara igual repartiment entre los sobredits companys a proporció del que cada un de ells interessa.

9. Item per quant lo dit Bernat Glòria de consentiment de dits companys ha fet venir de Hamburgo un pratich estampador de indianas assalariat per lo termini de tres anys que han comensat lo die pr de janer del pñt any 1739 y entre altres condicions queda obligat lo dit

estampador en ensenyar i instruhir un o dos subjectes capassos y suficientes aquells que la comp^a li presentara, manifestantlos tots los secrets y habilitats dependents del offici de estampar y blanquejar Indianas, composició de colors y demes dependents a fi que finits los tres anys quedian aquells subjectes capassos de dirigir la obra en la deguda forma com a mestres estampadors de Indianas, se ha convingut y acordat que lo un dels dos subjectes sie Geronim Glòria germa del dit Bernat Glòria y que lo dit Geroni Glòria tinga obligació de anar escrivint en un llibre que per dit effecte li entregara la d^a comp^a tot lo modo de manipular la fàbrica, los secrets de la composició dels colors, la qualitat y quantitat dels materials y demes que li manifestara y haura de ensenyarli lo dit estampador, estant baix los ordres de aquell treballant junt ab ell aixis en lo blanquejar y estampar com y en la composició dels colors a fi que practicant ab dit estampador quedian ab dit Geroni Glòria las dos qualitats de la practica y especulatiu que se requereixen a fi que finits los tres anys quedia un perfet mestre estampador.

10. Item es convingut que lo llibre expressat en lo antecedent capitol ha de quedar sempre en poder de d^a comp^a y ab los demes papers y llibres de aquella, per aque quedia ab tot secret y reserva sens que puga lo dit Geroni Glòria revelar sos secrets a altre persona, si solament a aquella que la dita comp^a resolguia a nomenar per apendrer lo dit offici ab lo mateix modo y circumstancias prescrites al dit Geroni Glòria, lo qual per major seguretat deguia obligarse baix pena de haver de pagar tot quant haura impendit [?] la dita comp^a per desfrutar la dita habilitat, firmant los instruments que per dit efecte sien necessaris.

11. Item se conve que Joseph Sala company pugaprendrer la dita habilitat y practicarse també ab lo dit Joan Federich Hartung assistint en la composició dels colors, notant així mateix en lo dalt expressat llibre y no en altre las habilitats que anira adquirint, ab lo ben entes que li sie privat lo manifestar lo dit llibre ni sos secrets a altra persona, ni pugaprendrer per si usar de dits secrets, ni de dita habilitat tant quant durara la dita comp^a baix la pena de haver de pagar tot quant haura impendit la dita comp^a per desfrutar la dita habilitat, firmant antes los instruments de obligació conforme esta estipulat ab dit Geroni Glòria, si empero vingues lo cas que la dita comp^a se finis a saber es que no volgues la major part dels companys continuarla mes pues encaraque algun dels dits companys no volguessen prosseguirla no se tindra aquella per finida pues sera licit a la major part continuarla, prenent altres companys, o be incorporarse las parts dels que no voldran, continuarla en dit cas de no consentir la major part en la continuació de dita comp^a se deguia a las horas y no altrament manifestar lo llibre dels secrets y demes habilitats de dita fàbrica a cada un dels dits companys en particular, a fi que sen pugan librement pendrer una copia y usar de dita habilitat ab lo modo que los apareixara.

Y de la dita explicació y clarícia se fara sis copias del mateix tenor una per cada un dels dits interessats y firmadas totas de cada un de ells respective y aixis ho firmant en Barña vuy die 6 de Juliol 1739.

(Font: AHPB, Duran Quatrecases, 14 agost 1744, ff. 323-27).

**COMPARACIÓ A NIVELL INTERNACIONAL DE
LA INDÚSTRIA CATALANA D'INDIANES**

L'objectiu d'aquest capítol és posar en relació la indústria catalana d'estampació d'indianes amb les seves equivalents d'altres zones d'Europa. Hom ha estudiat minuciosament la indústria; però, que jo sàpiga, no h'ha fet cap intent de comparar-la en aquest sentit, i a penes se'n fa esment al recent estudi sobre els estampadors tèxtils europeus dut a terme per S.D. Chapman i S. Chassagne.¹ Tinc l'esperança, per tant, de contribuir a omplir un dels pocs buits que existeixen en la seva historigrafia.

Posaré en relació l'experiència catalana amb dos tipus diferents d'aproximació històrica a la indústria. El primer és el de M. Lévy-Leboyer que, en la seva tesi del 1964, *Les banques européennes et l'industrialisation internationale dans la première moitié du XIXe siècle*, argumentava que les contrastades històries de les indústries d'indianes franceses i angleses es trobaven a la base dels dos models divergents d'industrialització nacional, l'un que tenia l'origen en els processos bàsics de la manufactura ("downstream") —l'anglesa— i l'altre que començà a partir dels processos d'acabat ("upstream").² El segon és el de Chap-

1. *European Textile Printers in the Eighteenth Century*, Londres 1981.

2. Els dos termes de la contraposició es podrien traduir com: "des

man i Chassagne, que es podria classificar com una aproximació que té l'origen en la tradició més empírica de la història econòmica britànica; llur opinió és que els contrastos presentats per Lévy-Leboyer són exagerats i, en el seu estudi, adopten una forma d'anàlisi comptable del creixement, valorant les diferents indústries nacionals en termes d'iniciativa empresarial, formació de capital, treball, gestió, mercats i canvi tecnològic.

El capítol s'estructura de la forma següent: en una primera part fem una descripció del procés pel qual la indústria d'estampació d'indianes es difongué per Europa, i situem l'establiment d'aquesta a Barcelona al si d'aquest procés. En una segona secció fem allò que podríem anomenar comparacions "macroeconòmiques" entre les dimensions de la indústria de Barcelona, en termes de nombre de manufactures, quantitat de producció i consum de cotó, i la d'altres llocs. En una tercera part ens situem en el nivell "microeconòmic", comparant les dimensions de les empreses, el capital invertit en la indústria, els orígens dels fabricants i l'organització de la producció. Per acabar, en la conclusió, resumim i intentem explicar allò que foren les singularitats de l'experiència barcelonina de la indústria segons el que revelen les comparacions.

Hem de fer notar que la comparació no serà completa. D'una banda, perquè no tractarem aspectes importants de la indústria com poden ésser l'avenç tècnic i el disseny; i de l'altra, perquè la comparació es basa en un ventall limitat de lectures en català, castellà, francès i

de baix" (downstream) o "des de dalt" (upstream) (N. de la T.) En especial les pp. 32-49; per a la seva teoria *upstream/downstream*, "Les processus d'industrialisation: le cas de l'Angleterre et de la France", *Revue Historique* 239, 1968, pp. 281-98.

anglès. Per tant no té un abast internacional complet, ni hi són comparats cadascun dels temes de forma tan exhaustiva com seria desitjable. No obstant això, com veurem ràpidament, els contrastos nacionals d'aquesta indústria eren molt marcats, i això ens fa ésser optimistes pel que fa a creure que, tot i la limitada bibliografia en què es fonamenta aquest capítol, és suficient per palesar algunes d'aquestes diferències i per contribuir a definir el lloc de Catalunya dins la indústria europea.

1. LA INTRODUCCIÓ DE LA INDÚSTRIA

En el quadre núm. 1 hi ha recollits alguns detalls relatius a la difusió de l'estampació d'indianes a Europa entre els anys 1648 i 1778. Llegint des de l'esquerra, la segona columna té la data de l'establiment de la indústria, la tercera el nom del centre, la quarta l'origen de l'ofici d'estampació d'indianes, i la cinquena els detalls de l'ajut estatal. En aquesta difusió hem identificat cinc "etapes" principals. Aquestes són representades amb un número situat a la primera columna.

Cal fer un advertiment sobre les limitacions d'aquest quadre. Se circumscriu al període anterior a la mecanització, no conté la llista completa dels centres estampadors d'indianes que foren fundats durant aquells anys, i, com es pot observar, hi ha buits a la majoria de columnes. Igualment, la classificació en etapes del procés de difusió es tracta d'una aproximació i conté, així mateix, algunes simplificacions. La finalitat, com hem dit, és la identificació dels contrastos "més importants" de la indústria europea i és en aquest sentit que esperem que sigui d'utilitat.

La primera etapa representa la introducció de la indústria a Europa. Això tingué lloc a través dels ports

principals del continent: Marsella, Amsterdam i Londres. La prioritat de Marsella s'explica pel seu predomini en el comerç de Llevant durant aquesta etapa, que era encara la principal ruta europea a l'Índia, font tant de les indïanes estampades com de les tècniques d'estampació d'aquestes.³

Una segona etapa és dominada per l'economia francesa i la política religiosa. En realitat, com veurem, gran part de la història de la indústria resta sota aquesta dominació. França, a més d'haver introduït la indústria a Europa, fou el primer país on s'expandí de forma significativa lluny dels ports, i cap a les àrees situades terra endins; el Comtat Venaissí, el Delfinat, el Vivarès, el Llenguadoc, la Saintonge, el Poitou, Normandia i París, totes aquestes zones albergaven empreses d'estampació d'indïanes durant la segona meitat del segle XVII. Els protestants i les àrees protestants foren els capdavanters d'aquesta difusió, i, conseqüentment, la revocació de l'edict de Nantes —seguit en un curt espai de temps per la prohibició absoluta, el 1686, de les importacions, les manufactures i la utilització de les indïanes estampades— provocà una emigració de la indústria d'abast europeu. Com podem observar al quadre 1, els hugonots refugiats introduïren l'estampació d'indïanes a Bremen, Cannstadt (proper a Stuttgart), Frankfurt, Berlín, Ginebra i Lausana, alhora que reforçaren les creixents indústries de Londres i Amsterdam.⁴

3. Chapman i Chassagne, p. 6.

4. E. Depître, *La toile peinte en France au XVIIe et au XVIIIe siècle*, París 1912, pp. 4-30; C. Chassagne, *La manufacture de toiles imprimées de Tourne-mine-lès-Angers (1752-1820), étude d'une entreprise et d'une industrie au XVIIIe siècle*, París 1971, pp. 38-50; L. Dermigny, *Cargaisons indiennes, Solier et Cie., 1781-1793*, París 1960. I, p. 206; H. Lüthy, *La banque*

QUADRE 1

ALGUNS DETALLS DE LA DIFUSIÓ DE L'ESTAMPACIÓ D'INDIANES A EUROPA, 1648-1778

ETAPA	ANY	LLOC	ORIGEN DE L'OFICI	AJUT ETAPA EST.	ANY	LLOC	ORIGEN DE L'OFICI	AJUT EST.
1	1648	Marsella		5	1750	Gant		
1	1676	Londres		5	1752	Angers		
1		Amsterdam		4	1753	Anvers		MPL
3	c.1680	Augsburg	Amsterdam, Londres	4		S. Petersburg	Anglaterra	MPL, PRS
3	1680's	Hamburg	Amsterdam	5		Amiens		
2		Bremen	Amsterdam, Hugonot	4		Loerrach, Baden	Berna	PRIV
2		Cannstadt		4	1754	Plamen, Saxònia	Nuremberg	
		(prop Stuttgart)	Hugonot	5		París	Ginebra/Neuchâtel	
2		Frankfurt	Hugonot	5	1755	Le Puy	Ginebra	
2	1686	Berlín	Hugonot	5	1756	Rouen	Ginebra/Neuchâtel	
2	1687-91	Ginebra	Hugonot	5	1757	Bourges		
2	1698	Lausana	Hugonot	5		Orange	Suïssa	
3	1715	Neuchâtel	Ginebra/Amsterdam	5	1758	Nantes	Neuchâtel/Basilea/Aarau	
3	1716	Basilea	Amsterdam	5		Melun	Basilea	
3	1716-17	Schafisheim		5	1760	Jouy	Suïssa	
		(prop Aarau)	Amsterdam	5	1761	Montpeller	Suïssa	
4	1715-20	Dublín	Londres	5		Carlisle	Londres	
4	1722	Estocolm	Amsterdam	5		Lió	Ginebra	
4	1723	Edimburg	Londres	5	1762	Essones		
4	1724	Viena		MR 4	1763	Bohèmia		NBL

5	1726	Zuric	Ginebra		5	1766	Belfast	
4	1736-8	Barcelona	Marsella/Suïssa		5		Troyes	Suïssa/França
			Hamburg	PRIV				
5	1738-42	Glasgow	Londres		5	c. 1767	Manresa	Barcelona
5	1740	Glarus			5	1770	Wesserling	Ginebra/Neuchâtel
4	1744	Erlangen			5	1772	Vilefranche	Mulhouse
		Francònia		MR	5		Colmar	Neuchâtel/Augsburg
5	1745-6	Avinyó	Suïssa		5	1775	Vizille	Ginebra
5	1746	Mulhouse	Basilea	PRS	5	1777	Olot	Barcelona
5		Mataró	Suècia	PRIV	5	1778	Manlleu	Barcelona
4	1747	Munic		MR				
5	1749	LeHavre						
4	1750	Copenhaguen						
5	1750-4	Lancashire	Londres					

Columna sobre el paper de l'Estat: MR=Fundació de Manufactura Reial; PRIV= Concessió de Privilegi Reial; PRS=Concessió de Prèstec; MPL=Concessió de Monopoli; NBL=Fundat per Noble

Fonts: les que no són incloses a les notes 3-11 del text són les següents: per a les ciutats franceses: E. Bonnet, "L'industrie des toiles peintes à Montpellier", *Bulletin de la Société Languedocienne de Géographie*, 46, 1923, pp. 10, 16; Chapman i Chassagne, *European Textile Printers*, pp. 106-109, 115-116; Depître, *La toile peinte*, pp. 154, 169, 172, 205; Dermigny, *Cargaisons indiennes*, I, pp. 208-210, 217 n5, 221 n60, 244; P. Leuillot, "Une industrie mulhousienne: l'impression sur étoffes", *Annales* 2, 1947, p. 489; Lévy-Leboyer, *Les banques*, pp. 52 n15, 53; Lüthy, *La banque protestante*, II, pp. 665-66; per a Baden, Erlangen, Planen: Chapman i Chassagne, *European Textile Printers*, pp. 7, 114; per a Gant: J. Dhondt, "The Cotton Industry at Ghent during the French Régime", dins F. Crouzet (et. al.) eds., *Essays in European Economic History*, Londres 1969, p. 16.

Una tercera etapa, que se situa entre els decennis del 1680 i el 1720, es caracteritza per una difusió molt lenta, a partir dels ports i d'aquelles àrees en què els hugonots refugiats havien introduït la indústria. A aquesta lentitud contribuïren, possiblement, la depressió econòmica i la guerra d'aquells anys, però no foren aquestes les úniques influències. Jean Rhyner, autor de la primera història de la indústria, i fill d'una família que la introduí a Basilea, revela que al darrera de la demora hi havia factors tècnics i psicològics —“com l'holandès està amagat entre les seves operacions”, escrivia— i fou Amsterdam (s'ha de subratllar) la que exercí un domini gairebé complet del comerç de les indians durant aquests anys,⁵ “s'ha cregut durant massa temps que aquest art era massa difícil i que persones diferents a aquelles que estaven iniciades en els seus misteris no aconseguïren de reeixir-hi”. Durant la primera meitat del segle XVIII no hi havia una oferta abundosa de persones amb la capacitació necessària per a l'estampació de les indians.⁶

Els detalls d'aquesta lenta i limitada difusió industrial són els següents. L'estampador d'Augsburg, Neuhöfer, aprengué les noves tècniques de producció a Holanda i Londres, i en aquest cas, el fet que a Europa existís una tradició anterior d'estampació tèxtil, centrada

protestante en France de la Révocation de l'Edit de Nantes à la Révolution, 1961, II, pp. 663-4; Lévy-Leboyer, *Les banques*, pp. 49-55.

5. Sobre aquesta qüestió, vegeu D. Ormrod, “English re-exports and the Dutch staplemarket in the eighteenth century”, dins D.C. Coleman i P. Mathias (eds.), *Entreprise and History: Essays in Honour of Charles Wilson*, Cambridge, 1984, pp. 96-103.

6. Rhyner, “Traité sur la fabrication”, p. 73; sobre la continuada escassetat de persones qualificades en aquesta àrea fins aproximadament el decenni del 1760, vegeu Chassagne, *La manufacture de toiles imprimées*, p. 51.

a Alemanya, és significatiu per tal d'explicar el model de difusió;⁷ Neuchâtel devia el seu ofici a un tal Jean Labram, que havia estat aprenent d'empresa d'estampació a Ginebra, i a Jacques Deluze, que havia estat implicat en el comerç de les indians d'Amsterdam; les indústries de Basilea i Aarau, les fundaren comerciants, entre ells la família Rhyner ja esmentada que, com Deluze, havia participat en el comerç d'Amsterdam.⁸

Aquesta tercera etapa de difusió té en realitat molt en comú amb la segona, essent la seva dinàmica principal una repercussió secundària de les restriccions franceses a les indians de l'any 1686. Si la conseqüència inicial d'aquesta havia estat la dispersió d'estampadors qualificats per tot Europa, una de secundària en fou el desenvolupament d'un ampli comerç il·legal d'indians que tendia a canalitzar-se a través d'Alsàcia i Lorena. Els comerciants que començaren a estampar durant aquesta etapa participaven en aquest comerç, i de fet llur desplaçament cap a l'estampació representà l'intent d'augmentar llurs marges de benefici eludint els serveis dels estampadors d'Amsterdam.⁹

Una quarta fase veié la difusió principalment a les ciutats més importants: Dublín, Estocolm, Edimburg, Viena, Barcelona, Munic, Copenhaguen, Anvers, Sant Petersburg, Praga. Les forces més importants que trobem al darrera d'aquesta etapa de la difusió de la indús-

7. Wadsworth i Mann, *The Cotton Trade*, p. 129n.

8. P. Caspard, *La Fabrique-Neuve de Cortaillod: Entreprise et profit pendant la Révolution industrielle, 1752-1854*, París 1979, pp. 29-31; J. Rhyner, "Traité", p. 74; Dermigny, *Cargaisons*, I, 207.

9. Sobre aquesta qüestió, vegeu Rhyner, la família del qual participà en un canvi d'una funció comercial a una d'industrial: "Traité", pp. 74-76.

tria foren dos factors que estan vinculats: la importància que aquests centres urbans tenien en la demanda del producte (que els convertí, per la manca d'altres influències tècniques importants per a la seva localització, en llocs preferents per a les empreses d'estampació d'indianes), i una preocupació creixent per part dels governs per donar suport a l'establiment d'una indústria substitutòria d'importacions i afavoridora, per tant, de l'equilibri de la balança comercial. En la cinquena columna del quadre donem detalls incomplets relatius al suport estatal.¹⁰

Finalment hom pot identificar un cinquè període en el qual es produí una acceleració en la difusió de la indústria que es pot relacionar amb tres fets: l'abolició, a partir del 1759, de les restriccions que pesaven sobre la indústria a França; l'expansió general de l'economia europea a partir del final del decenni del 1720, amb les seves repercussions favorables sobre la demanda per part dels consumidors i sobre les disponibilitats de capitals, i, finalment, un gran augment en l'oferta de coneixements tècnics dels mètodes d'estampació, tant en la producció de teles de cotó com de lli, que permeté una difusió geogràfica de la indústria lluny d'aquells centres, generalment urbans, on s'havia iniciat: el desplaçament cap a

10. Chapman i Chassagne, *European Textile Printers*, pp. 10, 25-6; A. i N. Clow, *The Chemical Revolution*, Londres 1952, p. 224; Dermigny, *Cargaisons indiennes*, I, 244; B. Veyrassat, *Négociants et Fabricants dans l'industrie cotonnière suisse, 1760-1840*, Lausana 1982, pp. 186-7; Martínez Shaw, "Los orígenes", p. 246; J.C. Laforce, *The Development of the Spanish Textile Industry, 1750-1800*, Califòrnia 1965, p. 15; C. Sala, *Dades històriques de l'Escola de Belles Arts d'Olot*, Olot 1974, p. 101; R. Grau i M. López, "Empresari i capitalista a la manufactura catalana del segle XVIII. Introducció a l'estudi de les fàbriques d'indianes", *Recerques*, 4, 1974, p. 51.

Glasgow, Belfast, Lancashire, Carlisle, a la Gran Bretanya; a Suïssa, en direcció est, via Zuric i Berna, cap a Sankt Gallen i Glarus; a Espanya, amb el canvi d'una indústria gairebé concentrada completament a Barcelona a una d'estesa vers les ciutats de Mataró, Olot, Vic, Manresa, Manlleu, Igualada i Reus. Hi ha una considerable superposició, com podem veure, entre aquest període i l'anterior, que és conseqüència del retard amb què s'introduí la indústria a les zones més endarrerides d'Europa.

Si intentàvem classificar la introducció de la indústria a Barcelona amb una precisió superior a la que ha estat oferta en el quadre 1, podríem argumentar que participa en les característiques de les etapes tercera i quarta. Fou essencial per a aquella un decret del 1728 que prohibia importar indïanes, i l'estímul que el govern va donar a la substitució d'importacions,¹¹ però la indústria no s'introduí per mitjà de manufactures reials ni la introduïren comtes, com havia estat l'experiència de l'Europa de l'est, sinó que, com a Neuchâtel, Basilea o Berna, la introduïren predominantment comerciants, alguns dels quals havien tingut vincles comercials amb els centres de l'ofici.¹²

Hi ha indicis que la introducció de la indústria es feia per dues rutes, l'una terrestre continental, i l'altra atlàntica. La primera d'elles es revela tant per la presència d'un treballador suís, Pere Genus, a la manufactura d'Esteve Canals, com pels lligams de la nova indústria

11. Sobre aquesta qüestió, vegeu Carrera i Pujal, *Historia política*, IV, 133-5.

12. Sobre això, vegeu Carrera i Pujal, *Historia política*, IV, 135-41; Duran i Sanpere, *Barcelona*, II, pp. 293-7; Martínez Shaw, "Los orígenes", pp. 249-58.

amb Marsella, ciutat que amb la seva poderosa colònia de comerciants suïssos, i una indústria d'estampació que s'havia revitalitzat a partir d'aquest origen durant els decennis del 1720 i el 1730, actuava —en paraules de Herber Lüthy— com “la culminació de la via d'aigua de Ginebra a la mar”.¹³ La segona queda demostrada per la contractació d'un estampador d'Hamburg per part de Bernat Glòria, fundador de la segona manufactura d'importància establerta, a partir del 1738, i més tard, cap a la meitat del decenni del 1740; per la d'un suec, Jacob Lund, per part de Jaume Campins, fundador de la reial manufactura de Mataró, i també per la utilització que el mateix Campins feia d'Amsterdam com a proveïdora de motlles, matèries colorants, dissenys i d'altres elements tècnics necessaris.¹⁴ Els anys en què s'establí l'ofici, com és avui ben sabut, coincideixen amb un canvi en l'èmfasi dels models catalans de comerç, i el pas d'una economia mediterrània a una d'atlàntica, i per tant es podia esperar aquest origen divers de la nova indústria.¹⁵

2. L'EXPANSIÓ DE LA INDÚSTRIA: COMPARACIONS MACROECONÒMIQUES

Abans d'embarcar-nos en les comparacions a nivell macroeconòmic, relatives al nombre de manufactures, producció i consum de cotó, cal assenyalar alguns punts referents a la precisió de les dades que utilitzarem.

Gairebé no cal insistir en el fet que totes les dades de

13. Carrera i Pujal, *Historia política*, IV, 136; Lüthy, *La banque*, II, pp. 88-9.

14. Fernández, “La burguesía barcelonesa”, p. 68; M. Monjonell i Pardas, “La Real Fábrica de Indianas de Mataró de Jaime Campins y Compañía” (tesi de llicenciatura inèdita, Barcelona 1956), p. 35.

15. Sobre aquesta qüestió, vegeu Vilar, *La Catalogne*, III, pp. 422-63.

tipus estadístic corresponents a l'època pre-industrial tendeixen a ésser, en el millor dels casos, d'un caire aproximatiu. Les del cotó i l'estampació d'indianes són més incompletes d'allò que és habitual. El mateix factor que contribuï a l'èxit de la indústria, la manca de qualsevol gremi o control estatal, també ocasionà la raresa dels documents administratius. A més, quan es feien intents d'enregistrar la producció, la petitesa de les unitats de producció (en particular per a l'estampació que es podia dur a terme en una sola estança), i el caire dinàmic de la indústria, que progressava d'una manera ràpida, feien difícil l'execució satisfactòria de l'operació.

El cas de Barcelona reflecteix aquests factors. Les xifres són incompletes, i ho són particularment pel que fa a la producció i a les importacions de cotó. El seguiment oficial de la indústria fou desigual. Fins al 1760 era responsabilitat d'un "oïdor" de la Reial Audiència, nomenat sots-delegat de la Junta General de Comerç, Francisco de Montero, que sembla haver limitat les inspeccions de les manufactures a les estrictament necessàries per donar curs a les sol·licituds de privilegi. Amb la creació, el 1760, d'una Junta Particular de Comerç a Barcelona, i la redacció, el 1767, d'unes regulacions per a la indústria que havia d'administrar aquest organisme, es creà la possibilitat d'exercir un control més gran; tot i així, les regulacions no es posaren en vigor d'una forma correcta a cap nivell.¹⁶

Adicionalment, les poques vegades que foren ordenades inspeccions industrials, toparen amb tota mena de

16. Sobre Montero, vegeu P. Molas i Ribalta, "La Junta de Comerç de Barcelona. Els seus precedents i la seva base social" a la seva obra *Comerç i estructura social a Catalunya i València als segles XVII i XVIII*, Barcelona 1977, pp. 250-1.

dificultats per a llur execució. Per exemple, el 1784 s'admetia que els resultats presentats d'una inspecció no eren complets, i que els qui s'havien encarregat del reconeixement havien hagut d'ometre "*otras muchas [fábricas] que por su poco volumen, y por haverse situado en parages poco conocidos*" eren difícils de trobar. El 1778, les ordres de realitzar un recompte de les manufactures no foren obeïdes inicialment perquè foren considerades impracticables tenint en compte la "*multitud de dichas fábricas*", i "*el casi continuo establecimiento de ellas, y el suprimirse otras*".¹⁷

Aproximadament a partir del decenni del 1780 hi ha disponibles dos nous tipus de font d'informació: les descripcions dels viatgers que visitaven Barcelona, i les llistes de manufacturers i de producció que contenia l'*Almanak Mercantil*, publicació que anava dirigida als comerciants. Ambdues són d'algun ajut, però han d'ésser utilitzades amb precaució. La informació dels primers es basava principalment en allò que sentien dir, i això, en el millor dels casos, només és aproximat. Per exemple, la xifra de 150 manufactures a Barcelona els anys 1788 i 1789 (quadre 2) és deguda a Abbé Ponz i al diplomàtic francès Jean François de Bourgoing. El primer dels dos admetia que es tractava d'una xifra aproximada: "*el numero de estas fabricas*", va escriure, "*se acerca a ciento y cincuenta, como me han dicho*". El segon crea confusió en la mesura que no tenia la informació al dia. Sembla talment que els autors estiguessin convençuts que l'activitat comercial i industrial era invariable perquè, any rera any, apareixien gairebé les mateixes llistes. No és

17. Vegeu la carta de l'intendent de Linde a la Junta de Comercio, del final del 1778, que fa esment d'una carta de la Junta General del 21 d'agost del 1778. Biblioteca de Catalunya, Junta de Comerç (a partir d'ara BC, JC), llig. 53, núm. 23, f. 45.

fàcil d'establir a quin any correspon, originàriament, aquesta informació, i és clar que aquest és l'únic per al qual seria precisa.¹⁸

Fins i tot en la condició ideal de disposar de dades relativament completes per a la indústria europea —el decenni del 1780 és el que més s'acosta a aquesta situació—, quan hom fa comparacions internacionals hi ha el perill de no comparar coses iguals. D'entre els elements que cal prendre en consideració hi ha els següents. 1) El nombre de manufactures és només una guia aproximada per traçar models de creixement, i establir la importància relativa de les indústries nacionals. 2) Les xifres de producció i d'importació de cotó ofereixen una base millor per a les comparacions macroeconòmiques, però no són tampoc uniformes en allò que representen. Per donar-ne diversos exemples: la importància que s'ha de concedir a les dimensions de la indústria francesa disminueix pel fet que la major part de l'estampació —el 80% el 1785— es feia sobre teles importades (en unes altres paraules, molt del valor afegit s'hi sumava en altres països);¹⁹ 3) el ritme de creixement de les importacions de cotó britàniques, molt gradual inicialment i després en procés de ràpida acceleració, queda distorsionat per la legislació sobre calicots que, entre els anys 1721 i 1774, prohibia l'estampació sobre teixits de cotó pur. Wadsworth i Mann sostenen que, si durant aquells anys s'hagués permès l'estampació sobre teixits de cotó pur, les

18. A. Ponz, *Viaje de España*, Madrid 1782-1794, XIV, p. 45; J.F. de Bourgoing, *Nouveau voyage en Espagne, ou tableau de l'état actuel de cette monarchie*, ed. del 1803, III, p. 274; *Almanak mercantil o guía de comerciantes para el año 1795*, Madrid 1794, etc. (se'n publicà una edició anual des de l'any 1795 fins al 1799 i posteriorment per als anys 1802, 1805 i 1806).

19. Lévy-Leboyer, *Les Banques*, p. 50.

importacions s'haurien doblat i l'abast de la ruptura en la tendència posterior al 1774 s'hauria reduït proporcionalment;²⁰ 4) la producció suïssa, que convertia aquest país en l'àrea d'Europa amb major concentració d'estampació d'indianes, s'havia assolit amb una quantitat de mà d'obra relativament petita. L'explicació de l'elevada productivitat residia en el fet que la majoria de manufacturadors treballaven d'encàrrec per a les companyies comercials internacionals, mentre ells es dedicaven exclusivament als processos d'estampació. Igual que en el cas de França, la importància local de la indústria s'ha d'ajustar a la baixa a la vista d'aquests lligams internacionals i del caire dependent de l'ofici.²¹ Per acabar, la indústria de Barcelona, com han subratllat els historiadors, també estampava en quantitats importants sobre teixits importats, tot i que els percentatges no eren tan elevats com en els casos suïssos o francesos, a causa de la prohibició imposada per la legislació del 1728 d'importar teixit de cotó "en blanc".²² Més significatiu fou el retard del procés català en el sector de la filatura. El contrast amb la Gran Bretanya és sorprenent pel que fa a l'abast de la dependència de la importació de cotó filat. En aquest país, en una data tan primerenca com els anys 1711-20, solament un

20. Wadsworth i Mann, *The Cotton Trade*, p. 170.

21. Caspard, *La Fabrique-Neuve*, p. 39; L. Bergeron, "Pourtalès et Cie, 1753-1801: Apogée et déclin d'un capitalisme", *Annales: Economies, Sociétés, Civilisations*, 25, 1970, p. 499.

22. L'estampació de teixits importats era particularment important per al comerç d'exportació després que la legislació del 1778 permeté el comerç lliure amb Amèrica, tot i que l'estampació per al mercat interior es feia majoritàriament en calicots teixits per les mateixes manufactures. Sobre aquesta qüestió, vegeu J.M. Delgado Ribas, "La industria algodonera catalana (1776-1796) y el mercado americano. Una reconsideración", *Manuscripts*, 7, 1988, pp. 103-116.

5% del cotó importat prenia la forma de cotó filat, mentre que a Barcelona, en data tan tardana com el 1793, un 48% de les importacions es trobaven dins aquesta categoria. Com que el filat era el procés de producció del cotó que més intensitat de treball requeria —proveir de fil un teler donava feina a un nombre de filadors que oscil·lava entre 7 i 10—, s'ha de considerar que la part de la indústria que probablement havia de tenir un impacte més important en els mercats de treball locals es va introduir en un estadi comparativament tardà.²³

No obstant això, aquests problemes no són prou importants per invalidar totes les comparacions a nivell internacional. Entre els diferents quadres hi ha una certa coherència, i allò que revelen coincideix amb les dades de tipus quantitatiu. Què és el que mostren sobre la posició de Barcelona dins la indústria europea?

El quadre 2 ens mostra que, al voltant del decenni del 1780, a Barcelona hi havia una gran concentració de manufactures d'estampació d'indianes. En fer la valoració de les diferents estimacions fetes per al decenni, ja hem remarcat que la xifra de Ponz del 1788 es tractava d'un valor aproximat. La del 1784 exclou les manufactures "no regulades", o les de dimensions que no s'ajustaven als mínims establerts per la regulació del 1767. L'estudi més complet que es realitzà durant el decenni fou probablement el que dugué a terme l'Església per assegurar-se que els nens que treballaven a les manufactures d'estampació d'indianes rebien instrucció de tipus religiosos. L'estudi revelà l'existència de 100 manufactures,

23. Wadsworth i Mann, *Cotton Trade*, p. 170; J. Nadal i E. Ribas, "Una empresa cotonera catalana: la fàbrica 'De la Rambla', de Vilanova, 1841-1861", *Recerques*, 3, 1974, p. 50.

QUADRE 2

NOMBRE DE MANUFACTURES D'ESTAMPACIÓ D'INDIANES A BARCELONA.

1750	8	1785(R)	62
1754	11	1786	+100
1768 (Feb.)	29	1788-9	c.150
1770	41	1793	+112
1772 (R)	26	1797-1806	c.91-92
1775 (R)	25	1804	+104
1779 (R)	41	1822	72
(NR)	36	1829	56
1784 (R)	54		
(NR)	+20		

(R) = regulades, (NR) = no regulades (vegeu la nota 32 pel que fa a aquesta distinció).
c. = aproximadament, + = mínim.

Fonts: 1750: Grau i López, "Empresari i capitalista a la manufactura catalana", p. 25; 1754: Duran i Sanpere, *Barcelona*, II, p. 300; Feb. 1768, 1770: Biblioteca de Catalunya, Junta de Comerç (BC, JC), leg. 53, núm. 40, ff 3-13, examen de la indústria des de la publicació de les seves regulacions el febrer del 1768, començat el desembre de 1770; 1772: Carrera i Pujal, *Historia política*, IV, 151; 1775: BC, JC, leg. 51, núm. 8, informe dels directors de la Sociedad de Hilados; 1779: per a les manufactures regulades, informe de Duran i Forn de l'11 de juny de 1779 (BC, JC, leg. 53, n° 24, ff. 8-12); per a les no regulades, anàlisi de totes les dades generades per l'intent de la Junta de Comerç d'aplicar les regulacions entre els anys 1778-80 (BC, JC, leg. 52, núm. 22, f.9; núm. 23, ff. 2, 35, 38-39, 45, 49, 50-52; núm. 24, ff. 2-7, 18-19, 43-100; núm. 25, ff. 2-10); 1784: BC, JC, leg. 53, núm. 29, ff 2-21, informe sobre la indústria realitzat per directors de la Sociedad de Hilados; 1785: BC, JC leg. 51, núm. 13, f. 2, "Relación de las fábricas de Indianas", per directors de la Sociedad de Hilados, 30 de set. 1785; 1786: "Estados de las 100 fábricas de indianas y casas particulares... que por las listas de los Reverendos Párrocos de esta ciudad se ha podido averiguar hallase establecidos" (el Museu d'Estampació Tèxtil de Premià de Mar té una còpia d'aquest document); 1788-89: Ponz, *Viaje*, XIV, 45; 1793: Carrera i Pujal, *Historia política*, IV, pp. 164-65; 1797-1806: *Almanak Mercantil* per a 1796-1806 (aquestes xifres són, en el millor dels casos, aproximades); 1804: F. Torrella i Nibó, *El moderno resurgir textil de Barcelona, siglos XVIII y XIX*, Barcelona, 1961, pp. 184-88; 1822 i 1829: M. Izard, *La revolución industrial en España. Expansión de la industria algodonera catalana, 1832-1861*, Mérida, 1969, pp. 32, 35.

que donaven treball entre totes a 2.151 nens²⁴ i, tenint en compte en primer lloc l'omissió d'aquesta llista de les micromanufactures, i les proves que existeixen del creixement continuat de la indústria després d'aquesta data, sembla probable que la xifra de Ponz de 150 manufactures fos gairebé assolida cap al final del decenni. Vilar descriu els primers tres anys de la Revolució Francesa com "el veritable apogeu de l'activitat comercial catalana",²⁵ i el quadre suggereix que aquest fou el cas per a la indústria d'estampació d'indianes de la ciutat.

El quadre 3 compara el nombre de manufactures de Barcelona amb les que hi havia en altres centres de la indústria d'estampació d'indianes. Serveix per demostrar que l'abast de la concentració de manufactures a la ciutat era excepcional. Barcelona, una sola ciutat, agrupava tantes empreses com les que tenien les economies europees capdavanteres.

S'ha de fer immediatament una matisació. És possible que les xifres corresponents a Barcelona siguin més completes que les dels altres llocs. Per exemple, Wadsworth i Mann, en el càlcul sobre les dimensions de la indústria anglesa en el decenni del 1710, esmenten uns 80 denominats "estampadors", "que agafaven els productes de llurs clients per estampar, però no tenien un local fix per al negoci". Aquests no els inclou en l'avaluació del nombre d'empreses d'estampació de Londres per als primers anys del segle XVIII.²⁶ Hi ha indicis de rebaixes similars per a les indústries suïssa i francesa;

24. Els detalls, els trobareu a E. d'Imbert, *Erasmus de Gónima, 1746-1821. Apuntes para una biografía y estudio de su época*, Barcelona 1952, pp. 47-48.

25. *La Catalogne*, III, p. 66.

26. Wadsworth i Mann, *The Cotton Trade*, p. 136.

QUADRE 3

NOMBRE DE MANUFACTURES D'ESTAMPACIÓ D'INDIANES DE
BARCELONA COMPARAT AMB LES D'ALTRES LLOCS, 1780-1800

1780-90	BARCELONA	74-150
1785	FRANÇA	+114
1785	GRAN BRETANYA	111
1790-1800	SUÏSSA	59
1790-1800	BÈLGICA	55
1790-1800	SAXÒNIA	56
1790-1800	ÀUSTRIA	18
1790-1800	BOHÈMIA-MORÀVIA	31
1790-1800	HAMBURG	21
1790-1800	PRÚSSIA	14

(+ = mínim)

Fonts: taula II i Chapman i Chassagne, *European Textile Printers*, Londres, 1981, pp. 9, 11.

però, tot i que la correcció d'aquest factor exigiria un cert ajust de les xifres, de cap manera desqualificaria la impressió que Barcelona albergava una concentració excepcional de fàbriques d'indianes en el decenni del 1780. Com ja ha estat assenyalat, la xifra de 100 adjudicada al 1786 només incloïa les empreses que donaven treball a infants, i totes les manufactures incloses tenien una dimensió considerable. No es pot dir, per tant, que les xifres de Barcelona estiguin excessivament distorsionades per la inclusió dels petits negocis, perquè la majoria, com hem dit, eren empreses grans. Aquesta afirmació troba suport en els detalls de producció i importacions de cotó a què ara ens referirem.

Com queda palès al quadre 4, els detalls referents a la producció són menys complets que els corresponents al nombre de manufactures. Els càlculs més complets

són els de l'any 1784. Com resta explicat al peu del quadre, la xifra relativament baixa del 1797 s'explica, en

QUADRE 4

PRODUCCIÓ D'INDIANES ESTAMPADES I TELES DE LLI A BARCELONA, 1760-1797 (EN METRES)

1760	+620.000	1784	6.769.693
1768	1.103.723*	c.1797	3.968.375
1775(R)	1.240.000		
	1.395.000		

Nota: * = xifres corresponents a existències, no a producció; R = manufactures regulades; + = xifra mínima. Les xifres del 1797 solament corresponen al cotó estampat i teixit. Aquesta xifra es desglossa en les següents: 3.193.157 metres d'indianes, 367.798 de mocadors, 407.420 de diversos tipus de teles de cotó.

Fonts: 1760: AGS, Superintendencia de Hacienda, Remesa 22, llig. 1103, petició dels estampadors de Barcelona, 1760; 1768: Fernández, "La burguesia barcelonesa" 67; 1784: el mateix que per al quadre II; 1797: *Almanach mercantil para 1798*, pp. 332-333.

part, perquè no inclou les teles de lli estampades i les estampacions de teles importades. Tenint en compte allò que acabem de dir sobre el probable assoliment del nombre més alt de manufactures durant els primers anys de la Revolució Francesa, és clar que la xifra del 1784 no representaria el màxim de la producció de la indústria durant la centúria. Malgrat això, el quadre 5, que relaciona la xifra del 1784 amb les estimacions de producció fetes per al mateix període en altres indrets d'Europa, revela que la indústria catalana ocupava una posició relativament favorable en les files internacionals. La indústria barcelonina era només lleugerament inferior a la meitat de la francesa i lleugerament superior a la meitat de la britànica i la suïssa. És clar que l'omissió de qualsevol informació sobre la indústria catalana posterior al 1775, en la comparació de xifres internacionals d'estampació d'indianes feta per Chapman i Chassagne, té com a con-

seqüència una seriosa subestimació (en un vuitanta per cent, aproximadament) de la seva importància relativa.²⁷

El mètode que convencionalment ha estat utilitzat

QUADRE 5

PRODUCCIÓ D'INDIANES ESTAMPADES A BARCELONA COMPARADA AMB LA D'ALTRES PAÏSOS (EN METRES)

BARCELONA	1784	6.769.693
GRAN BRETANYA	1784-7	12.400.000
FRANÇA	1785	+16.000.000
SUÏSSA	1790	c 10.998.363
		12.373.158

+ = mínim. c = xifra aproximada.

Nota: Els índexs de conversió de les peces d'indianes (que eren la unitat de mesura habitual) a metres que han estat utilitzats són els següents: Espanya, 15 canes o 15,55 metres; França, 20 metres; Gran Bretanya, 25,6-27,4 metres. Sobre les dimensions de les teles, vegeu Caspard, *La Fabrique-Neuve*, pp. 101-102.

Fonts: Barcelona el 1784, la mateixa que per al quadre II; Gran Bretanya i França, Chapman i Chassagne, *European Textile Printers*, p. 8; Suïssa, Lévy-Leboyer, *Les banques européennes*, p. 51, estima que la producció de Basilea, Ginebra i Neuchâtel, el 1790, fou de 400-500.000 peces de 15 alnes. S'estima que aquestes tres ciutats ocupaven el 61,1% de la mà d'obra suïssa dedicada a l'estampació d'indianes en aquella data (Veyrassat, *Négociants et fabricants*, p. 24n) i nosaltres hem fet la nostra estimació donant per suposat que tenien un percentatge similar de la producció suïssa total. Hem preferit aquesta estimació del total a l'aproximació d'un milió de peces que donen (Lévy-Leboyer, p. 51 n; Veyrassat, pp. 23-24) i que representaria una producció suïssa superior a la de la Gran Bretanya o França.

per posar en relació les dimensions de la indústria catalana amb les dels seus competidors ha estat la comparació dels índexs de consum de cotó.²⁸ El quadre 6 mostra que la proporció catalana/britànica respecte a aquells estigué probablement en el seu punt més alt al final del

27. Chapman i Chassagne, *European Textile Printers*, pp. 8-9.

28. Vegeu per exemple P. Vilar, "La Catalunya industrial: una arrencada i un destí", *Recerques*, 3, 1974, p. 8, i J. Nadal, *El fracaso de la Revolución industrial en España*, Barcelona, 4a. ed., 1980, pp. 207-8.

decenni del 1770 o al principi del 1780, abans que la indústria britànica comencés la seva gran acceleració com a conseqüència de la primerenca mecanització del filat. El quadre també mostra, encara que aquest fet és ben conegut, amb quina rapidesa aquesta proporció relativament favorable en relació amb la indústria britànica es va erosionar després del 1800.

Els quadres no són prou complets per donar una visió gaire acurada del ritme del creixement català, i de la seva relació amb el del desenvolupament de l'economia europea com un tot. No obstant això, proporcionen com a mínim proves addicionals a les dues generalitzacions fetes per Pierre Vilar sobre l'experiència catalana: la seva similitud amb les tendències de l'economia internacional, i l'originalitat de la seva excepcional rapidesa.²⁹ L'experiència comuna europea, a partir del decenni del 1760, era l'acceleració en els índexs de creixement de la producció de cotó, però l'índex de l'expansió catalana fou especialment ràpid, bàsicament, perquè el punt de partida era baix. Una producció que quasi es multiplicà per deu entre els decennis del 1760 i el 1780, les importacions de cotó que es doblaren entre el 1776 i el 1793, la rapidesa amb què la mecanització del filat va seguir la introducció d'aquest, tots aquests detalls, que estan d'acord amb les altres dades aportades per Vilar, demostren l'excepcional brusquedat de l'expansió catalana.

Si una peculiaritat de l'experiència catalana és la rapidesa, l'altra és la seva aclaparadora concentració en una ciutat. Les comparacions internacionals revelen que Suïssa havia tingut la major concentració nacional d'estampació d'indianes durant el segle XVIII europeu, expressa-

29. *La Catalogne*, III, 39-41.

QUADRE 6

COMPARACIÓ DE LES IMPORTACIONS DE COTÓ ESPANYOLES I BRITÀNIQUES (XIFRES EN LLIURES)

Any	1. Barcelona	2. Catalunya	3. Espanya	4. Gran Bretanya	1, 2, 3/4 (%)
1754	c.350.208			3.036.039	1/4 = 11.5%
1776		(1.523.477)		5.844.736	2/4 = 26%
1783		(1.724.323)		9.558.000	2/4 = 18%
1784	(2.152.240)			11.280.000	1/4 = 19%
1792			4.465.304	33.427.000	3/4 = 13.4%
1793		3.211.228		17.869.000	2/4 = 18%
1808		(2.535.769- 3.042.923)		41.961.000	2/4 = 6-7.25%
1816		1.910.868		86.815.000	2/4 = 2.2%
1817		2.444.236		116.758.000	2/4 = 2.1%
1818		2.505.948		162.123.000	2/4 = 1.5%
1819		4.399.184		133.117.000	2/4 = 3.3%

Nota: Les xifres que hi ha entre parèntesis són solament estimacions fetes per contemporanis. Columna 1 = estampació d'indianes; columna 2 = cotó importat via Barcelona per al consum regional o estimacions del consum de l'àrea catalana.

Fonts: Les importacions britàniques són extretes de B.R. Mitchell i P. Deane, *Abstract of British Historical Statistics*, Cambridge 1962, pp. 177-181. Les xifres espanyoles han estat calculades de la manera següent: 1754, es basa en el càlcul contemporani segons el qual els 456 telers de cotó de la ciutat utilitzaven una mitjana de 768 lliures de cotó l'any (Duran i Sanpere, *Barcelona*, II, 299); 1776 i 1783, són estimacions de la Junta de Comerç (BC, JC, leg. 51, núm. 12, ff. 7-14: informe de Guàrdia i Duran, 13 de març de 1783); 1784, BC, JC, leg. 53, núm. 29, ff. 2-21, informe de directors de la Compañía de Hilados, 15 de desembre de 1784; 1792-93, de Balanzas de Comercio per a aquests anys que citen J. Nadal i E. Ribas, "Una empresa cotonera catalana: la fàbrica de la Rambla", *Recerques*, 3, 1974, p. 50; 1808, estimació de la Junta de Comerç present en una carta del 9 d'abril de 1808 (Torrella i Niubó, *El moderno resurgir*, p. 195); 1816-20, Nadal i Ribas, "Una empresa", p. 50, les xifres dels quals hem convertit basant-nos en 2.204 lliures la tona mètrica. Tant les fonts per al 1783 com per al 1784 contenen estimacions del consum espanyol total —2.738.630 i 4.706.933 lliures respectivament— que no hem inclòs perquè no semblen altra cosa que suposicions.

da en termes de producció *per capita*. Però la comparació que es fa amb Barcelona, com ja ha estat assenyalat, és

entre una ciutat i economies nacionals. La producció suïssa era fornida per tres ciutats i las sevas rodalias, Neuchâtel, Basilea i Ginebra, i una sèrie de centres més rurals, cap a l'est, que s'agrupaven al voltant de Zuric, Glarus i Berna. Com podem veure al quadre 7, no hi havia cap ciutat europea del final del segle XVIII que agrupés tanta activitat d'estampació d'indianes com Barcelona. Es comprèn la reacció dels viatgers i els contemporanis pel que fa a l'activitat industrial de la ciutat durant aquests anys (i l'estampació d'indianes no era

QUADRE 7

ESTAMPACIÓ D'INDIANES DE BARCELONA COMPARADA AMB LA D'ALTRES CIUTATS EUROPEES

Centre	Any	Nombre de manufactures	Producció en metres
Barcelona	1784	74+	6.769.693
Rouen	1785	38	c3.040.000
	1806	46	c.5.824.000
París	1785	13	c2.600.000
	1806	12	c5.376.000
Nantes	1785	8	2.240.000
Mulhouse	1785	27	
	1776/86		*2.000.000
Manchester	1785	45	
Neuchâtel	1797	6	2.290.400
Ginebra	1785	12	

c = aproximadament, * = mitjana. Per a París i Rouen el 1806, hem fet el càlcul basant-nos en peces de 20 alnes.

Fonts: Barcelona, la mateixa que per al quadre II, Rouen, París, Nantes, Mulhouse, Manchester, Ginebra: Chapman i Chassagne, *European Textile Printers*, p. 8; Lévy-Leboyer, *Les banques*, pp. 51-55; Neuchâtel: Caspard, *La Fabrique-Neuve*, París 1979, p. 114.

l'única activitat d'aquesta mena, per bé que era la més extensa): era poc habitual.³⁰

3. LA INDÚSTRIA CATALANA: COMPARACIONS MICROECONÒMIQUES

a) *La dimensió de les empreses.* El quadre 8 mostra que l'estructura de la indústria d'estampació d'indianes catalana prengué la forma d'un gran nombre d'empreses de dimensions considerables.

Cal fer una matisació a aquesta impressió. L'expansió en el nombre de petites empreses d'estampació posterior al 1768 —relacionada amb el creixement excepcionalment ràpid de la indústria esmentat en l'anterior secció del capítol— contribuiria, allà on fossin completament enregistrades les quantitats de mà d'obra d'aquestes petites empreses, a rebaixar la xifra mitjana. L'existència de xifres completes relatives a les “manufactures regulades”³¹ posteriors a aquesta data, tanmateix, serveix per demostrar que existiren d'una forma continuada un gran nombre d'empreses manufactureres de dimensió

30. Per exemple J. Townsed, *A Journey through Spain in the Years 1786 and 1787*, Londres 1791, I, p. 138: “La indústria que pertot arreu apareix a Catalunya sembla actuar amb una força concentrada a Barcelona”; A. Young, “Tour in Catalonia”, *Annals of Agriculture*, 8, 1787, p. 238: “Quan camines pels carrers tens tota la sensació que hi ha una indústria gran i activa”; Bourgoing, *Nouveau voyage*, III, p. 274: “No hi ha una altra ciutat a Espanya on regni aparentment més activitat, ni més indústria real”.

31. Les regulacions a les quals es fa referència a la segona secció d'aquest capítol imposaven unes dimensions determinades per donar la consideració de manufactures (“sólo se reputarán por fábricas”) que incloïa la possessió de 12 telers i un prat de blanqueig. Les manufactures que complien aquests requisits eren denominades “regulades”, i les que no les complien s'anomenaven “no regulades”. Sobre aquesta qüestió, vegeu Grau i López, “Empresari i capitalista”, pp. 29-32.

QUADRE 8

MITJANES APROXIMADES DE LA QUANTITAT DE MÀ D'OBRA EMPRADA A LES MANUFACTURES DE BARCELONA

Any	Nombre de manufactures	Total mà d'obra	Mitjana mà d'obra
1750	8	900	113
1754	11	1368	124
1772	25(R)	2625	105
1775	25(R)	2850-3000	114-20
1779	41(R)	3897	95
1784	80	8638	108

Nota: R = manufactures regulades. Exceptuant l'any 1784, aquestes són xifres solament aproximades, calculades sobre la base de tres treballadors per teler.

Fonts: les mateixes que per al quadre 2. Les xifres del 1784 inclouen 6 manufactures de fora de Barcelona i llur mà d'obra.

considerable. L'ur predomini en la indústria no es veié seriosament erosionat per la fundació d'empreses petites com queda demostrat pel fet que la inclusió de 20 "manufactures no regulades" a les xifres del 1784 no fa disminuir la mitjana de forma significativa, i també pels detalls de l'estudi del 1786, fet a partir de les parròquies de Barcelona, a què ja ens hem referit.

El quadre 9 permet de fer comparacions entre les dimensions de les manufactures de Barcelona i les dels altres centres d'estampació europeus. Hom ha donat una xifra mitjana per a les dimensions de les manufactures per a tot el període 1750-1784. Una primera ullada al quadre podria suggerir que l'estructura industrial de la ciutat era mitjana, per tal com se situa només lleugerament per sobre de la meitat de la llista. Però abans d'extreure'n conclusions s'han de tenir en compte dos

factors més. El primer és que les xifres d'una sèrie d'aquests centres són per als anys 1790-1800, quan la mecanització dels processos de filat eren ja en curs. Aquesta evolució conduí a un augment de les economies d'escala i, per tant, algunes de les elevades mitjanes que encapçalen la llista no són rigorosament comparables amb les xifres corresponents a una fase anterior de mecanització. Les possibilitats de creixement degudes a aquestes raons queden clarament demostrades si tenim en compte que Robert Peel, del Lancashire, emprava una força de treball de 6.800 persones, i estampava 1,37 milions de metres de tela dels 11,8 milions de metres que era el total nacional del 1784. I Richard-Lenoir controlava una desena part de tota la maquinària francesa de filat i emprava 12.820 treballadors el 1812.³² El segon factor (i en aquest cas la qüestió té a veure amb les empreses no mecanitzades) és que les xifres de diversos centres estan distorsionades per l'existència d'un o més gegants de la indústria: les de Ginebra (amb l'empresa Fazy, que ocupava 1.200 persones), i Neuchâtel (La Fabrique-Neuve de Cortaillod emprava 476 treballadors el 1766) estan afectades per aquest factor.³³ Si eliminem els gegants, les mitjanes disminueixen d'una manera significativa. A la indústria barcelonina hi havia manufactures d'unes dimensions superiors a la mitjana —l'empresa Canals tenia 300 treballadors el 1746, i la Canaleta 600 el 1765, si hom hi inclou els filadors—,³⁴ però no eren prou grans ni prou

32. Chapman i Chassagne, *European Textile Printers*, p. 57, Lévy-Leboyer, *Les banques*, p. 60.

33. Caspard, *La Fabrique-Neuve*, pp. 109, 115.

34. Canals: Duran i Sanpere, *Barcelona*, II, p. 296; Canaleta: Albarreda i Sancho, "Catalunya el 1765", p. 293; hom deia que al final del segle la manufactura d'Erasme de Gònima tenia una força de treball

QUADRE 9

DIMENSIONS MITJANES (EN TERMES DE QUANTITAT DE MÀ D'OBRA) DE LES EMPRESES D'ESTAMPACIÓ D'INDIANES, A DIVERSOS CENTRES, EN DIFERENTS DATES.

Centre	Any	Nombre de manuf.	Total mà obra	Mitjana mà obra
Augsburg	1790-1800	9	3.200	356
Neuchâtel	1797	6	1.604	267
Mulhouse	1806	14	c 3.290	235
Ginebra	1785	11	2.470	225
Ginebra	1806	4	c 880	220
Alsàcia-Lorena	1790-1800	37	7.000	189
Hamburg	1790-1800	21	3.200	152
Barcelona*	1750-84	8-80		107
Francònia	1790-1800	7	700	100
Neuchâtel	1766	17	1.603	94
França	1806	186	c 14.694	79
Praga	1787	12	936	78
Sena-Inferior	1806	46	c 3.542	77
Suïssa	1790-1800	59	4.300	73
Gant	1793	12	881	73
Àustria	1790-1800	18	1.300	72
Saxònia	1790-1800	56	3.800	68
Bohèmia-Moràvia	1790-1800	31	2.100	68
Bèlgica	1806	55	c 3.355	61
Prússia	1790-1800	14	700	50
Neuchâtel	1760	16	758	47
Londres	1719	23	635	28
Silèsia	1790-1800	8	100	13

Nota: c = xifra aproximada. * Hem fet la mitjana de les dimensions de les manufactures de Barcelona durant aquests anys.

Fonts: Chapman i Chassagne, *European Textile Printers*, pp. 11, 175, 213; Caspart, *La Fabrique-Neuve*, pp. 109, 114-115, 127, 185; F.W. Carter, "The Cotton Industry in Prague, 1766-1873", *Textile History* 6, 1975, p. 133; Wadsworth i Mann, *The Cotton Trade*, pp. 136-7; S. Chassagne, "L'Enquête, dite de Champagny, sur la situation de l'industrie cotonnière française au début de l'Empire (1805-1806)", *Revue d'Histoire Economique et Sociale* 54, 1976, p. 366.

nombroses (considerant les dimensions de la indústria) per provocar una distorsió seriosa en les xifres que han estat calculades. Així hom pot afirmar que l'existència, en un primer estadi del desenvolupament de la indústria a Barcelona, d'un gran nombre de manufactures d'un volum considerable és un fet poc usual, que se'ns revela per mitjà de la comparació internacional.

b) *La formació de capital*. Una vegada més, allò que té un interès especial és el que hi ha de diferent en el cas català, i per tant, els aspectes de l'experiència catalana que coincideixen amb les experiències generals de formació de capital els tractarem molt breument; en canvi intentarem aprofundir més sobre les idiosincràsies locals.

Els quadres 10 i 11 mostren una gran part del que ha estat dit anteriorment, d'allò que hom podia esperar a la vista del que se sap sobre les característiques de la formació de capital en el període pre-industrial, i del que hom coneix sobre el caràcter de la indústria d'estampació d'indianes. En ambdós casos, la magnitud de les inversions és extremament variada, i això concorda amb els diferents tipus d'unitat de producció que hom podia utilitzar per a l'estampació d'indianes. Els dos quadres mostren que la principal forma d'inversió a la indústria era la reinversió dels beneficis; les xifres de capital acumulat són molt més elevades que les de les inversions inicials; i, en el cas d'algunes empreses (Ribas, Sala, Buch, Glòria, French, Canaleta, Gallissà i Rull, del quadre 10; Schwarz, Koechlin i Dollfuss, Danton, Moreau i

d'entre 800 i 1.000 treballadors (Gassó, *España con industria*, p. 76; tanmateix A. Sánchez Suárez posa en dubte aquesta xifra ("La era de la manufactura algodonera en Barcelona, 1736-1839", mecanografiat, no publicat, amablement enviat per l'autor, p. 90, n. 110).

Oberkampff, del quadre 11), l'acumulació de capital va adquirir un volum impressionant. En ambdós casos es produí un augment substancial en el volum de les inversions un cop el procés de mecanització començà. Hi ha pocs exemples d'empreses mecanitzades a la llista catalana, tot i que la capitalització de Rull el 1802, i Tresserras el 1804, donen una idea dels canvis que això suposava. En el quadre 11, els destacats exemples de les factories de la família Peel al Lancashire, i de la manufactura Oberkampff a Jouy, són inclosos en la secció de més de 96.000 lliures. Per fi les dades relatives a algunes de les primeres manufactures (la de Glòria, la Reial Manufactura de Campins a Mataró, i l'empresa Canals/Canet en el cas català, i diverses empreses franceses altament capitalitzades que són a la categoria de més de 48.000 lliures), mostren que les inversions necessàries per a l'establiment inicial de la indústria tendien a ésser grans.

QUADRE 10

INVERSIÓ A L'ESTAMPACIÓ D'INDIANES A BARCELONA (EN LLIURES CATALANES)

Firma	Data	Primera inversió	Capital acumulat
Menys de 6.000 lliures			
B. Rovira	1788	300	
A. Pagès	1773	1.150	
J. Gatell	1784	1.200	
G. Feliu	1785	1.300	
M. Pérez	1777	1.500	
G. Bausà	1785	2.184	
E. Bosch	1772	2.806	
F. Ribas	1766	4.000	
	1768		10.150

LA INDÚSTRIA D'INDIANES A LA BARCELONA DEL SEGLE XVIII

G. Sala	1783		4.000
	1785		11.100
Ausich	1792	4.500	
J. Ayguasanosa	1754	4.500	
	1760		7.070
F. Olaguer	1783		5.000

6.000-12.000

J. i P. Alabau	1795	6.000	
O. Artigas	1789		6.065
M. Casas	1785	6.400	
F. Olsina	1784	6.500	
J. Buch	1763	7.000	
	1767		24.000
	1769		42.400
	1773		59.200
G. Illes	1778	8.000	
J. Pedra	1781	8.000	
B. Glòria	1738	8.000	
	1742		12.000
	1743		14.400
	1744		22.000
	1756		48.000
M. Alegre	1761	9.000	
J. Mató	1798	9.000	
F. Rigalt	1781		10.000

12.000-24.000

J. Aymar	1762	12.000	
A. Carrera	1763	12.000	
G. Mayolas	1764	12.000	
A. Carrera	1781		12.791
G. French	1745	14.000	
	1749		21.326
	1752		29.692
J. Pongem	1747	15.000	
J. Roig	1783	16.000	
J. Canaleta	1753	16.000	

JAMES THOMSON

	1766		46.915
	1770		33.401
M. Formentí	1779	20.000	
J. Gallissà	1775		23.511
	1779		42.141
A. Tombà	1784		24.000
	1785		33.000

24.000-48.000

J. Rull	1784		24.000
	1797		51.500
	1802		297.590
J. Espalter	1779		25.000
I. Cathalà	1762	26.000	
Armet	1781	26.000	
J. Arenys	1785		30.000
M. Ribas	1795		30.000
J. Martí	1805		30.000
I. Mayner	1802	32.000	
J. Igual	1770		36.100
L. Clarós	1789		39.047

més de 48.000

PROJECTE PER A

Màlaga	1778	56.000	
Mataró	1747	58.800	
J. Amat	1797	68.000	
	1802		59.207
V. Demestre	1790		60.000
M. Ortells	1777		80.000
M. Formentí	1771		94.005
J. Tresseras	1804		128.450
P. Ramon	1791		154.971
E. Canals	1758		156.449

Notes: La font principal és Grau i López, "Empresari i capitalista a la manufactura catalana", pp. 28-29, 38, 48-57. Per a Glòria: AHPB, Duran Quatrecases, acta del 13 d'agost de 1744, ff. 323-27 i Fernández, "La burguesia barcelonessa", p. 74; per a French:

LA INDÚSTRIA D'INDIANES A LA BARCELONA DEL SEGLE XVIII

AHPB, Severo Pujol, acta del 18 de gener de 1745, ff. 45-6, Creus Llobateras, 8 d'agost de 1749, ff. 54-7, S. Prats, 3er. llibre de contractes i acords, 9 de juny de 1752, f. 51; per a Rull: A. Sánchez Suárez, "Los fabricantes de indianas de Barcelona a finales del siglo XVIII y principios del XIX: la familia Rull" (Tesi de Llicenciatura inèdita, Barcelona 1981), pp. 112, 115, 200; la xifra de Ribas i Canaleta corresponent al 1766: Sánchez Suárez, "La era de la manufactura algodonera", p. 12; Mataró: AHPB, J.B. Fontana, Libro de concordias, núms. 90 i 91, 27 de novembre de 1749; Canals/Canet: AHPB, Duran Quatrecaes, 1 de setembre de 1759, ff. 147-86, divisió de manufactura.

QUADRE 11

INVERSIÓ A L'ESTAMPACIÓ D'INDIANES EN ALTRES LLOCS D'EUROPA (EN LLIURES CATALANES)

Firma	Lloc	Any	Primera inversió	Capital acumulat
Menys de 6.000 lliures				
Estampador i gravador	París	1805	1.104	
Rhynier	Basilea	1717	2.400	
Mitjana	Londres	1747	1.860	
			18.600	
Cressier	Neuchâtel	1742		2.727
		1761		3.409
6.000-12.000				
Mitjana	Lancashire	1760 dec.		8.333
Petit Cortaillod	Neuchâtel	1774		9.545
12.000-24.000				
Josserand	Lió	1788		13.426
Marin	Neuchâtel	1781		14.773
Zetter, Schwarz	Mulhouse	1762		16.013
Schwarz, Koechlin,				
Dollfuss	Mulhouse	1746	22.000	
		1758		70.795
		1776		174.544

JAMES THOMSON

Keittinger	Montpeller	1788	22.228
------------	------------	------	--------

24.000-48.000

Truton, Marin	París	c1797	28.400
Dejean	Bièvres	c1780	36.000
Dubois	París	1799	36.000
Danton, Moreau	Angers	1759	39.557
		1769	275.308

48.000-96.000

Seimandy, Liquier	Montpeller	1778	51.230
Brenier	St. Denis	1803	53.200
Lesourd de Liste	Angers	1787	61.882
Baron	Essonnes	1768	63.672
Dollfuss	Bièvres	1804	64.800
Imhoff	Montpeller	1778	66.596
París, Chaland	Vernaison	1787	70.564
Jarry	Cachan	1798	80.000
Gillet i Montaut	Angers	1771	84.784
Schmalzer	Mulhouse	1789	86.228
Stevens i Parker	Londres	1751-5	86.490

més de 96.000

Dutfoy	Bièvres	1813	96.800
Cornetz	Mulhouse	1789	136.015
La Fabrique-Neuve	Neuchâtel	1816	153.409
Wilson	Lancashire	1774	184.140
Perrenod i Cia.	Melun	1786	218.826
Peel, Church	Lancashire	1787	143.778
Peel, Bolton	Lancashire	1790/5	c421.290
Peel, Bury	Lancashire	1795	863.598
Oberkampf	Jouy	1769	588.888
		1781	2.273.114
		1815	2.508.410
Gurnier, Danse	Beauvais	1781	1.013.910

Nota: Els índexs de canvi que han estat utilitzats per a la lliura catalana són els següents:
 £ esterlina = 9,3; lliura francesa = 0,4; lliura suïssa = 0,37 amb l'autoritat de Townsend,

A Journey through Spain, II, pp. 155-58; Bourgoing, *Nouveau voyage en Espagne*, I, ii; Caspard, *La Fabrique-Neuve*, p. 206.

Fonts: Bergeron, *Banquiers, négociants*, II, pp. 588-91; Caspard, *La Fabrique-Neuve*, pp. 93-4, 97; Chapman i Chassagne, *European Textile Printers*, pp. 16-19, 27, 51, 53, 59, 134-5; Chassagne, *La manufacture de toiles imprimées*, p. 194; P. Leuillot, "Une industrie mulhousienne", p. 489; R. Oberle, "La fortune de Samuel Koechlin, fondateur de l'industrie mulhousienne", *Revue d'Histoire Économique et Sociale*, 47, 1969, 111-113; Rhynier, "Traité sur la fabrication", p. 74.

Els dos quadres també revelen, no obstant això, alguns contrastes entre la indústria catalana i les d'altres indrets. El principal és la relativa petitesa de les quantitats invertides atesa la gran dimensió —que acabem de demostrar— de les manufactures d'aquesta indústria. Aquest fet s'explica, en part, per la natura de la mostra de manufactures catalanes en què s'ha basat la confecció del quadre 10. La majoria dels casos han estat extrets de l'article de Grau i López que fa referència principalment a la formació de capital en el període posterior al 1780, quan es produí una gran proliferació de petites manufactures. Per tant el quadre no és necessàriament un reflex completament acurat de la formació de capital a la indústria. No obstant això, tampoc no deixa d'ésser totalment representatiu perquè inclou una sèrie d'empreses grans i aquestes també foren fundades a base d'inversions comparativament petites. Podem posar-ne dos exemples: l'empresa Canaleta, amb una inversió de 16.000 lliures, feta el 1753, tenia 32 telers funcionant i una quantitat aproximada de mà d'obra de 100 persones, tot just un any després de fer la inversió; i la manufactura Pongem, que, amb els seus 40 telers i 122 treballadors el 1751, havia estat fundada amb una inversió inicial de 15.000 lliures l'any 1747.³⁵ Grau i López comenten la relativa

35. Els telers que tenia Canaleta el 1754 són consignats per Duran i

petitesa de les inversions a la indústria en comparació amb la inversió feta en el comerç: "Comparat amb les inversions en negocis contemporanis d'altra mena —fins i tot botigues de teles— el capital d'una fàbrica és petit", escriuen aquests autors.³⁶

c) *Empresa i organització industrial*. Per tal de donar unes bases prou sòlides per a les comparacions internacionals relatives a aquests dos aspectes, summament complexos, de l'estampació d'indianes, han estat confeccionats els quadres 12 i 13. Els dos quadres fan referència a les indústries catalana i suïssa, utilitzant les experiències de Neuchâtel i Glarus per al cas suís, justificant la tria amb el fet que aquestes dues àrees il·lustren els dos estadis de desenvolupament suís. Evolució de tipus monopolista en un cas, que es beneficià primer de la prohibició de l'estampació d'indianes a França i després de la inicial manca de coneixements de la indústria francesa per cobrir la demanda, quan fou abolida la prohibició del 1759. Evolució de caire competitiu en l'altre, quan la indústria suïssa sobrevisqué traslladant-se a les àrees amb salaris baixos situades a l'est.³⁷ En els quadres apareixen els noms dels fundadors o de llurs socis principals a les manufactures, les professions dels fundadors i llurs associats, els lligams de les manufactures amb anteriors empreses i els tipus d'organització industrial adoptat. La connexió d'aquest mètode d'anàlisi amb el treball històric previ és la següent: la utilització de taules d'aquesta

Sanpere, *Barcelona*, II, p. 299, i el nombre de treballadors de Pongem apareix en el seu privilegi (ACA, Real Audiencia (RA), Divesorum, ff. 273-82, acta del 22 de setembre del 1751, ff. 273-82).

36. Grau i López, "Empresari i capitalista", p. 27.

37. Caspard, *La Fabrique-Neuve*, pp. 28-9, 69, 71, 179-80; Veyrasat, *Négociants et fabricants*, pp. 18-19, 30.

mena és una tècnica en l'ús de la qual és pionera Béatrice Veyrassat (i el seu treball ha estat utilitzat com a font principal per a la indústria de Glarus).³⁸ Grau i López són responsables de la sistematització dels diferents tipus d'estructura empresarial corresponents a la indústria catalana,³⁹ i també hom ha recorregut a llur treball per tal d'obtenir part del material factual utilitzat en confeccionar el quadre català.

Cal fer algunes precisions sobre les limitacions d'aquests quadres. No són complets: no hi han estat incloses diverses empreses d'estampació d'indianes, tant suïsses com catalanes, per manca d'informació acurada. La quantitat de dades sobre les empreses que figuren al quadre varia de manera considerable, i la llista catalana ha estat limitada al període anterior al 1768. Haver anat més enllà hauria fet allargar excessivament el capítol, perquè a partir d'aquest any la indústria experimentà una expansió ràpida —cap al 1770 foren fundades unes quinze empreses—. De tota manera, es podria argumentar que la indústria catalana s'havia ja desenvolupat prou en aquell moment per mostrar algunes de les seves característiques principals. Un avantatge de concentrar-nos en el període anterior al 1768 és que, en l'article de Grau i López, aquest període és el que compta amb menys informació: només 11 dels 93 contractes que analitzen relatius a empreses d'estampació d'indianes fan referència a aquests anys.

La comparació de la primera columna dels dos quadres, la que detalla les professions dels fundadors de les manufactures, mostra la importància dels comerciants en

38. Veyrassat, *Négociants*, pp. 185-193.

39. "Empresari i capitalista", pp. 42-44.

QUADRE 12

FUNDADORS DE FÀBRQUES I ORGANITZACIÓ A LA INDÚSTRIA CATALANA FINS AL FEBRER DEL 1768

Data	Noms	Professions	Lligams anteriors manufactures	Organització
I 1736	1. Esteve 2. Sala 3. Aranyó	Esparter/fabricant Vidrier de llum Vidrier de llum	Via Marsella	Compartida 1 + 2
II 1737	1. Serra 2. Canals 3. Canet	Barreter d'agulla/ Comerciant Botiguer de tall Corredor d'orella	Via Marsella i Suïssa	Polaritzada 1 + 2
III 1738	1. Glòria 2. Gecseli 3. Gispert 4. Sala 5. Aranyó 6. Vidal	Comerciant Comerciant Comerciant Vidrier Vidrier Comerciant	5 + 6 de I + Via Hamburg	Compartida 1, 2, 3, 4, 5
IV 1744-5	1. French 2. Sala 3. Brunès 4. Formentí	Comerciant Vidrier Apotecari Veler/Fabricant	2 de I + III 4 de III	Compartida 1, 2, 3, 4
V.	1. Campins 2. Villalonga 3. Llauder	Comerciant Cavaller Ciutadà honrat	Via Suècia	Compartida

	4. Feliu	Ciudadà honrat		1, 3, 5, 6
	5. Janer	Comerciant		
1746	6. Corominas	Comerciant		
VI	1. Guàrdia	Botiguer de Tall		Polaritzada 1 + dos fabricants
1746				
VII	1. Clota	Comerciant		1 té administrador
1747				
VIII	1. Pongem	Comerciant	2 de III + IV	Compartida
	2. Formentí	Veler/Fabricant		1, 2, 3, 4
	3. Sabater	Barreter d'agulla		
1747	4. Just	Paraire		
IX	1. Canals	Veler		
1747				
X	1. Peramàs	Comerciant		
1747				
XI	1. Sala	Vidrier	1 de I, III, IV	Concentrada 1
1749				
XII	1. Planxart			
1749				
XIII	1. Canaleta	Veler/Fabricant	1 de II	Concentrada 1
	2. Canaleta	Vidrier		
	3. Vidiellas	Veler		
1753	4. Grau	Taverner		

XIV 1753	1. Ferra	Comerciant/Veler		Concentrada 1
XV 1753	1. Seguí	Comerciant		Polaritzada 1 + fabricant
XVI c1754	1. Roca 2. Serralt			
XVII 1754	1. Ayguasasosa 2. Recolons 3. Arolas 4. Subirana 5. Llorens 6. Torras 7. Llobet	Teixidor de lli Teixidor de lli Teixidor de lli Teixidor de lli Fabricant Passamaner Vídua	5 de II	Compartida 1, 2, 3, 5, 6
XVIII c1754	1. Salomó 2. Salomó	Comerciant/Botiguer Veler/Comerciant	Té un gravador contractat de II + XVII	
XIX 1755	1. Magarola 2. Magarola 3. Llorens	Comerciant Comerciant Tintorer de seda		Polaritzada 1 + 2 + fabricant
XX 1755	1. Las Casas 2. Comas	Sastre/Comerciant Sastre		
XXI 1756	1. Cantarell 2. Pujol	Tintorer de draps Veler/Comerciant		Polaritzada 1 + fabricant
XXII	1. Burges	Corredor d'orella		Concentrada 2

1756	2. Aldrich	Droguer		
XXIII 1758	1. Canet	Comerciant	1 de II	Polaritzada 1 + dos fabricants
XXIV 1759	1. Formentí 2. Sabater 3. Just	Veler/Fabricant Barreter d'agulla Paraire	1 de III, IV, VIII 2 de VIII 3 de VIII	Concentrada 1
XXV 1760	1. Llorens	Tintorer de seda	1 de XIX	
XXVI c1761	1. Capelino 2. Tomàs	Veler Galonar		Concentrada 1
XXVII 1761	1. Alegre 2. Gibert	Comerciant Comerciant	1 compra VI	Polaritzada 1 + dos fabricants
XXVIII 1762	1. Cathalà 2. Sivilla 3. Llorens 4. Gispert 5. Aran 6. Illa	Veler/Pintor de seda Veler Vídua de Llorens Botiguer de teles Comerciant Fabricant	Absorbeix XXV 6 de V	Compartida 1, 2, 5, 6
XXIX 1762	1. Aymar 2. Ribas	Tintorer de draps Mestre de cases		Polaritzada 2 + 1 (?)
XXX	1. Carrera 2. Bacardit 3. Roca	Fabricant Comerciant Mestre de cases		Concentrada 1

1763	4. Pelliser	Espader		
XXXI	1. Buch 2. Armengol 3. Olsinà 4. ?	Comerciant Veler Fabricant		Polaritzada 1 + 3
1763				
XXXII	1. Llagostera			
1764				
XXXIII	1. Soler, R.	Velluter		
1760-68				
XXXIV	1. Ribas	Fabricant	1 de XII	Concentrada 1
1766	2. Roca	Comerciant		
XXXV	1. Alabau	Veler		Concentrada 1
1766				
XXXVI	1. Iglésias	Fabricant	1 de XXVII	Concentrada 1
1767	2. Iglésias	Fabricant		
XXXVII	1. Illa	Fabricant	1 de V, XXVIII	Concentrada 1
c1767				
XXXVIII	1. Pallarès	Fabricant		Concentrada 1
c1767				
XXXIX	1. Rigalt	Fabricant		Concentrada 1
c1767				

XL c1767	1. Pagès	Fabricant		Concentrada 1
XLI c1767	1. Crous	Fabricant		Concentrada 1
XLII c1768	1. Igual	Fabricant		Polaritzada 1 + 2
	2. Busquets	Fabricant		
XLIII c1768	1. Soler	Cerer		Polaritzada 1 + 2 fabricant
XLIV c1768	1. Sirés	Droguer	1 compra XXVIII i contracta Aymar (XXIX)	Polaritzada 1 + fabricant
XLV c1768	1. Esteve			

Nota: El terme "fabricant" té el significat de persona que dominava algun dels aspectes de l'estampat de les indians o tots; c= aproximadament; entre les manufactures excloses de la llista per manca d'informació es troben: B. i F. Fontanelles (esmentat el 1754); J. Font (obté privilegi el 1763); A. Riera, J. Monblanch, F. Parera, O. Arquimbau (fundades i desaparegudes entre el 1760 i el 1768).

Nota: No hem trobat informació d'una manufactura fundada per Angl i Sabeter, tot i que aquesta companyia comercial comerciava amb calicots i més endavant es va encarregar de la direcció de la manufactura de Canet.

Fonts: I, XVI: Duran i Sanpere, *Barcelona*, II, pp. 292-4, 299; XVII, XXIV, XXVII-XXXI: Grau i López, "Empresari i capitalista a la manufactura catalana", pp. 19-57; V-VIII, X, XII, XIII, XVII, XIX: Martínez Shaw, "Los orígenes", pp. 249-50; II, XXII: Molas i Ribalta, *Los gremios*, pp. 520, 528; XXXIV: V. Vázquez de Prada, "Un modelo de empresa catalana de estampados en el siglo XVIII: la firma Francisco Ribas", *Primer Congrés d'Història Moderna de Catalunya*, 1984, I, p. 635; XV, XXV: ACA, Batllia General, Índice del llevador general de concesiones, 23 de juny de 1753, f. 59, 11 de desembre de 1755, ff. 158-9, 11 de setembre de 1760, f.

269; IX: AGS, Consejo Supremo de Hacienda, reg. 248, f. 180; IV, XI, XIV, XVIII: AHPB, Duran Quatrecases, acta del 13 d'agost de 1744, ff. 323-27; Sever Pujol, acta del 18 de gener 1745, ff. 45-6; Creus Llobateras, 8 d'agost de 1749, ff. 54, 7 i 4 de març de 1753, f. 30; Josep Cols, acta del 7 de maig de 1753, ff. 90-1; XXI, XXIII, XXXIII, XXXV-XLV: BC, JC, llig. 53, núm. 1 (XXI), llig. 5, núm. 8, ff. 8-11, (XXIII), llig. 53, núm. 40, ff. 2-13 (tots els altres); XX: Arxiu de Santa Maria del Mar, papers d'Isidre Cathalà, còpia d'una acta notarial de Creus Llobateras, 6 de maig del 1756.

QUADRE 13

FUNDADORS DE FÀBRriques I ORGANITZACIÓ A LA INDÚSTRIA SUÏSSA VERS EL 1830

Manufactura Data	Noms	Professions	Lligams amb anteriors manufactures	Organització	Agents comercials 1 Noms 2 Indepen- dent des del
I Pré-Royer (Neuchâtel) 1715-20	1 Labram 2 Deluze	Fabricant Mercader de draps	1 de Ginebra 2 lligams amb Amsterdam	Polaritzada 1+2	
II La Poissine (Neuchâtel) 1727-c1734	1 Labram (germs.) 2 Deluze	Fabricant Mercader de draps	1 de Ginebra + I 2 lligams amb Amsterdam + I	Polaritzada 1 + 2	

III Les Isles (Neuchâtel) 1727	1 Sandoz	Mercader de draps?		1 Sandoz, Barbier
IV Port de Cressier (Neuchâtel) 1732	1 Brandt 2 Feitknecht 3 Brandt	Mercader de draps/"bourgeois" Mercader de draps/"bourgeois" Mercader de draps/"bourgeois"	Fabricant del Llenguadoc	Polaritzada + dos fabricants
V Le Bied (Neuchâtel) 1734	1 Deluze 2 Labram (germs.)	Mercader de draps Fabricant	Successor de I + II Contracta fabricant qualificat a Augsburg	1 Polaritzada 1 + 2 2 Polaritzada 1 + Dupasquier
VI Vauvilliers (Neuchâtel) 1741	1 Clerc 2 Clerc		1 de Ginebra 2 hugonot refugiat	
VII Petit Cortaillod (Neuchâtel) 1741	1 Jéquier 2 Chaillet	"Conseiller d'État directeur dels sels", Mercader de draps		
VIII Grandchamp (Neuchâtel) 1750	1 Chaillet	' ' '	1 de VII	

IX St. Blaise et Marin (Neuchâtel) c 1750	1 Desplands	Fabricant	1 de III via Mulhouse	Concentrada	1a) Brandt, Feitknecht, Brandt b) Brandt, Montmollin, Jean Renaud
X Fabrique-Neuve (Neuchâtel) 1751	1 Dupasquier 2 Bovet (d. 1754)	Fabricant	1 de (a) Augsburg (b) V 2 de V	Concentrada	1a) Bovet, Dupasquier (1752) 2 1818 b) Pourtales (1753-)
XI Mollis (Glarus) 1760	1 Streiff	Fabricant	1 aprenentatge professional de l'ofici a través de viatges	Concentrada	1 B. Jenny i Cia.
XII La Bocarderie (Neuchâtel) 1766	1 Montmollin	Mercader de draps	1 Agent comercial per IX		
XIII Glarus 1790	1 Staub 2 Staub			Concentrada	1 B. Jenny i Cia.
XIV	1 Glarner	Fabricant	1 aprenentatge professional de l'ofici	Concentrada	1 B. Jenny i Cia.

1796	2 Glarner				
XV Glarus	1 Trümpy	Fabricant	1 aprenentatge professional de l'ofici a través del seu pare a Lisboa	Concentrada	1 B. Jenny i Cia. 2 1830
1797					
XVI Enneltbühl (Glarus) 1806	1 Freuler	Tintorer	1 aprenentatge professional de l'ofici	Concentrada	
XVII Glarus 1812	1 Brunner	Fabricant	1 aprenentatge professional de l'ofici	Concentrada a través de viatges	1 B. Jenny i Cia. 2 1830/40
XVIII 1817	1 Trümpy	Mercader de draps	1 aprenentatge professional de l'ofici i associat de XV	Concentrada	1 B. Jenny i Cia.
XIX Glarus 1820	1 Glarner	Fabricant	1 aprenentatge professional de l'ofici	Concentrada	
XX Schwander (Glarus) c1820	1 Bühler	Blanquejador		Concentrada	

XXI Glarus c1820	1 Glarner 2 Glarner	Tintorer Tintorer		Concentrada	1 B. Jenny i Cia.
XXII Glarus 1823	1 Streiff	Mercader de draps		Concentrada	1 Luchsinger, Streiff 2 1836
XXIII Ennenda (Glarus) 1825	1 Trümpy 2 Trümpy	Fabricant Fabricant	Aprenentatge professional de l'ofici a través dels viatges	Concentrada	1 B. Jenny i Cia. 2 1830
XXIV Glarus 1825	1 Blumer	Tintorer	Aprenentatge professional de l'ofici	Concentrada	1 B. Jenny i Cia.
XXV Niederunden (Glarus) fin dec. 1820	1 Steinmann 2 Steinmann			Concentrada	2 1833
XXVI Schwanden (Glarus) 1827	1 Blumer 2 Jenny	Casa de comerç de draps i de teixits i filats		Concentrada	1 P. Blumer i Jenny
XXVII Mollis (Glarus) 1828	1 Karrer	Fabricant		Concentrada	1 B. Jenny i Cia.

XXVIII Netstal (Glarus) 1830	1 Leuzinger Tintorer	Aprenentatge professional de l'ofici	Concentrada	2 1839-41
---------------------------------	----------------------	---	-------------	-----------

Nota: Les manufactures no incloses per manca d'informació són: *Neuchâtel*, Petit Cortaillod (1732-8), Les Brenets (1742), Couvet (1750-71), Lode (1751-5), Bevaix, Neuchâtel, Le Landeron, Travers, La Côte, Rochefort, Valangin (1760-6); *GLARUS*, J.H. Streiff (1740), C.J. Müller (1760), J. Tshudi (1783), F. Streiff (1791), J.B. Streiff (1791).

Fonts: Caspard, *La Fabrique-Neuve*, pp. 29-33, 36-41, 109; Veyrassat, *Négociants et fabricants*, pp. 187-8, 258, 260n, 270, 344-5.

l'establiment d'ambdues indústries. Tanmateix, apareix un contrast en relació amb el tipus de comerciant implicat. En el cas de la indústria suïssa, els que hi tingueren un paper predominant foren els comerciants de teixits especialitzats. Deluze, Sandoz, Brandt, Chaillet, Montmollin, Trumpy i Streiff estigueren implicats en la fundació de les manufactures I, II, III, IV, V, VII, VIII, XII i XVIII i XXII, i les companyies de Brand, Feitknecht i Brandt, Pourtalès (que es feren càrrec de Dupasquier i Bovet), B. Jenny, Luchsinger i Streiff i Blumer i Jenny, eren al darrera de la majoria d'altres empreses sobre les quals existeix informació. Tots ells estaven especialitzats en el comerç tèxtil. També a la indústria catalana hi havia implicats comerciants de teixits especialitzats —Canals, Guàrdia, Salomó i Gispert a les manufactures II, VI, XVIII i XXVIII— però la seva contribució era contrarestada per la dels comerciants generals a l'engròs ("comerciants"): Glòria i tres dels seus associats a la manufactura III, French a la manufactura IV, Campins i dos dels seus socis a la manufactura V, Clota a la VII, Pongem a la VIII, Peramàs a la X, Seguí a la XV i els germans Magarola a la XIX.

Encara més, molts dels que eren descrits com a drapers i que participaren en l'establiment de la indústria a Barcelona, no devien el lloc tant a llurs activitats tèxtils, com al fet que el volum dels recursos els situava, en realitat, a la categoria de venedors a l'engròs, fins i tot quan mantenien llur participació en els gremis de draperia. L'exemple de Guàrdia, que és descrit com a comerciant de teixits, il·lustra bé aquesta qüestió: en un expedient informatiu que hom féu sobre ell el 1736, en connexió amb les consideracions sobre la seva adequació per

ocupar la posició de cònsol del gremi de corredors d'orella (agents comercials), era descrit com a "*uno de los comerciantes de mayor caudal, credito e inteligencia que hay en esta capital, habiendo corrido distintas Provincias para instruirse en las Reglas del Comercio*".⁴⁰ Pel que fa a la draperia al nivell de venda al detall, la manca de qualsevol lligam entre aquesta i una posterior activitat manufacturera queda il·lustrada pel fet que, dels 26 distribuïdors d'indianes i altres mercaderies de cotó a Barcelona, el 1732, solament un, Guàrdia, establí posteriorment una manufactura.⁴¹

De la comparació de la primera columna de les dues llistes emergeix un segon contrast: mentre que la indústria suïssa la fundaren individus d'un ventall de professions reduït, i que gairebé totes aquestes eren d'una importància directa per a l'estampació d'indianes —com es pot veure, els que hi tingueren el paper més important foren els estampadors i els tintorers, a més dels comerciants—, en el cas de Barcelona fou un ventall eclèctic d'oficis els que hi participaren: vidriers, un apotecari, un adroguer, diversos teixidors de calces, tintorers, teixidors de seda i de lli, un taverner, un constructor, etc.

En ambdós casos podem observar que els "fabricants" tingueren un paper d'importància creixent en la fundació de manufactures (com es pot veure al final del quadre 12, on són citats tots els qui tenien alguna mena de relació amb els aspectes tècnics de l'estampació d'indianes, fos quina fos llur especialització).⁴² En el cas de

40. ACA, RA, Papeles de Su Excelencia, llig. 249.

41. Els detalls sobre els distribuïdors es troben a AGS, Dirección General de Rentas, llig. 4.907, expedientes sobre reconocimiento de tejidos de algodón, 1732.

42. Les especialitzacions dins la indústria suïssa incloïen les de "di-

Suïssa, gairebé totes les empreses fundades després del 1750 tenien aquest origen, i en el cas català, els estampadors intervingueren en les manufactures IV, VIII, XIII, XVII, XXIV, XXVIII, XXX, XXXI, XXXIV i en la majoria de les fundades el 1767 i 1768. L'emergència d'aquests treballadors de posicions de dependència a la direcció de llurs pròpies empreses s'explica pel poder que els conferia el fet de conèixer l'indispensable i complex ofici de l'estampació. És un dels exemples més importants de mobilitat social, per via de l'activitat industrial, que existeix per al segle XVIII europeu.⁴³

Dels quadres, hom pot deduir el progrés d'alguns estampadors individuals. A Neuchâtel, la primera manufactura es formà sobre la base de l'associació d'un comerciant i un gravador-colorista, i aquesta associació estigué al darrera de dos dels successors d'aquesta manufactura (II i V), i fou el tercer d'aquests qui contractà el gravador Claude Abram Dupasquier, que havia seguit l'aprenentatge a la indústria d'Augsburg abans d'establir l'any 1751 que seria l'empresa amb més èxit de Neuchâtel, la Fabrique-Neuve de Cortaillod (manufactura X al quadre 13). El dissenyador de colors Desplands, que fundà la manufactura de St. Blaise a Neuchâtel poc després del 1750 (manufactura IX), tenia una història similar a la de Dupasquier: era d'origen llenguadocià, primer va treballar a la manufactura de Cressier, fundada el 1732 (manufactura IV), i passà alguns anys treballant en la indústria de Mulhouse abans d'establir-se pel seu compte.

buiçant", "gravador", "estampador", "colorista" i "tintorer" (Rhyiner, "Traité", pp. 23-39).

43. Per a l'exemple més important d'aquesta mobilitat, vegeu S. Chassagne, *Oberkampf, un entrepreneur au siècle des lumières*, París 1980, i el capítol 9 del seu treball amb S.D. Chapman, *European Textile Printers*.

Entre els estampadors de Barcelona, els primers exemples d'èxits d'aquesta mena són els de Formentí i Canalet. Tots dos començaren com a teixidors de seda. El primer aprengué l'ofici d'estampador a la manufactura III, fou soci de les manufactures IV i VIII i finalment fundà la seva pròpia empresa, número XXIV, l'any 1759. El darrer aprengué l'ofici a la manufactura Canals i establí la seva pròpia empresa l'any 1753.

Però malgrat que en aquestes dues indústries hom pot observar aquesta mobilitat social per part dels estampadors, és clar que en el cas de Barcelona era menys accentuada. Cap dels treballadors estrangers contractats per les empreses més antigues no aconseguí de fundar la seva pròpia manufactura, tot i que hi ha indicis que Jacob Lund, el suec contractat a Mataró, va intentar de fer-ho —no hi hagué Oberkampfs a la indústria catalana—. De fet els de Formentí i Canalet són els únics exemples de mobilitat social excepcional per al període que comprèn el quadre 12, perquè de les empreses fundades per estampadors el 1767 i 1768 solament les d'Iglésies, Rigalt i Igual tingueren una vida llarga. Aquesta afirmació s'hauria de matisar lleugerament si ampliàvem el període d'anàlisi. Per exemple, entre els fundadors de les empreses establertes en el moment de ràpida expansió de la indústria, entre el 1768 i el 1770 com ja ha estat dit abans, hi havia catorze individus que coneixien l'ofici d'estampar, i set d'ells continuaren produint durant alguns anys, bé que dins el sector "*no regulado*" de l'ofici.⁴⁴ Sembla que la mobilitat social al si de la indústria

44. BC, JC, llig. 53, núm. 40, ff. 4-13: els catorze estampadors que s'establiren pel seu compte entre el febrer del 1768 i el desembre del 1770 eren Sala, Brusosa, Sayol, Richelme, Casacuberta, Marí, Gatell, Pujol,

hauria estat relativament limitada fins al decenni del 1780. Per contrast, amb la fi de la guerra d'independència americana, la rapidesa del creixement del comerç d'exportació vers Amèrica i la introducció del filat eixamplaren els vells camins i n'obriren de nous per al progrés social.⁴⁵ La segona columna —on es recullen els lligams amb manufactures anteriors— mostra, com es podia esperar, que després d'una primera fase en la qual les tècniques de la indústria provenien principalment de fora, les habilitats de l'ofici es difongueren, a nivell local, d'una manufactura a l'altra. En el cas de la indústria catalana podem veure que les manufactures III, IV, VIII, XI, XIII, XVII, XVIII i d'altres tenien aquest origen, i en el cas de les manufactures suïsses el tenien la II, V, VIII, IX, X, XII, XVIII. No obstant això, es detecta un contrast significatiu, i és que, mentre que en el cas de la indústria catalana el contacte amb centres estrangers, com a mínim per al període que examina aquest quadre, tenia lloc una única vegada, en el de la indústria suïssa arriba a ésser una característica estructural. Per als estampadors, passar part de llurs vides viatjant per perfeccionar l'ofici era una pràctica habitual, i la professió tenia algunes de les característiques dels *compagnonnages* artesanals.⁴⁶ Ha

Rafael, Daufi, Barruel, Lorenzo, Francisco i Andarion, dels quals solament els set primers continuaven produint el 1779.

45. Que tingué lloc principalment a partir del 1784. Sobre l'acceleració del creixement en aquest període i el gran nombre de manufactures que es fundaren: Sánchez, "La era de la manufactura algodoner", pp. 26-38.

46. Sobre aquesta qüestió, vegeu Veyrassat, *Négociants*, p. 201, que la pren de les memòries d'un estampador anomenat Glaris: "Aleshores hi havia encara molts estampadors que se n'anaven durant alguns anys a l'estranger, a Mulhouse, París i Rouen o al Vorarlberg i a Bohèmia, ja fos per veure el país o per guanyar una mica més, perquè allà els estam-

estat documentat un període de viatges d'aquesta mena per a individus que treballaven a les manufactures V, IX, XI, XVII i XXIII.

Grau i López, dels quals, com dèiem més amunt, hem manllevat la sistematització dels tipus d'organització social, argumenten que es donà una evolució progressiva d'aquesta, de manera que la gestió compartida (entre tots o la majoria dels socis) deixà pas als models polaritzats, amb una divisió entre un director comercial (que era conegut com a administrador) i un de producció (fabricant), i culminà amb l'aparició d'una direcció concentrada en la qual el fabricant exercia tant la direcció comercial com la de producció. "A mesura que avança el segle", escriuen, "a mesura que l'experiència de la manufactura augmenta, a mesura que les operacions guanyen envergadura, l'èxit de la direcció unificada es fa més evident."

Existeixen petites dificultats per establir comparacions entre les dues indústries en relació amb aquest model perquè la pauta suïssa de desenvolupament fou diferent. També allà, com podem observar al quadre 13, existí a les primeres manufactures el fenomen de la direcció compartida o polaritzada, però no donà lloc a una unificació de les direccions comercial i de producció sinó, en general, a un sistema d'encàrrec segons el qual les manufactures treballaven sota les ordres de les companyies comercials. Així, en realitat, continuà existint un sistema de direcció polaritzada però amb les dues parts en companyies separades. Aquesta organització, en la qual era descrit l'estampador com "treballant a escara-

padors d'indianes estrangers, si hi tenien feina, estaven força ben pagats la majoria de vegades".

da", era, com Caspard observa, pràcticament universal a Suïssa, i "es basava... en una absoluta separació entre la fabricació pròpiament dita i tota la part comercial".⁴⁷ Malgrat aquestes dificultats, és evident que hi havia semblances entre les tendències generals d'evolució de la direcció de les empreses. Es compartia la tendència cap a unes estructures de direcció més simples.

També era comuna la dinàmica que hi havia al darrera d'aquesta simplificació. La direcció compartida era una conseqüència de la natura sense precedents de les manufactures, i de la consegüent manca d'empresaris amb un ventall de qualificacions suficients per assumir tota la responsabilitat. Aquesta manca es resolgué per la mateixa existència de manufactures d'estampació d'indianes en les quals els estampadors qualificats reberen coneixements en totes les esferes de la gestió; això es demostra en els primers exemples de direcció concentrada (Canaleta en el cas català, i Desplands i Dupasquier en el de Neuchâtel). Si existeix algun contrast entre ambdós casos és que el moviment cap a una direcció concentrada no havia arribat molt lluny en el cas català per al període que abasta el quadre 12. El 1768, la forma predominant d'organització era la polaritzada, que mostrava la continuada implicació directa del capital comercial en la direcció de les empreses, mentre que a Suïssa s'havia convertit en gairebé universal una forma de direcció concentrada fins i tot si es basava purament en el treball per encàrrec.

47. *La Fabrique-Neuve*, p. 39.

4. CONCLUSIÓ

La comparança de l'estampació d'indianes i les indústries de cotó catalanes amb les d'altres parts d'Europa ens ha revelat una sèrie d'originalitats: la rapidesa de l'expansió de la indústria, el seu nivell de concentració a Barcelona, la dimensió mitjana de les manufactures, les xifres relativament baixes d'inversió, el predomini dels comerciants a l'engròs en la concepció de la indústria, l'amplitud del ventall de les professions que arribaren a estar involucrades en l'ofici, els aparentment baixos índexs de mobilitat social a què donà lloc, el relatiu aïllament d'altres centres de la indústria i la lentitud del moviment vers una direcció de tipus concentrat. Tots aquests temes, els tractarem un per un.

La gran dimensió i la rapidesa en el creixement sembla que haurien de trobar una primera explicació en la relativa liberalitat de la política del govern vers la indústria. Algunes vegades hi ha hagut una tendència a interpretar aquesta política només com a marginalment favorable, per tal com no hi hagué una inversió directa de la Corona comparable amb la que tingué lloc a la indústria llanera en altres indrets d'Espanya.⁴⁸ Aquest contrast és certament vàlid dins un context nacional; però, vist des d'una perspectiva internacional, la legislació espanyola sembla haver estat especialment favorable al desenvolupament de la indústria. En cap altra de les potències europees importants es concedí a aquesta indústria, en un estadi tan primerenc, no solament la llibertat per desenvolupar-se, sinó un suport real per mitjà de la pro-

48. "Lo indudable es que en Cataluña se estableció la industria algodonera a base de una protección irrisoria si se compara con los privilegios y subvenciones cuantiosas que se dieron... en Castilla y Aragón..." (Carrera i Pujal, *Historia política*, IV, p. 142).

hibició de les importacions i la concessió de privilegis. La indústria es veié obligada arreu a emigrar a aquelles poques zones de l'economia europea en les quals es practicaven polítiques econòmiques liberals.⁴⁹ Herbert Lüthy és prou eloqüent quan escriu sobre aquest aspecte de la controvertida història dels principis de la indústria: "Proscrita per les grans potències marítimes, a excepció d'Holanda que per aquest motiu gaudia d'un quasi monopoli a començament del segle, la indústria de les indïanes s'expandí successivament per la franja de petits territoris independents que s'estén des de les ciutats hanseàtiques fins als Estats de Suïssa i Ginebra."⁵⁰ Al tractament legislatiu relativament favorable rebut per la indústria, se suma el fet, avui comprovat, que Espanya gaudia d'un període de creixement de la població i de prosperitat a la segona meitat del segle XVIII,⁵¹ a més de les oportunitats que oferia l'obertura del mercat americà i l'evidència d'un canvi del gust del consumidor de les llanes lleugeres als cotons,⁵² tot contribueix a donar una

49. Tractem de la reacció legislativa general a Europa respecte a les indïanes estampades en el capítol "State Intervention in the Catalan Calico-Printing Industry in the Eighteenth Century" que apareixerà en el llibre compilat per M. Berg, *Markets and Manufactures in Early Industrial Europe*, que serà publicat durant l'any 1990.

50. *La banque protestante*, II, p. 104; vegeu també pp. 663-73.

51. Per exemple R. Herr, *The Eighteenth Century Revolution in Spain*, Princeton 1958, pp. 86-88; G. Anes, *El Antiguo Régimen: Los Borbones*, Madrid 1975, pp. 27-29; Vilar, *La Catalogne*, II, pp. 42-5. Vilar: "tot Espanya... tendí igualment, al segle XVIII, a recuperar el seu retard", tot i que tant Anes (pp. 159-63) com Vilar (pp. 99-114) subratllen que la resposta econòmica a la demanda creixent fou desigual: "observem", escriu Vilar, "el caràcter 'no necessari' de la relació entre excendent demogràfic i industrialització; aquesta, que reeixí a Catalunya... restà limitada a Castella".

52. Vicens i Vives, *Historia económica*, pp. 527-8, en presenta la

explicació adequada de la dimensió i de la rapidesa del creixement de la indústria.

Aquests factors, però, no expliquen satisfactòriament el segon tret d'originalitat, el nivell de concentració de la indústria a Barcelona. La ciutat estava ben situada per ésser el punt d'entrada de les primeres manufactures. El fet d'ésser una ciutat portuària tenia clars avantatges per a una indústria que havia d'importar gairebé totes les primeres matèries, i la proximitat amb Marsella la proveïa d'una font propera de tècniques d'estampació d'indianes. Aquestes consideracions ajuden a donar una explicació parcial de la concentració, però també podien haver afavorit, es podria pensar, el desenvolupament de la indústria en altres àrees costaneres de la península, tanmateix això, malgrat alguns intents, no va passar. A un nivell d'explicació més ampli, l'originalitat semblaria radicar en el fenomen l'explicació del qual constituï la principal inspiració de l'obra de Capmany, *Memorias históricas sobre la marina, comercio y artes de la antigua ciudad de Barcelona*, la singularitat de la capacitat comercial i industrial de Barcelona en aquell moment. El fet que una de les explicacions principals del fenomen, segons Capmany (1779), radiqués en el sistema gremial de Barcelona, i la seva contribució a "*la conservación de las artes como para la estimación de los mismos artesanos*",⁵³ és un recordatori més de les diferències que apareixen en comparar Barcelona amb altres parts d'Espanya i a nivell internacional.

versió clàssica. J.M. Delgado Ribas, "Política ilustrada, industria española y mercado americano, 1780-1820", *Pedralbes*, 3, 1983, pp. 253-63, i "La industria algodonera catalana", pp. 103-15, en dona una interpretació més complexa.

53. (Ed. E. Giralt, Barcelona, 1972), I, p. 465.

Una vegada establerta a gran escala la indústria d'estampació d'indianes, un factor addicional que hauria contribuït a l'augment de la concentració a la indústria hauria estat el desenvolupament de factors externs favorables. Un exemple d'això és l'existència dels oficis de dibuixant i gravador, fonamentals ambdós per a l'èxit de la indústria. L'*Escuela de Bellas Artes* de Barcelona, fundada per la Junta de Comerç el 1775 per impartir l'ensenyament d'aquests oficis, tenia 500 alumnes quatre anys més tard, i al voltant del 1800 havien passat per les seves aules 11.304 estudiants.⁵⁴

La política governamental favorable vers la indústria, la prosperitat de la segona meitat del segle XVIII abans del desbaratament del període revolucionari, les restriccions de l'oferta a d'altres parts de la península: tots aquests factors expliquen les dimensions de la indústria, la rapidesa del seu creixement i la seva concentració, però no donen raó de la gran dimensió mitjana de les manufactures de Barcelona. La indústria permetia practicar considerables economies d'escala, però aquest tipus d'influències no són les rellevants per explicar la particularitat de Barcelona perquè es podien aplicar igualment a l'estampació d'indianes per tota Europa. Una segona contribució a les dimensions fou l'important paper que tingué el capital comercial —que ja estava acostumat a les inversions a gran escala— en l'establiment de la indústria, que compta amb una condició fonamental com són les exempcions de les restriccions gremials a la indústria. Tanmateix aquest fenomen també era comú a gran part de les àrees europees d'estampació d'indianes.⁵⁵

54. J. Iglésies, *L'obra cultural de la Junta de Comerç*, Barcelona, 1969, p. 42.

55. Sobre la qüestió de les dimensions de les manufactures d'estam-

El que cal aclarir és per què dins una indústria europea en la qual hi havia una tendència a la producció en gran escala, Barcelona, sense tenir empreses individuals de dimensions gegantines, arribà a tenir una concentració tan gran de manufactures d'un volum considerable. Hi ha dos aspectes de la intervenció estatal que sembla que tenen la responsabilitat principal. El primer era el caràcter de la legislació del 1728 a la qual la indústria devia la fundació. En prohibir la importació de calicots i altres teixits blancs per a l'estampació, obligà les manufactures, a causa de la inexistència d'una indústria cotonera local, a incorporar els processos de teixit. Com ha estat observat anteriorment, la indústria de Barcelona fou poc comuna per la seva primerenca implicació en els estadis de producció industrials anteriors a l'estampació, i això contribuï d'una forma clara a l'augment del volum mitjà de les manufactures. Una segona influència fou el procés pel qual els manufacturers negociaren privilegis amb la Corona. Els informes dels representants del govern que inspeccionaven les manufactures en relació amb aquestes peticions fan la impressió que les grans dimensions i la centralització del procés de producció eren gairebé essencials per obtenir una resposta favorable. És cert que la renovació dels privilegis depenia de l'expansió de la producció o almenys del manteniment constant d'un nombre de telers en actiu.⁵⁶ El lligam de les manufactures

pació d'indianes, J. de Vries subratlla la importància de la influència de la participació de comerciants, que era conseqüència de la necessitat d'importar primeres matèries, (*The Economy of Europe in an Age of Crisis*, Cambridge 1976, p. 104), i S.D. Chapman subratlla la preeminència dels factors tècnics i organitzatius ("The Textile Factory Before Arkwright", pp. 451-73).

56. Així la concessió d'un privilegi a Serra, Canals i Canet el 1741

amb l'Estat, igual que en altres països que practicaven polítiques mercantilistes, en fomentava el volum.⁵⁷ Aquests estímuls inicials a la gran escala es consolidaren amb les regulacions per a la indústria adoptades el 1767, que prescrivien una escala mínima de producció per assolir la posició de manufactures regulades.⁵⁸

Grau i López ens donen una part de l'explicació per als relativament baixos índexs d'inversió a la indústria catalana. En destaquen dos punts principals. En primer lloc, subratllen que els contractes fundacionals de les companyies d'estampació d'indianes, sobre l'anàlisi dels quals es fonamenta llur article, contenien clàusules, que ells anomenen "d'urgències", per afrontar qualsevol dificultat temporal de crèdit, que contribuïen a reduir el capital especificat. Aquest fet, observen, demostra "fins a quin punt les xifres de capital social pactat són relatives". En segon lloc, subratllen els estalvis de capital que la indústria catalana aconseguí gràcies al fet que, fins a una fase tardana, no introduí els processos de filat, intensius en treball. Els estalvis addicionals que permetia la possibilitat, existent per als manufacturadors, de comprar llurs subministraments de cotó filat amb crèdits a retornar en un espai de 12 a 18 mesos, permetien utilitzar d'una manera completa una petita inversió.⁵⁹ Estalvis de capital

estigué condicionada al manteniment de 12 telers en funcionament, i entre les condicions per a la renovació del privilegi el 1747 hi havia el fet que haguessin expandit llur manufactura. (AHPB, Josep Cols, Registro de la Fábrica de Indianas).

57. Sobre aquesta qüestió, vegeu S. Pollard, *The Genesis of Modern Management*, Londres 1969, p. 64, i també J.K.J. Thomson, *Clermont-de-Lodève, 1633-1789: Fluctuations in the Prosperity of a Languedocian Cloth-Making Town*, Cambridge 1982, pp. 178-9.

58. Vegeu la nota 32.

59. Grau i López, "Empresari i capitalista", pp. 26-27.

fins i tot més grans eren aconseguits, certament, amb la pràctica d'estampar teles de cotó blanques importades.⁶⁰ Aquestes explicacions aclareixen d'una manera parcial les divergències entre els índexs d'inversió nacionals que hom detecta amb l'anàlisi dels quadres 10 i 11. Serveixen, per exemple, per explicar les també baixes taxes d'inversió de la indústria suïssa que observem al quadre 11. (Com ha subratllat Caspard, el sistema d'encàrrec amb el qual treballava aquesta indústria reduïa les seves necessitats de capital.)⁶¹ Però sens dubte no serveixen per donar una explicació completa; si ho fessin, la indústria francesa (que, com abans hem observat, es limitava fonamentalment a l'estampació de calicots importats) hauria tingut unes taxes baixes de formació de capital, i precisament són les elevades taxes d'inversió en aquesta indústria les que representen el contrast principal amb el cas català. L'explicació és més simple i ens remet a allò que hem dit a la primera secció del capítol sobre les diferents fases de difusió de la indústria a Europa. La indústria francesa solament fou autoritzada a desenvolupar-se lliurement després del 1759, i les elevades xifres d'inversió reflecteixen el gran cost que comportava l'establiment inicial de la indústria així com el cost suplementari d'establir manufactures en àrees rurals o de petites ciutats.⁶² En aquest cas el contrast s'ha d'explicar, bàsicament, per peculiaritats històricament induïdes en

60. J.M. Delgado, "Política ilustrada", pp. 253-63, i "La industria algodonera catalana", pp. 103-15.

61. Caspard, *La Fabrique-Neuve*, p. 99.

62. Sobre aquesta qüestió, vegeu Lüthy, *La banque*, II, pp. 664-73; Lévy-Leboyer, *Les banques*, p. 52-3; Chassagne, *Tourmemine*, p. 102; Chapman i Chassagne, *European Textile Printers*, p. 108; Dermigny, *Cargaisons indiennes*, I, p. 212.

l'estructura de la indústria francesa més que en qualsevol particularitat atípica de l'ofici a Catalunya.

L'impacte dels dos factors que provocaren els elevats nivells d'inversió a la indústria francesa es pot observar també a partir d'algunes de les dades catalanes: la gran inversió feta a la manufactura de Mataró fou sens dubte una conseqüència del fet que era la primera empresa que s'establia a la ciutat; i també l'elevat cost que hom aduïa per establir una manufactura a prop de Màlaga el 1778 s'ha d'explicar en termes similars. El quadre 11 proporciona també altres exemples de baixes inversions urbanes a Londres i París. Louis Bergeron fa el comentari següent sobre aquesta darrera qüestió: "Fora de París", escriu, "l'estructura del capital és molt diferent. La inversió inicial se sobrecarrega fortament a causa de les despeses immobiliàries."⁶³

Així, la comparació dels quadres 10 i 11 és útil en cert sentit. És un recordatori útil del fet que, encara que els tipus de mesures que servien per estalviar capital existents a Barcelona es podrien aplicar a totes les àrees industrials amb mercats de capital raonablement desenvolupats, la interferència amb el desenvolupament de l'estampació d'indianes en altres parts d'Europa havia tingut com a conseqüència que aquestes àrees fossin probablement una minoria. Catalunya, amb la possessió d'una indústria consolidada en una localització urbana, era insòlita a l'Europa del decenni del 1760. Tant la maduresa de la indústria com la seva localització en una àrea urbana contribuïen a l'existència de factors externs, que expliquen les taxes relativament baixes de formació de capital i con-

63. L. Bergeron, *Banquiers, négociants et manufacturiers parisiens. Du directoire à l'Empire*, París 1975, II, p. 588.

tribueixen a la nostra comprensió de les raons per les quals es produí un ràpid creixement de la indústria.

El predomini de comerciants a l'engròs en la introducció de la indústria requereix potser menys explicació. Barcelona era, per excel·lència, un port importador i, com Pierre Vilar i d'altres han observat, existia una llarga tradició de comerciants importadors que canviaven de dependència de les mercaderies estrangeres a la producció per compte propi o en col·laboració amb treballadors agremiats. Els comerciants a l'engròs eren els inversors principals de la ciutat, que tenien recursos, en termes de contactes financers i internacionals, per introduir una nova indústria.

L'amplitud del ventall d'altres oficis que arribaren a estar involucrats en la indústria es pot explicar, en part, pel factor que ha estat adduït com a causa principal de la dilatada participació dels drapers rics a la indústria. Al cim de la major part d'oficis artesanals hi havia individus amb grans recursos que, juntament amb els comerciants a l'engròs, invertien en un ampli ventall d'activitats externes a llur ofici. Els historiadors han documentat d'una manera suficient aquest fenomen.⁶⁴ No obstant això, caldria afegir-hi que les consideracions de tipus professional i financer tenien importància pel que fa al nivell d'implicació d'alguns d'aquests oficis a la indústria: el dels tintorers s'explicava per la importància del tenyit en la manufactura d'indianes,⁶⁵ i el nivell de participació de tants artesans tèxtils per la inclusió dels processos de teixidura a la manufactura catalana.⁶⁶ Aquest factor, que com hem

64. Vegeu, especialment, P. Molas Ribalta, *Los gremios*, pp. 201-205.

65. Schwarz, "La colaboremation partielle", p. 75: "Així aquestes teles 'pintades' eren en realitat 'tenyides', d'ací la solidesa dels colors, que eren la causa de llur èxit".

66. La prominència particular de la indústria de la seda tant com a

vist no es pot aplicar arreu, donava la possibilitat d'entrar, i prosperar, a la indústria des del cantó manufacturer i no tan sols des de l'estampació. Aquest és el camí que prengueren dos dels manufacturers catalans amb més èxit del segle XVIII: Canaleta i Capelino.⁶⁷ Els altres oficis sens dubte proporcionaven com a mínim una formació relativa a les exigències comercials per dirigir una empresa.

Posar en relació el cas català i el suís pel que fa al tema de l'empresa i l'organització de la producció dóna lloc, conveurem, a contrastos excepcionalment aguts, però s'ha de tenir present que eren centres molt diferents. Tant Neuchâtel com Glarus eren, abans de començar a intervenir en l'estampació d'indianes, àrees agrícoles, i no es caracteritzaven ni per la possessió generalitzada de capitals i d'hàbits inversors ni per una àmplia indústria artesanal. Si la comparació hagués estat feta amb un centre urbà d'indianes com Londres, París o Rouen, s'haurien trobat més coses en comú. Les dades de Barcelona, però, confirmen un aspecte assenyalat per Grau en connexió amb la industrialització de la ciutat i serveixen per il·lustrar una observació similar feta per Bergeron relacionada amb París. Les ciutats com les esmentades, en possessió de capital acumu-

proveïdora de fundadors d'empreses d'estampació com d'estampadors, a més de tenir aquesta explicació tècnica, està relacionada amb el seu desenvolupament anterior al de l'estampació d'indianes: s'havia acumulat capital i s'havien establert les xarxes comercials (Molas i Ribalta, *Los gremios*, pp. 454-455, 522-524; sobre la importància de les xarxes de comercialització, vegeu J. Torras, "The Old and the New: Textile Growth and Marketing Networks in Eighteenth Century Spain" que serà publicat a Berg, *Markets and Manufactures*, i "Early Manufacturing and Proto-Industry in Spain" (escrit no publicat presentat al Taller sobre la Protoindústria a les Economies Mediterrànies que tingué lloc a la Universitat de Warwick l'abril del 1989).

67. Introductors del filat de cotó i l'estampació amb planxes de coure respectivament (Carrera i Pujal, *Historia política*, IV, 146, 214).

lat, classes comerciants i grans indústries de luxe amb mà d'obra qualificada es convertien en llocs ideals per a la introducció d'una industrialització una part important de la qual consistia en la importació de tecnologies desenvolupades en altres indrets.⁶⁸

Les taxes relativament baixes de mobilitat social que apareixen a la indústria catalana, suggerides pel fet que els estampadors no assolissin el mateix predomini que semblen haver conquerit en altres llocs, donen arguments a favor de creure que hom pagà un preu per la rapidesa amb què el capital i l'empresa local es dirigiren a la nova indústria. Aquesta participació, i l'existència d'habilitats importants per a l'estampació d'indianes en altres oficis, foren la causa que l'estampador qualificat que no tenia capital, els èxits del qual foren clamorosos en altres indrets d'Europa, perdé part del poder negociador que l'escassetat d'habilitats li donava arreu. Certament a Barcelona tingué lloc una difusió força ràpida del secret inicial de l'ofici d'estampador.⁶⁹

El predomini a la indústria catalana de la direcció polaritzada en lloc de la concentrada, almenys per al

68. L. Bergeron, *Banquiers, négociants*, II, p. 854: "el remodelatge de l'espai econòmic francès al segle XIX fou impulsat, per sobre de qualsevol altra consideració, per la concentració parisenca dels capitals i dels empresaris". R. Grau, "Cambio y continuidad en los orígenes de la Barcelona", *Revista de la Universidad Complutense de Madrid*, 28, 1979, p. 578: "*En Cataluña... la revolución industrial... se presenta como la consecuencia del impacto de las técnicas productivas desarrolladas en los países del noroeste de Europa y su difusión halla... un primer punto de apoyo en aquella parte de la colectividad mejor preparada para incorporar las novedades: la ciudad de Barcelona...*"

69. Sembla que cap al decenni del 1770 les tècniques de coloració havien assolit una difusió àmplia. El 1779, Isidre Cathalà escrivia que "*ya es muy sabido el secreto de los colores*"; es referia al pintat sobre seda, però l'observació es podria aplicar a tota mena d'estampació tèxtil (BC, JC, llig. 54, núm. 17, f. 41, carta del 28 de juliol del 1779).

període que comprèn el quadre 12, semblaria tenir una explicació semblant. L'àmplia participació del capital comercial a la indústria contribuï a potenciar la tendència a imposar unes relacions de producció modelades basant-se en les que caracteritzaven altres activitats productives en les quals participava aquest tipus de capital: la divisió polaritzada entre administrador capitalista i fabricant era una rèplica gairebé exacta d'allò que era tradicional entre el comerciant a l'engròs i el botiguer. El contracte com a "fabricant" donava, sens dubte, la possibilitat d'acumular capital i d'aconseguir una independència econòmica —i aquesta, com ja hem observat, fou la dinàmica essencial cap a una direcció concentrada—, però sembla que era almenys una experiència suficientment usual perquè la posició directiva es convertís en una posició permanent.⁷⁰

Cal afegir-hi dos elements per donar una explicació completa dels contrastes aparents a nivell dels lligams internacionals de les dues indústries que han estat analitzades, per tal com es tracta de dos casos extrems: una anàlisi de les raons del nivell d'aïllament de la indústria catalana, i una anàlisi de les raons del nivell de cosmopolitisme de la suïssa. L'aïllament català s'explica parcialment per factors geogràfics; la distància de Barcelona

70. La magnitud de la classe gestora de la indústria de Barcelona és sorprenent: el 1785, 35 manufactures eren dirigides per "fabricants" i no per llurs propietaris (solament cinc dels quals sembla que són copropietaris minoritaris a llurs companyies). Un exemple de contracte permanent per exercir un càrrec directiu és el de Marià Ferrussola, "fabricant" de la manufactura de Canals/Canet i després de la de Jaume Canet, com a mínim des del 1756 fins al 1785. (BC, JC, llig. 51, núm. 13, f. 2, Relación de las fábricas de indianas, 30 de setembre de 1785; per a Ferrusola, aquesta relació del 1785, i hom en fa menció a l'inventari del 1757 de la manufactura Canals/Canet que fou confeccionat a la mort de Canals, AHPB, Duran Quatrecases, Encants i Inventaris, 18 de novembre del 1756, ff. 246-65).

dels que van ser els focus més importants de la industrialització europea. Aquesta influència es veié reforçada, tanmateix, per la protecció de la indústria i la no participació en cap mercat d'exportació diferent dels mercats imperials també protegits.⁷¹ La indústria suïssa, en canvi, sempre fou forçosament d'exportació, sense tenir tarifes protectores. El liberalisme de les polítiques econòmiques dels Estats suïssos havia atret inicialment la indústria, i així mateix fou essencial per a la seva prosperitat continuada. Aquest assegurava el manteniment del contacte amb els mercats estrangers i els competidors. L'exceptional cohesió entre els estampadors d'indianes de França i Europa central, que es prolongà fins al segle XIX, tingué, però, alguna cosa a veure amb el predomini de França i el consegüent impacte de la política comercial i religiosa francesa, que condicionà i donà unitat a la història de la indústria en aquestes àrees. L'estampació d'indianes quedà reduïda a un grup minoritari i a determinades àrees de l'economia europea; i això, a més de qualsevol creença religiosa possiblement compartida, creà una solidaritat entre els participants que encara no havia desaparegut totalment quan finalitzaren les restriccions franceses i es permeté que retornés a França la "indústria a l'exili".⁷²

71. A. González Enciso, *Estado e industria en el siglo XVIII. La Fábrica de Guadalajara*, Madrid 1980, pp. 241-56.

72. Aquesta impressió de continuat cosmopolitisme de la indústria d'estampació d'indianes durant el segle XIX està ben retratada per Serge Chassagne (caps. 9-13 de la seva obra *European Textile Printers*) i per P.R. Schwarz en el seu escrit profusament anotat "L'histoire de l'application du bleu d'indigo", pp. 63-79.

ÍNDIX

PRESENTACIÓ

ELS ORÍGENS DE LA INDÚSTRIA D' INDIANES A BARCELONA

DOCUMENT

COMPARACIÓ A NIVELL INTERNACIONAL DE LA INDÚSTRIA CATALANA D'INDIANES

La revolució industrial que es va desenvolupar a Catalunya al llarg del segle XIX va tenir un important predecessor en la indústria cotonera establerta a Barcelona des de mitjan segle XVIII. Aquesta indústria, coneguda amb el nom de manufactura d'indianes, és el centre d'anàlisi d'aquest volum de J. Thomson, professor d'història econòmica de la Universitat de Sussex, Anglaterra i autor de l'estudi de la indústria llanera del Llenguadoc "*Clermont-de-Lodève, 1633-1789. Fluctuations in the prosperity of a Languedocian cloth-making town*". Una anàlisi centrada en els orígens de la indústria cotonera barcelonina del segle XVIII i en la comparació d'aquesta amb d'altres indústries similars establertes a distints indrets d'Europa. Un aspecte, aquest darrer, que dóna una nova dimensió a la poc coneguda primera indústria moderna instal·lada a Catalunya i al seu impacte en l'economia i en la societat catalanes dels segles XVIII i XIX que tanta importància tindrien en el procés d'industrialització posterior.

L'AVENÇ

SOCIETAT CATALANA D'ESTUDIS HISTÒRICS